
Irodalmi szemle

2005 február

Tóth Elemér

Köszöntjük a hatvanöt éves költőt!

Tölgyek

Pazderák Bertalannak, egykori magyartanáromnak, szeretettel

Ablakunk alatt a tölgyek
susognak. Magyar valahány!
Rohannak velünk az évek. –
Csak az marad le, aki vár...

Csak az..., igen..., aki nem mer,
aki nem lép, ha menni kell,
aki az útját már soha
nem irányítja hegyre fel.

Aki csak lapít, s álnokul
a szája csillagot papol,
de tenni semmit nem kíván,
csak meleg legyen az akol.

Aki nem vesz, csupán elad
nyelvet, hazát és iskolát,
aki átgázol mindenben –
sokmilliónyi titkon át.

És reméli: a szeretet
újra fellángol, visszatér. –
Szívünk búját, gaz Trianont
hordja-viszi az ősi vér.

Hogy magyar szót mond ajakunk
örömben, bajban egyaránt; –
ám a magas felhők közül
a valóság a földre ránt.

Kit érdekel ma március?
Itt már mindenki mást akar?!
Felejtünk mindent, ami jó,
ami igaz és még magyar?!

Ti, fecskék, fürgén szálljatok,
vigyétek a hírt messzire:
milyen gyarló az magyarnak,
akinek csorba a hite.

Milyen hitvány az embernek,
aki feladja, aki fél,
akit a gátról lesodor
akármilyen picinyke szél.

Ablakunk alatt a sok tölgy
keményen áll! Mind példakép!
Mindig ezt s így tanítottad;
rá-ráébredek néha még...

Hát itt vagy újra

Hát itt vagy újra, fénnel vert tavasz,
ibolya kéklík kerítés tövében,
a szilvafáról fehéren havaz
a sok szírom végtelen örömében.

Hisz nemrég még mindent uralt a köd,
s vacogtató hidegről szólt a nóta.
Aztán mintegy varázsütésre jött
a naptündér sugaras légiója.

Jött, és mindenre tűzcsókot lehelt,
és élni kezdett, élni, élni minden,
mert a szívünkbe virágot terelt.

Csak ámulunk e felragyogó kincsen.
– A szépség olykor bizony elvakít! –
Szoríts magadhoz engem..., valakit...!

Megyünk a télbe

Megyünk a télbe mind a ketten,
a hitünk talán még töretlen,
de csontjaink már csikorognak,
és nem tudjuk, mit hoz a holnap.

A napfény egyre fogy köröttünk,
s ha olykor-olykor mosolyt öltünk,
a jókedvünk is bús, szomorú,
akár a tépett, rossz koszorú.

Pedig micsoda tavasz voltál,
jó illatú, virágos oltár,
de azt a lányt már nem találok.

Szép játékot nemigen játszunk,
örökösen hideg az ágyunk,
s feketén szakad ránk az álom.

Ősz felé

Az ősz kopogtat, érednek a színek,
sárgába hajlik minden, ami él,
rég meséssel szaladgál a szél,
örömet jelent minden most a szívnek.

Az, hogy vagyunk és fonnyadó kezünkkel,
a régi kedves mozdulat nyomán
– így, életünk sötétlő alkonyán –
az a szép érzés, rendre az merül fel.

Szikrányi kétely sem élt akkor bennünk!
Örömmel tölt el most a látomás:
Micsoda tűzzel lobbant fel szerelmünk!

És éveken át hullott reánk a fény,
látod, még most is izzik a parázs.
Mert te voltál az örök hit és remény!

Fábry Zoltán öröksége a 21. század elején

A háborúkkal és diktatúrákkal terhes huszadik század – világraszóló ünnepekkel, tűzijátékkal, államfői szónoklatokkal – néhány esztendeje lezárult, öröksége mindazonáltal ma is velünk van, és mintegy hatalma alatt tartja köznapjaink alakulását. Ezzel az örökséggel élünk és küzdünk, különösen itt, Közép-Európában, és még különösebben Magyarországon, illetve a Kárpát-medencei magyar nyelvterületen, abban a nemzeti és kulturális közösségben, amely számára a történelem egyelőre nem tette lehetővé, hogy megnyugtató módon, békés lélekkel lezárhassa a nemzeti létünket radikális és drámai módon átalakító évszázadot. Ha más nem mutatná mindezt, mutatja a magyarországi népszavazás, amelynek forrásvidékét (és indokoltságát) a Trianon következtében előállott nemzeti sorskérdések máig tartó megoldatlansága jelenti. (Azóta, tudjuk, milyen eredménnyel, lezajlott a szerencsétlen módon kezdeményezett, és ezért szerencsétlen módon végződött népszavazás, amely persze egyáltalán nem hozta közelebb ezeknek a sorskérdéseknek a megoldását!)

Egyszóval, a huszadik század történelmi méretű magyar dilemmáit és konfliktusait nem oldotta meg és nem zárta le a történelem. Mindenekelőtt nem kaptunk választ a gyötrelmes „trianoni kérdésekre”: nem jött létre hiteles és hatékony megoldás sem a magyarság határok által történő nemzeti megosztottságának kérdésére, és ugyancsak nem kapott választ a szomszédos népekkel (szlovákokkal, ukránokkal, románokkal, szerbekkel, horvátokkal, szlovénekkal) kialakítandó együttélés folyamatos dilemmája. Ennek megoldása nélkül ugyanis nem képzelhető el a kisebbségi helyzetbe taszított magyarság biztonsága és fejlődése, és természetesen nem képzelhető el a magyar–magyar kapcsolatok teljesebb kiépítése (vagy éppen a magyar állampolgárság intézményének kiterjesztése) sem. Úgy gondolom, ezért lehet ma is érvényes Fábry Zoltán szellemi és erkölcsi öröksége – hiszen a jelen kérdései jórészt még ma is azok, amelyekkel ő és nemzedéke (Ady Endre és Babits Mihály, Illyés Gyula és Németh László, Márai Sándor és Cs. Szabó László, Makkai Sándor és Balogh Edgár, Szabó Zoltán és Bibó István s a névsor tovább folytatható) küszködött. Valamiképpen túl kellene jutni a trianoni traumákon, és túl kellene jutni a hagyományos kelet-közép-európai etnikai és kulturális konfliktusokon. Ezért nem adok igazat azoknak a Fábry-kritikusoknak, akik szerint a „stószí remete” szellemi hagyatéka, példája és tanítása mára teljességgel elveszítette volna időszerűségét, és véglegesen a történelem, az eszmetörténet lomtárába került.

Ez az időszerűség természetesen a kérdésfeltevésekben, a problémák iránt megmutatkozó szellemi és erkölcsi érzékenységben, vagyis a nagy nemzeti sorskérdések felvetésében van, és nem abban, hogy Fábry Zoltán egy adott történelmi időszakban milyen politikai ideológiát tartott helyesnek és milyen mozgalmi keretben helyezkedett el. A jelen magyar gondolkodásának egyszer rá kellene eszmélnie arra, hogy a legnagyobb horderejű nemzeti sorskérdések felvetése nem attól függött, hogy valaki a pártpolitikai paletta melyik térfelén érezte jól magát. Az igazán fontos tapasztalatok és állásfoglalások ugyanis nem a pártpolitikai hovatartozás dimenziójában, hanem ennél jóval mélyebben: a közösségi gondolkodásnak és erkölcsiségnek az emberi személyiség mélyrétegeiben található szintjén jöttek létre. Tehát nem az volt a fontos, hogy Fábry Zoltán világgépe a marxista vagy éppen leninista tanokhoz igazodott, és nem az volt a fontos, hogy egy nem túl jelentős társadalompolitikai vagy irodalompolitikai kérdésben (miként ezt a harmincas évek első felében tette) az akkor aktuális kommunista, mi több: szektáriánus és moszkovita álláspontot fogadta el, hanem az, hogy a nemzet valóban történelmi sorskérdéseiben milyen nézeteket képviselt, és milyen javaslatokat fogalmazott meg.

Ha valóban ezt a fontosabb és időtállóbb eszmei meggyőződést vizsgáljuk, akkor mindenképpen arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar baloldal és a magyar jobboldal nemzetstratégiájában számos ponton mutatható ki hasonlóság vagy éppen azonosság. (Most a szélsőbaloldal és a szélsőjobboldal elfogadhatatlan nézeteit hagyjuk figyelmen kívül, és csak az „európai” követelményeknek eleget tevő baloldali, illetve jobboldali gondolkodással foglalkozzunk!) Vagyis a konzervatív (tehát mérsékelt jobboldali) Babits Mihály, Németh László és Kós Károly nemzetstratégiai gondolkodását nem választotta el mélységes szellemi szakadék a demokratikus értékeket tiszteletben tartó szocialisztikus (tehát mérsékelt baloldali) Ady Endre, Illyés Gyula – és Fábry Zoltán nemzetstratégiai gondolkodásától. Annál kevésbé, minthogy mindannyian a legújabb kori magyar történelem hatalmas dilemmáira (a nemzeti kérdésre, a közép-európai kérdésre, a szociális kérdésre, stb.) kerestek hiteles választ. Valójában válaszaik összességére lehetett volna felépíteni a hiteles és hatékony nemzeti stratégiát.

De foglalkozzunk most közelebbről Fábry Zoltán szellemi és erkölcsi hagyatékával, pontosabban ennek időszerűségével: a jelen viszonyai és nemzetstratégiai konfliktusai között. Ezúttal Fábry gondolkodásának három „sarokpontjára” szeretnék rámutatni (bizonyára van több is, például a szociális vagy kulturális, szűkebben irodalmi kérdésfeltevésekre gondolok, ezek vizsgálata azonban itt és most, úgy gondolom, nem tartozik a feladataim közé). Ez a három eszmei „sarokpont” a következő: 1. a magyarság ügye, különös tekintettel a huszadik század történelmi úttévesztéseire és a trianoni diktátum következményeire, 2. az európaiság, pontosabban az európai magyarság kérdése, 3. a kisebbségi elhelyezkedés tapasztalatai és feladatai. Mindhárom kérdés meghatározó szerepet kapott a huszadik század (és különösen a Trianon utáni korszak) magyar nemzetstratégiai gondolkodásában, teljesen függetlenül attól, hogy máskülönben a gondolkodó baloldali vagy jobboldali politikai környezetben kereste a maga helyét és érvelési rendszerét.

Tehát először is a magyarság kérdése. Azzal, hogy az első világháborút köve-

tő időkbán a magyar nemzet igen súlyos (Mohács után bizonyára a legsúlyosabb) történelmi válságba került, minden felelősen gondolkodó magyar írástudó és államférfi – Ady Endrétől és Babits Mihálytól Németh Lászlóig és Bibó Istvánig, illetve Bethlen Istvántól és Teleki Páltól Bajcsy-Zsilinszky Endréig és Nagy Imre miniszterelnökig – számot vetett. Fábry Zoltán gondolkodásának a fókuszában is a nemzet sorsa állott, az a kérdés, hogy vajon milyen kényszerek és mulasztások vezettek el a történelmi ország bukásához, és milyen módon lehetne legalább enyhíteni ennek a vereségnek a drámai következményeit. A stószai magányába visszavonult gondolkodó és közíró pályafutása is azzal kezdődött, hogy választ szeretett volna adni a „trianoni magyarság” önkínzó és zaklató kérdéseire. Ezt a választ a hiteles és eredményes önvizsgálatban és a cselekvő hazaszeretletben fedezte fel, abban a kritikai önvizsgálatban, amely nem hártja át pusztán külső tényezőkre a bekövetkezett nemzeti tragédia felelősségét, és abban a tevékeny hazaszeretletben, amely elutasítja a retorikai mutatókat és a nagyhangú jelszavakat. Az önvizsgálatban, amely kritikai jellegű, tehát nem fedi el azokat a tévedéseket és mulasztásokat, amelyek a bekövetkezett történelmi kudarchoz elvezettek, ugyanakkor elkerüli a defetizmust, elutasítja a pesszimizmusba süllő tehetetlenséget. És a cselekvő hazaszeretletben, amely képes megnyitni a vereség elviselésének és a majdani felemelkedésnek az erőforrásait, éppen azért, hogy újszerű nemzetstratégiát kezdeményez, és a mentális gyógyulás hatékony eszközeit kutatja fel.

Ennek az önkritikus, egyszersmind cselekvő hazaszeretletnek és magyarságtudatnak az egyik első alapvetése volt Fábry Zoltán 1923-ban keltezett nagyhatású politikai esszéje: az *Irodalom és magyarságtudat*. Ebben olvasom a következőket: „Vannak, akik gúnyal, haraggal, asztalt csapkodva nézik azokat, akik a sarokba dobták a kényelmes vitázást, felkeltek, és egyedül, keserűen nekivágtak a keresztutak veszejtő tömkelegének. Meneküléssel menekülésért, csodavárással a kényszerek logikája felé: keresni, kutatni, sodródni, zuhanni, emelkedni. Mindent feledve, mindent tudva az elejtett kincs után nézni. Szomorú, magányos napokon, elárvult, elátkozott idegen éjszakákon, megvetve, kinevetve, az értés, a köszönet jutalma nélkül keresők; daccal fáradhatatlanul új utakra mutatók, új utakon elvérzők. Magyarok, akik nem ülnek, nem vonulnak a természetlen magányú sarokba, nem sírnak pillanatkönyvítéssel; magyarok, akik széttépik a mozgás zsbibasztó bilincset, a hangulatot, és nem kölcsönöznek felpántlikázott honfíbút, de fogszorítással, izomfeszüléssel lendülnek – munkára; munkára az ismeretlen harmadikért, az ismeretlen milliókért. Magyar írók, akik nem ijednek el a valóság elől. Emberek, akik a természetlen könny- és hangulatpatkok medrét akarják kitölteni. Munkáikkal az eddig hiányzó életet kierőszakolni: a mélyről jövő, mélybe ásó közösséget, mely nem szaval, nem szónokol, melynek nincs négyfalas szobája, kerítéses tér- és időkorlátja, pillanateréje: frázisa, csak élete, fenntartó, megtartó szeretete. Közösség. Tett. Minden más lekerül a mérlegserpenyőről; tisztán, sallangból, ruhából kihámozva, meztelenül nyílt akarattal csak a teremtő közösség értéke billenhet életre-halálra: az emberi szív jósága, a tett tiszta, erős testvérisége, valóban élő közössége. Mert csak így lehet megteremteni azt, ami elhatá-

rozza az új jövők erejét, életképességét: a magyar szó, a magyar teremtő lélek életkapcsolódását.”

Másodszor: az európai magyarság (az európaiság) kérdése. Fábry Zoltán a maga személyes drámájaként igen mélyen és nemegyszer gyötörődve élte át a trianoni traumát, arra azonban sohasem gondolt, hogy a magyar nemzettel szemben elkövetett súlyos igazságtalanság hatására megtagadja az európai eszményeket, az európai (sőt, a közép-európai) szolidaritást. Ennek a – nagy közös sérelmekből fakadó – tagadásnak ugyanis volt bizonyos szerepe a két világháború közötti korszakban, amidőn a nyugati demokráciák okozta súlyos csalódások sokakat (köztük jeles gondolkodókat) tereltek a parancsuralmi rendszerek vonzási körébe. Fábry sem tagadta a békecsináló nagyhatalmak, mindenekelőtt a francia kormányzat felelősségét a magyarságot sújtó sérelmek miatt, az európai hagyomány humanista és demokratikus ideáljairól mindazonáltal nem volt hajlandó lemondani. Ellenkezőleg, az európai identitás még erősebb átélését és kinyilvánítását állította szembe az igazságtalan döntésekkel. Ahogy valamikor a nagy nyugati demokráciák erkölcsi méltóságát mind erősebb csalódottsággal figyelő, a nyugati demokratikus eszményekbe vetett bizalmát mégis töretlenül fenntartó Ady Endre a „Nyugat ellen Nyugatot hozz” programját hirdette meg, Fábry Zoltán is egy igazabb európaisággal fordult szembe az európai nagyhatalmak részéről tapasztalt igazságtalansággal.

Imént említett politikai esszéjében minderről így beszélt: „Az európai irányt nem szabad elejteni. Most ez – létkérdés, a menekülés útja és feltétele. De irodalmunk csak akkor lehet európai, ha kultúránk, vágyunk, célunk összeesik azzal az Európával, mely Trianonok, tankok és Spenglerék dacára a saját talaján újra és megint csak élni akar. Mely nem szárad el lokális egy helyben üléssel, de nem is menekül sem Lao Csehez, sem Buddhához, de most vajúdjá ki magából munkával, megbánással felismeréssel új korok megtartó csíráját: a testvérember életét, a testvérember szeretetét, szív- és lélekközösségét.” Egy másik, máig érvényes írásában, az 1936-ban lejegyzett *Hazánk: Európa* címűben pedig a következőket jegyezte fel: „Aki hazát veszít, még mindig nyerhet hazát. Nehezebbet, elkötelezőbbet: Európát. Mi, a mai Szlovenszkóra gereblyélt magyarok, apáink történelmi felelőtlenségét lakolva, a hazát – úgy, ahogy azt mi tudtuk, éreztük és fájtuk – elvesztettük. Mi Trianonnak kétszeres árat fizettünk: hazát veszítettünk, egy eddig volt történelmi és földrajzi valóságot, és egyben hazát kétkelgettünk: egy illútiót. Ettől a pillanattól kezdve új sors és új törvény élt bennünk, a megújulás kényszere: változni! Világba hullt árvaság voltunk, térben és időben idegenek. Idegenek magunknak, idegenek másoknak. De a világháború egyforma tömegvalósága ugyanakkor életre kényszerített egy frázist, tömeggyilkosság ájult reakcióját: a testvériséget. Ebben az atmoszférában árvaságot szüntető egyformasággá színesedhettünk: emberré. Emberré, aki nem magyar, nem cseh, nem német, és nem francia, de európai.”

Harmadszor és végül: a szlovákiai magyarság (általában a trianoni rendelkezések következtében kisebbségi helyzetbe került magyarság) tapasztalatai és feladatai. Fábry Zoltán természetesen nemzeti tragédiaként élte át a magyarság egyharmad ré-

szének (az 1918-as tíz és félmillió lélekszám egyharmadának, azaz három és félmillió magyarnak) a kisebbségi sorsát és kiszolgáltatottságát (a szlovákiai területen ez különösen fájdalmas volt, hiszen az országrész nagyjából hárommillió lakosságának több mint egyharmada volt magyar nemzetiségű!), ebből a drámai helyzetből mégsem arra következtetett, hogy a magyar kisebbségnek a tehetetlen önfeladást vagy valamiféle olcsó sérelmi politikát kellene választania, ellenkezőleg a „kisebbségi humanum” erkölcsi stratégiáját építette fel. Közismert, hogy Fábry Zoltán a kisebbségi léthelyzetet egyfajta szellemi műhelynek tekintette, ettől a műhelytől várta a világháborús vereség, a forradalmak és az ellenforradalom, végül a trianoni diktátum által elviselhetetlen helyzetbe taszított magyarság erőgyűjtésének és felemelkedésének hatékony szolgálatát.

Fábry Zoltán igazából történelmi küldetésként kívánta értelmezni a kisebbségi sorsot, miként ezt sokat idézett *Szlovenszkói küldetés: 1938* című írásában leszögezte: „Sehol a kisebbség világító kiteljesedés még nem volt. De a kisebbség lehet a kiteljesedés *kezdőlökése*, mely – a periféria nagyobb erkölcsi parancsánál és sokszor tágabb horizontjánál fogva – példaadó módon lehet egészet célzó kísérlet: változni és változtatni. A mi elkötelezettségünk az európai magyarság szociális kiteljesítését álmodta céljá. A háború utáni magyar glóbus a mi másult szemünknek a török hódoltság térképét idézte. A magyarországi terület; ellenforradalmi hódoltság, következőképp csak mi és Erdély lehetünk a jövő folyamatossága. *Ez a felismerés Szlovenszkón első számú céllá lényegült.* Egy kisebbség vállalta a Magyarországon akadályozott vagy vegetáló többség progresszív munkakörét. Irtózatlan munka ez. Itt mindenkinek külön-külön magában kellett kiépíteni egy sziget-progresszivitást. Átváltani, előlről kezdeni és ugyanakkor már eredményt is felmutatni. Senki se csodálkozzék, hogy ez meggyőzőn nem sikerülhetett. Alapot rakni és csúcspontot jelenteni egyszerre nem lehet. A visszahőkölés légkörében változatlan intenzitással a frontot tartani és ugyanakkor a haladó folyamatot-munkát magyar kiteljesedéssé dokumentálni: lehetetlen feladat. De az akarat teljes volt, és a bátorság *példa* volt.” Valamivel később ehhez még a következőket tette hozzá: „A szlovenszkói küldetés egyetemesebb, átfogóbb célt szolgál. A mi peremidegeink intenzívebben fogják fel és gyorsabban emésztik a világhangokat: másságunknak és másultságunknak itt a gyökere. És ettől a gyökértől nem lehet elszakadnunk. Mi nem élhetünk *csak* magyar életet, posztunkról világot figyelünk, és ez a világtkép bennünk és általunk vetíthet sugarakat a magyar egészre, és bennünk teljesedik ki a noszogató korparancs: változni, változtatni. Változni annyira, hogy hozzáérjünk az emberiesség európai változásaihoz, magyar anomáliákat úgy változtatni, hogy az ne legyen öncélú, egygyökerű és így egyerejű kollektív változtatás. Magyarán: *a magyar per nem különült el a világszabadság perétől.* A szlovenszkói magyar író ennek a lényeges világszolidaritásnak szükséges vetülete, hangadója, korrektúrája: a vox humana magyarra fordított szociális aktivizmusa.”

Ebben a három gondolatban: a magyarság, az európaiság és a kisebbségi küldetés gondolatában hatékony nemzeti stratégia öltött formát a két világháború közötti korszakban. Olyan stratégia, amelyet tulajdonképpen mind a bal-, mind a jobboldal

elfogadhatott. Ezt a nemzeti stratégiát Fábry Zoltán igen magas szellemi és erkölcsi színvonalon hirdette és képviselte, vállalva azt is, hogy nézetei által egyszer a bal-, máskor jobboldali politika hivatásos képviselőivel kerül szembe. Ez az erkölcsi erő és emelkedettség nyilvánult meg igen magas szinten emlékezetes, 1946 májusában keltezett, de csak két évtizeddel később (1968-ban a *Stószai délelőttök* című tanulmánygyűjteményben) megjelent nagyszabású: *A vádlott megszólal* című védőiratában. Ez a mélyen drámai és nagy erkölcsi emelkedettségről tanúságot tevő nemzetpolitikai védőbeszéd a második világháborút követő idők magyar történelmének alapvető szellemi teljesítményei közé tartozik (akárcsak Bibó István nagy tanulmánya: *A demokrácia válsága*, Tamási Áron 1956-os írószövetségi nyilatkozattervezete: *A Gond és hitvallás* vagy éppen az emigráns Márai Sándor költeménye: *a Halotti beszéd* és Illyés Gyula nagy költői filippikája: *az Egy mondat a zsarnokságról*).

Fábry Zoltán nemzeti stratégiájának (imént vizsgált) három sarkalatos eszméje mit sem veszített időszerűségéből az író halála és a közép-európai átalakulások után, mit sem veszített érvényességéből a huszonegyedik század elején: Magyarország és Szlovákia európai uniós csatlakozásának időszakában. Jól tudom természetesen, hogy azok a magasrendű politikai és erkölcsi ideálok, amelyeket Fábry Zoltán hirdetett, manapság, egy olyan korszakban, amely mindenekelőtt gyakorlati eredményeket kíván elérni, és olyan politikusok számára, akik mindenekelőtt a hatalom és a vagyon megszerzését tekintik a legfőbb értéknek, tulajdonképpen elvontak és távoliak – nem lehet közvetlen és gyakorlati haszonhoz jutni általuk. Mégis, azt hiszem, hogy az európai és a magyar történelem nagy hagyományai; akár a keresztény szolidaritás, akár a szabadelvűség eszmeiségére gondolunk, talán nem tette időszerűtlenné Fábry gondolatait, nem tette értelmelhetetlenné szellemi örökségét. Az európai integráció ugyanis nem csupán gazdasági vagy hatalmi érdekeket fejez ki és hoz mozgásba, hanem szellemi és erkölcsi értékeket is. A többi között a nemzeti identitás, a szociális igazságosság, a kulturális örökség értékeit – nélkülük talán lehetünk sikeres üzletemberek vagy hatalomtechnikusok, de nem lehetünk európaiak, európai magyarok.

Hadd idézzem fel ezért végezetül Fábry Zoltánnak egy közel hét évtizede leírt gondolatát, az *Európa és mi* című 1938-as írásából, ez meggyőződésem szerint ma is időszerű, mi több, időszerűbb mint valaha. „Európa és mi – ez a kapcsolódás – írta annak idején Fábry Zoltán – szerep és küldetés, hűség és vállalás. »Hazánk, Európa«; mondtuk a kezdet kezdetén. »Hazánk, Európa«; mondjuk ma, amikor diadalmas hírnökök temetését celebrálják és hitehagyói gyalázatát tapsolják. Akik valamikor reménykedve, öneszmélőn kapaszkodtunk beléje, ma a látszólag elveszett posztokon tudatosan igeneljük és vállalón hirdetjük. A csehszlovákiai magyar kisebbség *csak mint európai hang és szín jelenthet pluszt* az emberi haladás síkján. A magyar nyelv védőkötelezettségein túl, az itteni kisebbség szellemértékké csak így emelheti önmagát.”

(Előadás a kassai Fábry Zoltán-napokon 2004. december 5-én.)

Köszöntjük a hatvanéves Görömbei Andrást

GÁL SÁNDOR
a hatvanadik februárra

Görömbei Andrásnak

1
azt gondoltam
lesz még egy vers
befogadásra alkalmas szózat
méltó *köszöntő*
és *megköszöntő* ige
ami hangosan mondható
a hatvanadik február égboltja alatt
a hullás akárhányadik pillanatában
amelyben a *mi romos századunk*
emlékei pilinkéznek
betakarván sebeink időtlen csendjét

2
a belső tájak hó-zizegése
láthatóan jelzi a *tudás szépségét*
mely megadatott s él gyarapítón
veled általad szívben és nyelvben

3
vers volt a szándék de lásd
csupán ezek a szétzúzott szavak
indulnak szeretve köszönteni
ANDRÁSUNK téged!

„... érti és »érzi« a kisebbségi lét drámáját...”

A nevét és munkásságát irodalmunk története ajánlja a figyelmünkbe. S nem is csak oly módon, hogy ez ideig ő írta rólunk az egyetlen átfogó irodalomtörténeti munkát, hiszen művét 1982-ben adta ki a budapesti Akadémiai Kiadó, hanem mert a nevét már hatvannyolc után megismertük, amikor is öntörvényű nemzeti tudatosodás indult a magyar irodalomban, s ennek Görömbei is tevékeny részese és alakítója lehetett. Nevezetesen annak, hogy az anyaországi irodalom és a nemzetiiségi irodalmak között természetes vérkeringés kezdődött. Ami ma nyilvánvaló és egyértelmű, az nem volt mindig természetes. Korábban ilyen szálak csak lappangva éltek, a magyar irodalom életnedvei búvópatakokként csörgedeztek. A megismerésvágy ötvenhat után kezdődött. Az addig bevett, hivatalos írólátogatásokat a hatvanas évek elejének tisztelgő találkozásai követték. Stószra Németh László, Ilyés Gyula, Simon István, B. Nagy László és mások jöttek el Fábryhoz. De útra keltek Veres Péter postakártyái és levelei is, hogy megkeressék a népi érdeklődésű irodalom rokon jegyeit. Az Irodalmi Szemle hasonló szellemi nyitottságra törekszik ekkor, a szomszédos országokban rokonságot keres. Olyan nemzeti kötődések és szellemi erők ébredtek, amelyek később szárba szökkenek, kivirágoztak és mára meghozták termésüket.

A szellemi egységesülés folyamata tehát, bár kezdetben óvatosan és körültekintően, hatvannyolc után indult. A korabeli kisebbségi irodalmak hangvétele és sorsábrázolása termékenyítően hatott az anyaországi irodalomra, táplálták a közgondolkodást és a hitelesebb történelemszemlélet, a magyar sorsélményekről szóló beszéd felé segítették utat törni. A látogatók sorában nem említettem Czine Mihályt, akkor már az ő vállalt szerepe jelentősebb volt. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalmi Tanszékén tanította és hirdette az egyetememes magyar irodalom egységét és benne a kisebbségi irodalmak pótolhatatlan jelentőségét. Görömbei Czine Mihály tanítványa, így kapcsolódnak a láncszemek. Az akadémiai sorozatot – Irodalomtörténeti könyvtár – is Czine szerkesztette, Görömbei irodalomtörténete a 37. kötete.

A felvázolt folyamat nem csupán a nemzeti érzés és öntudat „reneszánszát” jelenti, hanem a mélyén súlyos életerők és létérdekek munkálnak. A nemzet fogalma zászló is lehet, amely a dolgok felszínén és a becsvágy rúdján lobog, az irodalom azonban a történelmi tapasztalatokra és a magyar sorskérdésekre ügyel s az ezekből következő érzelmi és lélektani értékekre. Olyan minőségekre, amelyek Görömbei András munkásságából kibontakozók. A magyar irodalmi gondolkodást minden korban jellemezték a sorskérdések. A történelem – történelmünk – kény-

szerítette ránk őket! Ma sem kerülhetők meg, aligha mellőzhetőek! Klasszikusaink hitelessége és műveik mélysége az általuk megjelenített drámai igazságokban és létkérdéseink nyelvi ábrázolásában gyökerezik. Napjainkban ez az elemi törvényszerűség mintha új megfogalmazásra és kifejezésre várna. Valamiféle reneszánszát igényelné! A globalizálódás mindenütt jelenvaló, objektív árnya és az európai jövő látomása megemeli a kérdés jelentőségét. Bonyolult világban élünk, életünk szerkezete egyre összetettebb. Mintha a fogalmak elveszítenék súlyukat s a szavak igazi értelmüket! Drámaian élünk továbbra is, ám a konzumlét kultúrája kicsorbítja a tragédiák élet és a könnyedség légkörét terjeszti. A közepes jólétben a pénz filozófiája olyan érzést kelt, hogy aki szegény, magára vessen! A képi látványra építő videoművészet határtalan lehetőségeket biztosít a képzeteknek, s az ember elveszíti valóságérzékét. A képernyőn minden lehetséges és nincs súlya semminek! Mintha egyre inkább illúziók világában élnénk. A technika a legképtelenebb fantazmagóriákat is képes megvalósítani, műszakilag minden látvány lehetséges. S a gondok egyre elhanyagolhatóbbak! A kultúra anyagiasulását és a közösségek felbomlását az érzések sekélyedése és a gondolatok súlytalanodása kíséri. A médiák tömegkultúrája fiktív „felszabadultság” érzését és könnyed kötetlenség látszatát kelti.

S közben az ember élön érzékeny maradt, és az élet sem lett gondtalanabb!

Irodalomtörtönete azt bizonyítja, hogy Görömbei András érti és „érzi” a kisebbségi lét drámáját, belső ellentmondásait. Nemzeti és állami hovatartozása különfeleségét, a szülőföld és haza fogalmának másságát, anyanyelv és hivatalos vagy államnyelv ütközéseit, a kulturális zártságot és szellemi magányt, a másodrendűségi érzést és az ebből fakadó dacot, a csökkentett lehetőségeket! A háború után mindezekről hosszú ideig alig beszéltünk, majd elneveztük „kettős kötődésnek”, a belőle következő erkölcsi-szellemi magatartást pedig „híd szerepnek”. Máig el nem évült fogalmak. Köztes állapotot és egyedi létformát, mintegy sajátos minőséget jelentenek. Görömbei korán megérezte ezt a sajátosságot, kereste kutatásaiban, és értékelésében szempontként alkalmazta. Nem is eredménytelenül, mindjárt a kezdeteknél botrány lett belőle! Irodalmunkról írt esszéje az Alföldben jelent meg s vihart kavart. Pedig nem tett mást, mint kellő formaértékkel társítva elemezte és kiemelte az általa hitelesnek és fontosnak vélt valóság szemlélet irodalmi képviselőt. Abban a korban a nemzetiségi létkérdések igazságai az ideológiai türelmetlenség borotvaélén táncoltak. Irodalmunk vezető testülete, a szekció vezetősége is tiltakozott a minősítések és értékelések ellen. Vér, ahogy mondják, nem folyt, ám Görömbeinek s a közéletben is, az úgy felesleges gondokat okozott.

Szerencsénkre azonban meggyőződésétől nem tántorította el. Van valamilyen benső erő a nemzeti lét ontológiájával összefüggő kérdésekben, amely megragadja és nem engedi el az embert. Talán a tény, hogy az ilyen gondolati értékek mély érzelmi humuszba ágyazódnak! A logikai igazságokat érzéki bizonyosság támogatja. Ennek hatására igazságérzete és a gondok súlya hűségre kényszeríti a szelle-

miséget. Ilyen miliőben született Görömbei András irodalomtörténete. Nemcsak avatott tájékozottsága és nagy ismeretanyaga ragad meg benne, hanem méginkább a fegyelem és következetesség, ahogy hű marad esztétikai kódexéhez. Semmi értéket nem hagy elveszni, a kirekesztő könnyedség lehetőségével sem él, teljességre törekszik. De túl sem értékkel, ahogy a lekicsinylés gesztusát nem, úgy a lelkesedést sem engedi meg magának. Az átfogóan alapozó kép megrajzolásánál mindkettőre lett volna lehetősége. Az igazságra való törekvés realizmusával tisztelte meg irodalmunkat. Ezzel lett műve a szlovákiai magyar írásbeliség háború utáni újraindulásának, szellemisége előzményeinek és tragikus évek utáni, nehéz „tápázkodásának”, a szlovákiai magyar irodalom bonyolult fejlődésének hiteles története. Negyed évszázad telt el azóta. Az élő anyag folytatódik, értékekben gyarapodik, jelenléte immár okkal mondható történelminek! Mai irodalmunk színben és formában sokkal gazdagabb, teljesítménye is megnőtt, s szellemiségének alakulása magas szintre ért, eszmei és esztétikai minőségekben változatosabb. Ennek megfelelően valóság szemlélete, morális és esztétikai értékrendje is alakult, gondolkodásmódja nemzedékei által befolyásoltan összetettebb. A magyar sorskérdések iránti érzékenysége és létigazságaiért érzett felelőssége tovább él. Folyamatosan munkál az alkotásokban, a fejlődésére is hatással van. A változó időben a Kárpát-medencei magyar gondok, nemzeti-szellemi egyesülésünk európai közfigyelemnek örvend. Szívmelengető, hogy a történelmi metamorfózis hullámvásában sajátos gondjainknak az anyaországban is olyan Kossuth-díjas értői vannak, mint ő! Nem véletlen, hogy az állampolgárságról szóló népszavazás idején együttérzéséről üzent – veletek vagyok! – a Szabad Újság címlapján.

További erőt, egészséget, András!

Duba Gyula

Lehocky Teréz köszöntése

DERŰS ÉVEKET, ERŐT, EGÉSZSÉGET KÍVÁNUNK
LEHOCKY TERÉZNEK!

Küzdelmes élet, izgalmas pálya, meglepő stílus

Nagy ajándéka a sorsnak, ha az ember 85 évesen is megőrzi korábbi erényeit, szellemi frissességét, mozgékonyágát, kíváncsi rácsodálkozását az életre. Azt szokták mondani, a nőknek nincs koruk, ami azt jelenti, nem illik felemlgetni az éveket. Az ő esetében azonban meggyőződéssel mondhatom, mellőzhetjük a „tapintatot”. Mosolygós, fiatalos és derűs, akárcsak korábbi éveiben, s páratlan jártassága az antik kultúrában és a klasszika-filológia területén szikrázó párhuzamokat szokott belőle kiváltani életünk mai furcsaságai láttán. Külön öröm számunkra, Lehocky Teréz az alkotómunka örömét sem adta fel, bár a konszolidáció évtizedében mindent megtettek azért, hogy kedvét szegjék írói tevékenységének. Nemcsak publikációs lehetőségeitől fosztották meg, hanem az 1968-as reformmozgalmában „viselt” dolgaiért, jogász és írói helytállása miatt mindenünnen kizárták (írószövetségi tagságát felfüggesztették), ahonnét ki lehetett zárni. 1989 decemberében rehabilitálták, a húszévi elnémitás következményeit azonban nem tudták jóvátenni. Az üldöztetés sajnálatos következménye lett, hogy íróként jóformán elhallgatott. Amikor különböző irodalmi rendezvényeken (melyekre ma is rendszeresen eljár!) találkozni szoktam vele, mosolygós kedvessége láttán elképzelni is nehéz, mi tette őt abban a korban annyira „veszélyessé”. Talán már azok sem tudják, akik polgári és írói élete küzdelmeit ráparancsolták.

Pozsonyban született, itt érettségizett (1937), majd Kolozsvárott klasszika-filológiát (latin, görög és keleti nyelveket) és történelmet tanult. Tanulmányait a háború miatt nem fejezhette be, ezt követően 1945 és 1950 között jogot végzett Pozsonyban a Komenský Egyetemen, ahol tanulmányai befejezése után 1950 és 1953 között adjunktusként tevékenykedett. Utána a kerületi bíróság szenátusának tagja, törvényszéki bírósági elnök, 1961 és 1970 között a Szlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének munkatársa. 1970-ben kizárták a pártból s elbocsátották állásából, 1976-ig vállalati jogászként működött.

Irodalmi próbálkozásai — Turczel Lajos szerint — Érsekújvárhoz kötődnek, ahol a harmincas évek végén tisztviselőként dolgozott, és Kovács Endre, a kiváló író és történész szerkesztésében megjelent Érsekújvár és Vidéke c. hetilapban

tárcái jelentek meg, lánykori nevén (Wiezler). A magát kereső magyar irodalmi életben, az ötvenes évek végén, jelentkezése meglepetésként hatott. Elsősorban stílusa, a naturalista és szecessziós színek keverése volt az újdonság, meg a téma, melyekben jogász-bírói ténykedése megdöbbentő eseteit vonultatta fel, vagy az antik téma izgalma, feszültségeit közvetítette. A hatvanas évek egyik leghatásosabb prózaírója volt, akinek sikeres novelláskötetei (*Foltok a napon*, 1962; *Moloch, az isten*, 1965) után törték derékba ígéretes pályáját.

Egy-egy novella, karcolat jelezte az elmúlt években jelenlétét meg a megújuló kísérletet az irodalomban, hogy a „megrabolt évek” hiánylistáját írásaival enyhítse. Örülünk, hogy a jeles évforduló alkalmából novellával lepett meg bennünket, melyet most – az író és az olvasó örömeivel – közölhetünk. Azt a meglepetést is el tudnánk viselni, ha valóban megbizonyosodhatnánk arról, hogy „talonban” további kiadatlan kéziratok is megjelenésre várnak.

Születésnapja alkalmából az íróársak és az olvasók nevében tisztelettel és szeretettel köszöntjük az írónőt, jó egészséget, munkakedvet, mosolygós éveket kívánunk mindennapjaihoz!

Fónod Zoltán

LEHOCKY TERÉZ

Most hagylak elmenni

Fekszik az ágyon, a lapos, kivénült matrac rugói szúrják. A padlón össze- gyűrt újság, skatulyák meg egy kopott poggyász, nyitott pofával. Benne agyonmo- sott alsónemű, két használt nadrág, szmokinghoz hasonló zakóval, rövid ujjú ing. Mindezek alatt rózsaszín csíkos fegyencdaróc beleégetett számmal 31048. Némileg hasonló a pápa svájci gárdájának mundérijához, amit nekik Michelangelo tervezett.

Ha az ablakhoz megy, mindent át kell lépnie. A szoba kicsi. Van benne u- gyan egy szekrény, de nincs kedve belerakodni.

A szálloda vendége Oszkár. Sohasem tartozott azokhoz, akik a söntésekben dorbézoltak, ordítózták az ihaj, csuhajt, és tökrészen dülöngélve mentek haza. Úgy az élete delén van, deresedő szőrzet a nőiesen duzzadó mellén. A haja is őszes már. Ha a pszichiáter Jung Oszkárt látná és a lelkének mélyrétegeibe ásna, azt mondaná, ez az ember „anima”. A jelleme nőies, sose szabadult meg az anyja iránt érzett meg- szállottságtól. Irtózik a pongyolanyelvtől, amiből minden ötödik szó a Scheisse.

Az egész élete szomorú. Az anyját zsidóként irtották ki a táborban. Gázzal. Pedig a ciklon B ártatlan képet vágott, mintha csak szakasztott konzervdoboz vol- na. Egyáltalán nem sejtette, hogy gyilkolni tud.

Oszkár tudja, hogy újabban a dolgoknak, jelenségeknek éppen az a lényeg- gük, hogy nem mutogatják az igazi voltukat. Az egész világ látszatok tengerszeme. Csak a látszat fontos, a légvár, a káprázat. Nem baj, ha alatta mocskos hínár van.

A kultúra is csak látszat. Az emberek nem vesznek könyveket. A boltban porosodnak a könyvek, már halottszaguk van. Mondják, hogy az igazság győz, de valóban csak a hazugságnak van kánonja. Aki élni akar, muszájból füllent.

A hajdani gangszter se öltözik nagy kockás öltönybe, nincsenek dagadt izmai, inkább úgy fest, mint egy disztíngvált menedzser, úriás, sötét ruhában, oldalán fekete bőrtáskával. A szovjet is kikiáltotta magát marxista demokráciának, pedig diktatúra volt, nem is az összes proletáré, csak a párt diktatúrája. Rosszallotta ezt Lenin is és tolla éles szablyájával ízekre szedte. Ki tudja, talán ezért kellett neki meghalnia.

A gázkamra is rendes, kicsempézett orvosi rendelőnek felelt meg. Jöttek anyaszült meztelenül külön a férfiak, külön a nők kisdedeikkel. Azelőtt még hitték, hogy fertőtlenítésre jöttek a ruhatetű miatt, de semmi sem marad meg sokáig titokban.

Oszkár a német újságot, amit olvasott, mérgében összetépte: csupa hatványra emelt lódítás: A zsidó hullák elégetésére krematóriumok nem léteztek. A szakvélemény szerint akkora kapacitású technikai berendezések lehetetlenek. Persze, voltak gyűjtőtáborok, de emberséges bánásmóddal. A cikk bizonyításként utalt Almára, Mahler Gusztáv és Werfel özvegyére, aki a háború végeztével megnézett több koncentrációs tábor és erélyesen tiltakozott a náciizmus kegyetlensége ellen.

Ugyanez az újság hozta a hírt, hogy a homoszexuálisok egy fityinget se kaphatnak kártérítés címén, mert a jog szerint és más államok szerint is a homoerotikát bünténynek minősítették. Oszkár elkeseredett. Senki sem botránkozik meg az igazságtalanságon. Hiszen senki sem tehet arról, hogy fiúnak vagy lánynak születik, cigánynak vagy szerezcsennek, zabigyereknek vagy zsidónak, szarmatának vagy homokosnak.

Oszkár öt évig hordta a tábor darócgúnyáját, a rózsaszín csíkokat. Hadd lássa mindenki és vihogjanak rajta, hogy a férfiakat szereti. Akik gyilkoltak, raboltak, zsaroltak, azokkal a náci jobban bántak. Jobb volt az ellátásuk, kaptak néha vajot, lekvárt, volt saját fogkeféjük, egyszer egy héten megfürödhettek, de a homokosok nem. Azok naponta ugyanabba a csuromvizes törülközőbe törülköztek, ami téli reggelre kőkeményre fagyott.

Az SS felrótta neki bizonyításul, hogy nem nőszült meg, még szeretője se volt, bordélyba se járt. De ő a mamát idealizálta. Olyan nőt, aki ugyanúgy szeretné, sohasem kap. A mama iránt érzett imádata majdnem mitologikus volt. Titkos, sötét szimbólum, amittől nem lehet megszabadulni. A legtöbb anya majdhogynem dogmatikus szent, éterikus szétbonthatatlansággal. A mama egy anyagtalan lény, regina coeli, feláldozza magát női Krisztusként. A gyereknek nőni kell. Kell, hogy egyszer független, önálló lényé váljék. Az igaz anyaszeretetnek akarnia kell, hogy a fia, lánya önálló lehessen, sőt tudja őt otthagyni, elhagyni egy másik nőért vagy egy férfiért.

Az apák szeretete más. Önző és patriarchális. Azt a gyereket szeretik a legjobban, amelyik hasonlít rá. Az utód mindig fiú legyen. A mamák a család panteonjában csak kicsi szerephez jutnak.

Oszkár nem ismerte el az élet törvényét, hogy az a normális, ha a férj az aszszonyához húz, hogy elhagyja a szüleit, ahogy a Biblia is tanácsolja. Sőt! Ha a mama tehetetlen lesz, megözvegyül, nem tud magának bevásárolni, orvoshoz menni, összeütni egy szerény ebédet, akkor helyezze el a szegényházban, aggok hajlékában, ahol a szobában ágy ágy mellett van, közükből csak egy pléh éjjeliszekrény, mint a kórházakban, meg egy szék, ahová leülhet a látogató.

A gyereknek, aki látogatóba jön, soha sincs ideje. Mondja: „Máma nincs időm, majd jövök máskor”. Voltaképpen ez nem is mentegetőzés, se tévedés. Igaz, hogy több időnk van, mint valaha, és mégis notórius időszűkében szenvedünk. Az idő pénzzé változott, amit már Franklin tőkés lelke is megérzett. Az idő kvantifikálódott, megmértetett, transzcendens hatalom lett. Arameusal 'mene tekil u peris.'

Senkinek sincs ideje. Paradox, de minél jobban takarékoskodunk az idővel, annál kevesebb marad belőle. Már nincs kozmikus idő, kakaskukorékolás, pityimalat, holdjárás szerint. Mióta megjelentek az órák a piacon, városházán, örökösen sürgölődni kell, karórát nézegetünk, még a templomban is.

A papa otthon unos untalan hibát látott Oszkárban. Csúnya, férfiatlan, nem életrevaló. Azonkívül mindennek a mama az oka. Talán a papa nem is szerette, csak közös érdek kötötte hozzá, megvenni egy szőnyeget, spórolni egy kicsi családi házra. A papa folyvást dühöngött, ha a mama kevesebb pénzt rakott a takarékbába. A papa meggyőződése volt, hogy aki emberszeretetről beszél, az szellelbelelt csaló vagy agyalágyult bolond. Kedvenc szavajárása volt, aki hisz a hegyi beszédben, annak fölkapik az álla. Eszébe se jutott, hogy amit mond, az az átlagpolgár morális cinizmusa... Neki ez életbölcselet volt.

Oszkár nem volt edzett. Inkább vékonydongájú, elég szép arcú. Ilyenről mondják, hogy pipogya fráter, bátortalan, megszeppent, letorkolt lény.

Mindannak dacára, szerkesztőként az újságban meg merte írni, hogy nem tartja Hitlert a német nemzet megváltójának, mert megszüntette a nagy munkanélküliséget és a háborút, a megvetett német nemzetből nemzetközi tekintélyű országot csinált. A papa szerint a zsidók gyilkolták meg Krisztust, sőt, egy szóval se mukkant meg a fajtörvény ellen, nem bírálta a kristályéjszakát, a zsidóellenes pogromokat. Eleinte még lehetett ilyesmit írni a frankfurti demokrata újságba. Írogatott cikkeket, tiltakozott a zsidókat gyalázó kijelentések ellen, miért ne lenne a zsidó is ember, miért mondják azt, hogy minden zsidó bujakóros.

Mikor Hotler kezdte megkritikálni a homoszexuálisok sorait, kezdve Rühm tábornokkal, megjelent az újságban egy értekezése, hogy a homoszexualitás nem büntény. Talán csak a Teremtés zúrvára vagy Isten kibogozhatatlan akarata, elő-

relátás egy cél érdekében, amit az emberiség sohasem érthet meg. Nem lehet a homokosokat likvidálni ipari sejtként. Hozzátette még, hogy a kelták, germánok hajlamosak voltak a homoszexualitásra, amiről már Tacitus is beszámolt. De a homoszexualitásért a csírasejt plazmája felelős.

Akkoriban sokan sugdolóztak, hogy Hitler maga is a harmadik nem képviselője, hiszen kebelbarátjával, Kubiczekkel a hónapos szobában egy ágyban aludtak és karöltve jártak, mint egy szerelmespár a Wagner-operákra, és hogy Romano Guardini, a katolikus teológus maga is azon a véleményen volt, hogy nincs tiszta típusú ember, mindenkiben van egy ici-pici homoszexuális hajlam.

Azonban igaz volt, amit az apja vélt. Néha jobb föl nem zavarni a piszkos vizet. A cikke után nőtt óriássá Hitler crescendója. Prüszkölt, sercegett, sistergett, szikrázott. Szétfröccsent a méregzacskója a szlávok ellen. Ágyúzott, üvöltött a sajtó. Présbe dugták Oszkárt, hogy aki a homokosokat védi, az maga is homokos.

Mostanában az utcán megmosolyogták, kikerülték, mintha leprás lenne. Jó barátai elfordították a fejüket, ha vele találkoztak. Igaz a latin mondás „si fierint nubila, solus eris”.

A legeslegutolsó cikkében még megkérdőjelezte a Bibliát is, hiszen Máté evangélista szerint Krisztus mindenkit ösztökélt a kiheréltségre, sőt szajháké a mennyek országa, mert mindenki helyett vétkeznek, ők is megváltók. Valahol megszimatotha, hogy a keresztény egyház egykor megszentelte a férfiak közötti házasságot.

Most minden eljárás, bírósági ítélet nélkül koncentrációs táborba dugták. Ráadták a homoszexuálisok rózsaszín csíkos gúnyáját. A felkarjába beletetoválták a számot 31048. Volt ideje elgondolkozni azon, amit az apja szokott mondogatni: nem kell hübelebalázs módjára mindenben kanálnak lenni. Várni kell. Noé is várt a bárkában az Araráton, míg lefolytak az özönvíz vizei.

De Oszkár nem volt képes meghunyászkodni, megbékélni, birkatürelemmel várni, átmenetileg rezignálni. Habár elég gyáva volt az apjával szemben, de az igazságtalanság sátánáá köszörülte. Nem tudott olyan közönnyel, józan szívéllyel tűrni, hallgatásba burkolózni. Hiszen az anyyi, mint hallgatólag helyeselni, igazat adni. Qui tacet, consentire videtur. Opportunistáskodni.

Eszébe jutott rotterdami Erasmus, a pap és egy orvosnő zabigyereke, aki határozatlanságból, pártonkivüliségből bűnrészesé lett a protestantizmus keletkezésének. Hallgatott, nem vitatkozott, mikor Luther elkezdett zsidózni, és Jézust meg Máriát kereszténynek mondta; Erasmus várni akart a bárkában, még el nem apadnak a vizek.

A táborban mocskos zsidó szabadkőművesként, utálatos nemi elhajlásáért cipelhette a köveket összeviszsa az SS parancsa szerint. Vihette a nehéz kondérokban a moslékot a sertéshizlaldába, hogy legyen elég hús az SS konyhán.

Megcsodálta a rabbit, aki élete kockáztatásával elénekelte a Šéma Jizroelt azoknak, akik bementek a gázkamrába. Látta a karácsonyfát, amelyen a benzinnel

leöntött zsidó hullája égett gyertyaként, miközben a tábori rádió harsogta a Stille Nachtot.

Mégis rendületlenül hitte, hogy egyszer vége lesz mindennek. Minden fény arra van ítélve, hogy egyszer elsötétüljön, hogy a nap egyszer kialudjon és vörös törpe legyen belőle. Hogy minden győzelemben már eleve benn van a vereség csírja. Tényleg jöttek a szövetséges és orosz bombaszőnyegek. Berlint 41 000 ágyú, 6259 tank, 7560 repülőgép és két és fél millió katona támadta. Hitler április utolsó napján, mint becsületes kispolgár feleségül vette a fotomodellt, Évát.

A szövetséges amerikaiak teherautókra lapátolták a sok zsidó hullát. Éhen haltak. Kivezényelték Weimar lakosságát, nézzék csak, mit művelt a náci Goethe tőszomszédságában. Az amerikaiak adtak már dollárt a foglyoknak, ruhát, csokoládét, Unra-konzerveket. Mehettek akárhová, a skandináv államokba, haza vagy Amerikába.

Ugyanabban a táborban, ahol Oszkár volt, 1944 ősze óta ott volt Kállay, a magyar miniszterelnök, aki nem írta alá a zsidók kitelepítését, a fiatal Horthy Miklós és Mafalda, Emanuel Viktor olasz király lánya a férjével, a hesseni herceggel. Őket Hitler bosszúból táborba küldte, mert Mussolini isten veled kapufélfát mondott a nácizmusnak. Hiába szöktette meg őt Skorzeny, a szép SS-ezredes az antifasiszták elől.

Oszkár fölszállt a cókómókjával a teherautóra, rajta lógott a tábla: Prága. Furszállotta, hogy Mafalda és férjura is benne ülnek. Csak később tudta meg, hogy a táblákat kicserélték, és az autó velük Szicíliába megy pár amerikai szabadságos katonával, szerencsenekkel, portorikóiakkal és pár olasz fogollyal. Megígérték egymásnak, hogy majd leveleznek, de ahogy az már lenni szokott, semmi sem lett belőle.

Mikor kiszállt a falusi ideiglenes kikötőben, megrohanták őt elrongyosodott férfiak, félig meztelen sihederek, abban a reményben, hogy majd szétosztogat konzervet és nejlonharisnyát a nőknek. Oszkár nem adott semmit, hiába kunyeráltak. A dollárjait féltetni kellett, hiszen, ha lesz hajó vissza Európába, annak megkérik az árát. Addig is kell valahol lakni és étkezni.

A közelben volt egy olcsó szálloda, kitöredezett ablakokkal. Előtte pár kecskelábú szék, deszkákból összeeszkábált asztallal. A kék kötényes gazda követelte, hogy azonnal guberálja le a szoba árát három napra. A szoba amúgy elég tiszta volt, de világítás nélkül, mert a közeli villanytelepet lebombázták. Foltozott pléhlavórban víz a mosdáshoz. Az illemhely se volt használható. Az udvar szélén volt a latrina, amit beteges, gyér szőlő leplezett félszeg szeméremmel.

Sötétedő este olvasni már nem lehetett, hát kiment a tengerpartra. Mogorva volt. Csalódott. Ugyan otthon sem voltak gazdagok, nem volt vendégeskedés, teadélutánok. A konyhában ettek viaszosvásznon. Csak ünnepre és vasárnaponként szedegették elő a drágább porcelántányérokat, három kristálypoharat, monogramos hímzett szalvétákat. A papa szokott az ünnepre mindent megvenni, mert Oszkár mafla, mindenki becsapja.

Az apjával szemben nem tudta megemberelni magát. A papa összeszerkesztett egy eljegyzést, megvette a jegygyűrűket is. A mama és Oszkár hiába tiltakozott. A házasság befektetésnek számított, mert a menyasszony apja gazdag volt. Persze, csak mondták, hogy szerezzenek a csúnyácska vénkisasszonynak vőlegényt, sőt úgy hitték, Oszkár szülei tehetősek, pénzesek, hiszen házuk is van. A fiatalok ott lakhatnak. Már bútort is néztek, alkudoztak, hozomra megvették. Tudakolták, mennyibe kerülne az udvari nagyszoba kifestése. A lány odahordotta a hóbelevancot. Az ágyak szemérmetlenül összetolva, s felettük egy ócska reprodukció Máriával.

A kollégák élcelődtek, tudja-e, hogy kell bánni a pártával? Szinte utolsó percben menekült meg a menyegzőtől. Az ajtó csengője szakadatlan szólt, dühödten, rohamokban. A náci rendőrség jött érte, hogy elvigye. Hiába volt kinyomatva az esküvő ideje, megrendelve a torta, pezsgő, a menyasszonyi csokor és ruha. Mindent megfizethetett a papa. Nem lett semmi a fiúunokából, akit a keresztelőmedence fölött víz alá tarthatna. Csak most derült ki, hogy a menyasszony apjaura se kal-már, csak mitugrász a telekkönyvben.

Oszkár a táborban alaposan megkopaszodott. Lábán az otromba bakancs miatt csupa fájós bütyök. A sarka néha még gennyezett is. Oszkárt sohase érdekelték a nők, még ha gyönyörű sellők is lettek volna, csábos énekkel. Nem voltak neki izgalmai. Neki nem kell nő, se férfi, se ivadék, se nászéjszaka... Nem volt homokos se, csak kifejtetlen androgyn. Nem írhatták be az anyakönyvbe, hogy se fiú, se lány. Hát fiút írtak be, így diktálta az orvos. A papának meg se mondták. Később szokta magának mondogatni: Szörny vagyok, nemi nyomorék. Katonának ugyan besorozták. A legénységből ő volt a legjobb céllovó. De egyszer fölfedezték, hogy az egyenruha alatt kényelmesebb női nadrágot hord, s nagy volt a röhej. Egy nő se kötötte volna hozzá az életét. Utálat lett volna neki egy kétnemű lény.

A mama kíméletből sohasem emlegette, inkább agglegénynek korholta, s rábeszélte őt a kolostori életre. A világerő se mondta volna neki, hogy a hermafroditizmus atavizmus, a fejlődés legkezdetlegesebb formája. Csak infantilis ábrázata lesz, angyalképző valaki, és máról holnapra minden átmenet nélkül majd szenilisek fest.

Nézi a tengert. Látja túlra a szomszéd város tornyát, van ott klastrom, zár-dák; felkínálkozik fráternek. Végre barátként megtalálja a nyugodalmat. Ki tudja, megvan-e még a családi ház, talán csak rom, üszök. Vagy az apja megnősült és vannak gyerekei. A mama úgyszólván szerzetesnek adta volna.

Másnap reggel, vasárnap lévén, kiöltözött. Volt nyakkendője, zakója, ami talán inkább frakkhoz vagy szmokinghoz hasonlított. Megverte az oroslánfejű ajtókopogtatót... Beengedték. Makogva, dadogva elmondta a kívánságát olaszul, belékeverve latin szavakat. A perjel vagy gvardián nyomban elutasította. Nem fogadnak be menekülteket, idegent. A monostor nem szálloda, se menhely. Nekik sincs semmijük, a náciakat is kirabolták. Vitték a képeket, szobrokat, kelyheket múze-

umokból, képtárakból, templomokból hajószámra, vagonszámra, Rosenberg, a nagynémet ideológus parancsára.

A kolostor nem volt szegény. Dölyfös, pálos rendi leányegyház volt, rátartiszerzetesekkel, tanárokkal. Volt jócskán szántójuk, dűlőjük, szőlőjük, volt szakácsuk, remekbe faragott refektóriumuk. Nem tarisznyáskodtak, nem koldultak össze kenyeret ócska kámzsában, mezítláb, mint a ferencesek, kapucinusok. Nem jártak a külváros nyomorában, hogy utolsó kenetet adjanak a haldoklónak. Szünidőben külföldre utaztak gyorsvonaton, első osztályon. Mit tudják ők, mi a hontalanság, az üldöztetés, az éhség és elhagyatottság. A folyosó kerengőjének párnázott székein olvasnak és várják, hogy megszólaljon a gong, ami estebédre hívja őket, meg boroskancsóra. Némelyik szerzetesnek borvirágos orra volt.

Mikorra Oszkár kívülre kerül, a szégyen hulláma keresztülnyargal rajta. Mi az ördögnek kérlelt, bizonykodott, rimánkodott. Nemcsak a csalódás bántja, hanem az is, hogy megint uralma alá hajtja a kételkedés. Van-e Isten, miért nem csapott dühös villámot a náciizmusba. Hagyta, hogy milliószámra haljanak meg ukránok, magyarok, franciák, lengyelek, zsidók. Van-e egyáltalán másvilág, örök élet? Mi a frásznak kell kétszer ítélni lenni: egyszer, mikor meghalunk s még egyszer, az utolsó ítéleten. Talán mégis Feuerbachnak van igaza, hogy az ember életösztöne teremtetten meg a másvilágot.

Az emberek nagy része csak annyi, mint egy pókhálóban evickélő, hangosan zümmögő lény. Akik hatalmon vannak, azelőtt csak embermoslák voltak, megbújva a város rókalýukaiban. Minden hatalom csak hordalék... A politika rivaldáján ugyanazok játsszák a főszerepet, akik még tegnap náciisták voltak s a körülmények szerint holnapután megint azokká lesznek.

Az Isten süket. A szemrehányásokra nem felel. Volt a táborban egy katolikus pap, aki folyton azt gajdolta, hogy az egyház, a pápa tévedhetetlen, csálhatatlan Krisztus teste. Oszkár nem vitatkozott. A tapasztalat mondatta vele, az egyház az első és Krisztus csak másodhegedős.

Az Isten nem szokott felelni. Az emberek Istent nem szeretik, csak félnek tőle. Áron, a főpap meg se nyikkant, mikor az Isten mindkét fiát elégette az oltárnál minden ok nélkül. Hiába adnak az emberek mindent Istennek, soha senki se kap vissza valamit. Isten a csalókat, haunerokat kedveli, Jákobot, Manassét, aki szétfűrészeltette Izaias profétát meg a rossz nőket, Juditot, Estert, Ruthot, Bathsébát meg Jerikó szajháját, Ráhábot, aki Jézus ükmamája lett.

Most, vasárnap este hová menjen? Talán a falubeli kúthoz. A kutaknál volt mindig a légyott, az ismerkedés Jákobtól kezdve mindmáig. Vágyott valakivel elbeszélgetni. De mégse ment. Bizalmatlan volt. Ezek itt összebeszélhetnek, elszedik a dollárjait, és nincs kihez menni panasza.

Különben a faluban rémes a nyomor. Lerongyolódott halászok jönnek vissza a tengerről, el vannak keseredve: apák, nagyapák, tacsók a megözvegyült anyjukkal. A hálók üresek. Még annyi hal sem akadt, hogy szegényes vacsora kerekedjen

ki belőle. Már nincs és talán nem is volt, és nem is lesz többé Jézus, jézusi csodatétel, aki azt mondta apostolainak, mérítsétek mélyebbre a hálót, annyi lesz a hal, hogy a hálótok elszakad és csónakostul elsüllyedtek. De ma Jézus se tudna csodát tenni, a kenyeret megszaporítani, a halat szétoosztogatni. A technika több, mint Jézus. Mert akinek van motoros hajója, benzinje, naftája, kimehet a nyílt óceánra robantani, és annyi lesz a hal, hogy rögvést eladhatja a halkufároknek, azok meg viszik a gyárba, szardíniának. A nincstelenek ráfanyalodnak a lép böngészésére, rákászokodnak a folyó holtágában, az állóvízben, morotvában. Pióca az van, de hal sehol.

Oszkár is csak szakadozott szandál van. A lába meztelen, mint a falusiaknak. Amelyik gazda tud disznót, jércét, aprómarhát tartani vagy lovat, mokány kancát, legalább egy kehes gebét, az nem halászik, de fuvaroz. Annak van vásárnapra, névnapra hús, tej, kalács... A feketepiacnak nem cseppen, de csurog az arany.

A halászkulipintyókban nem tartanak kutyát, macskát, azokat etetni kell. Ha mégis van kutya, az láncra verve szűkül, a nyakán elkopva a szőr, hiszen évszámra se engedik el. Szegény, csak nyomorult koldus, örökké éhes. Ha nincs láncon, a küszöbön vinnyog zabálnivalóért. Dehogy mer besurranni a konyhába. Kirugdálnák. Néhanapján, ha valami moslékféle mégis megmarad, kiöntik neki a mosatlan, rozsdás dézsába.

A falubeli kutyák hátán meg lehet számolni a csigolyákat. A bordájuk szinte szúr. A szőrük ronda, csupa gubanc. Vele a magzatja, a szálnalmas poronty. Az anyjától tanulta, hogy mindig félni kell, mindig készen lenni a menekülésre, ijedezve szagolgatni a szemétdombon. Szegény kölyök. Sose voltak fiatalok. Nem ismerik a jó szót, nem hisznek senkinek. Ha egy lurkó mégis megsimogatná a buksi fejét, vagy hajítana egy csontot, falás kenyeret, nagy ívben menekülne. Azt hiszi, kővel fogják megdobálni.

Minden kutyának bánatos a szeme. Világfájdalom van benne és telis-tele félelem. Nem csinált rosszat és mégis mindig bűnösnek érzi magát. A legtöbb kutya gazdátlan. A cirmosnak se jut tej. Vadásszon magának egeret, patkányt, vízisiklót. A tejet eladják a városba. Ha megmarad egy fél liter, megisszák vacsorára egy darab száraz kenyérral.

A vásárnapi szürkületben Oszkár összetalálkozott ilyen nyomorult páriával. Kóbor kutya volt. A nyaka rühes vagy tetves, véresre kaparva. A szemétdombon ásott a mancsaival. Talán düghús volt ott, eltaposott hernyó, kiszáradt egér.

Oszkár megállt és nézte. „Én is ilyen kutya vagyok. Senkim sincs, senki se szeret, senki se vár rám.” Visszapergette emlékeit a gimnáziumi hittanra. A tanár Ágostont idézte a szeretet misztikumáról. „Nondum amavam et amabam amare, et quaerem quis amarem. Szerettem volna szeretni.” Talán Ágostont plagizálta a költő: „Szeretném, ha szeretnének.”

De ki szerethetett volna egy hímnőt? A homokosnak jó, lehet biszexuális, megnősül, gyerekei is lehetnek, habár az érzelmei férfilhez húzzák. Mint az egyik

német író meg a fia esetében, aki öngyilkos lett. Lehet, hogy csak hajlamaik voltak, eltitkoltan, rejtelemmel...

A kutya abbahagyta a szimatolást és rásandított. Oszkárnak volt a zsebében egy amerikai kétszersült. Gondolta, vesz hozzá a csapszékben olcsó bort és kész a vacsora. Mikor meglátta a szerencsétlen éhes ebet, odahajította neki az összemorzsolódott kétszersültet, mire az fejvesztve eliramodott. Akkor látta meg, hogy szegény állatnak az egyik szeme hályogos és három lábön ugrál. A negyedik lába hátul megrokkanna, tehetetlenül lógott, mint egy darab rongy. Valaki téglával eltörte a lábát.

Ment utána, merre menekülhetett, hol szokta magát meghúzni. Adott volna neki egy darabka csokoládét.

A faluszélen, a temető tőszomszédságában rábukkant egy üres vityillóra, ajtaja sem volt, valaki már régen kiakasztotta és eltűzelte. A viskóban volt egy priccsféle, széttöredezett szalmazsákkal. Valaki meghalt rajta. A falusiak vitték, amit lehetett, a vackokat is, még a tűzhely karikáit is. Talán egy nagymama halt meg ott, aki felfeküdte magát, s egyedül, papi vigasz nélkül ment a másvilágra.

Ez a félig bedőlt, düledező, félig földbe süppedt nádfedeles, sárból és rőzsből tapasztott kémény nélküli odú volt a kutya hazája, az otthona. Ide szokott visszavánszorogni, gunnyasztani éhesen, szurtosan, reménytelenül. Talán visszavárta a vénasszonyt, aki csak döcögve tudott meghalni, vonaglott és nem volt még halotti viganója sem, sem egy nyamvadt krajcárja. Vagy talán afféle faluboszorkány volt, szipirtó, bagollyal, kígyóval, békával, macskával. Tudott átkozódni, elcsinálni a gyereket a megesett lánynál pár líráért, kis üveg pálinkáért.

Mikor elment a kocsma mellett, kirohant egy néember, brutális ösztönlény, és egy husángfélével jókorákat vágott az állat hátára. Oszkár nem mert tiltakozni, ellenkezni, mióta évszámra raboskodott. A csaplárosné pöffeszkedve, szégyentelelenül, albán–olasz tájszólással szidalmazta a tekergőket, naplopókat, akik mostanában hajléktalanul ácsorognak. Majd hívja a rendőroket, csendbiztosokat, verjék béklyóba. Járt a szája, mint a motolla. Dögöljön meg a sok éhenkórász. Nem akarnak dolgozni, csak segílyt kapni. Pedig munka volna elég. Ha adnak a kezébe ástót, seprűt, hogy a dudvás udvart megtisztítsa, azt aztán nem. És megvetése jeléül kisercintett a földre egyet.

A férfi nem akar védekezni, visszazájalni. Tudja, hogy a nyomor, az igazságtalanság teszi az embereket gonosszá. Katolikusok, de sohase hallottak arról, hogy van egy Qohelet, ami elismeri az állat lelkét. Tatán olvasni se tudnak. Illemük nincs, azt se tudják, mi fán terem. Kezüik fejével törlik az orrukat. Nincs mátkaság, csak üzekedés. Az öregapa nekik egy vén számár, az öreganya vén banya, aki csámcsog és a nyála folyik. Az édesanya egy szót se veszteget az öregek védelmére. Az isten sok gyerekekkel átkozta meg őket, esznek, mint a sáskák, és sok közülük a selejt. Mulyák, hülyék, tizenéves bányuk. Még ezeknek is útban van a nagyszülő, akik mindennek az okai.

Oszkár szétnézett, amikor az asszony betette maga után az ajtót. Hol van a szegény kutya. Hát a sövénytelen temető besüppedt sírjánál nyalogatja az új sebeket. Egpár facér suhanc, kamaszok sarjadzó szakállal, bitangok, falurosszák nekibuzdultak parittyázni a „dögöt”. Mind elhanyagoltak, már régen nem gyerkőcök. A szájuk sarkában, a lábujjaik közt tele vannak pörkökkel. Nincs bennük még egy fikarcnyi részvét sem. Észrevették, hogy az idegen nem mer tiltakozni, így még az öklükkel parázna jeleket is mutogattak neki.

Nem bánthatja őket, sokan vannak. De fél is a mocskos gyalázkodásuktól. Inkább szótlanul ment tovább és mellette szorosan a kutya. Ilyenekkel nem lehet mókázni, hiszen csonkára püfölnék, eldöngetnék.

Az alkonyatban a kutya szemén a hályog kékesen világít. A másik szeme egészséges és be van aranyozva reménységgel. Az ösztöne súgta, ez nem vész-edzett bajnok, de két lábon járó buta jószív. A kutyák világnyelvén alázatoskodott. Oszkár is mondott neki vigasztként bókokat „szép vagy, okos vagy, jó vagy”, és megvendégelte a darab csokoládéval.

Másnap is megkapta a porcióját, lószalámit, falás kenyeret. A kutya sántikált mellette öntelten, kevélyen: van gazdája, nem kell kushadni, összekuporodni. Ő bizony már nem komázik többé a kutyacsürhével. Megkergette őket, csaholt, tudtára adta nekik, van mit kajálnia. Délcegen, farkát felkunkorodva leskelődik, látják-e, hogy ezentúl nem kell neki a konc, a kaparéék, kotyvalék. Ha esni kezd, a szállodába megy az úrral, akit a portás megsüvegel, majd ő is leereszkedően bólint, hiszen a malaszt állapotában van.

Már tegnap este sem volt kivert koszos kutya. Az úr kifésülte a gubancokat, megtisztította a fülét, csipás szemét megtörölte. Hadd képedjenek el a kutyák, mi-csoda mázlijja van.

Estére kelve kiporcióztak neki pléhtányéron az asztal alatt finom csirkecsontokat. Igaz, észrevette, hogy az úr óvatosan szedegeti ki a pénzt a bugyellárisából, a kéregető kolompár cigánynak se adott semmit. Félrenézett, mintha nem látná. Az úr egy icce bort sem ivott, kupicányi szilvapálinkát sem rendelt. Nem adott borraivalót.

És eljött az utolsó este. Oszkár megvette a hajójegyet. Az ócska bőrrönd már kint volt a kikötő raktárában. Mondják, sokat fog kélni a hajó. A tenger tele aknákkal, vigyázni kell, hogy rá ne fussanak. Révkalauz nincs. Hát várakoznak. Oszkár ül egy padon. A cipőjén a kutya alázatos feje.

A fákon a levelek már sárgulnak, halni vágnak, pedig a naptár csak júliusban jár. A vörös alkonyati ég alatt a halászviskók feketének látszanak. Nem gyűjt bennük senki világot. A vetkezés sötétben történik. Petróleum nincs. Ha van is, spórolni muszáj vele.

Nem mer a kutyára nézni. Nem viheti magával. Muszáj otthagyni a sorsára. Aztán mégis ölébe vette, simogatta, beszélt hozzá:

– Okos vagy, érzed, hogy én is hontalan vagyok. Nekem sincs senkim. Nincs otthonom. Ődögök a világban. Nem akarom, hogy a falusiaknak különc legyél, hogy verjenek, elűzzenek. Nem akarom, hogy éhezzeél és bántsanak. Utálnának. Nemsokára itt a tél. Hol lennél? Fagyoskodnál üres gyomorral. Nincs ólad. Csak most fájna neked, hogy pár napig boldog voltál, hogy szeretett valaki. Jobb meghalni, nem szenvedni tovább, mondja el a saját sírbeszédét. Én is csak egy kis szemétdarab vagyok, féreg a féregtelepen.

A faluban volt egy elhagyott kőbánya. Odamentek. Oszkár talált egy simább követ, szakadozott kötelet és ormótlan nagy baltát. Visszamentek a tengerpartra, a kikötőbe. A kutya szorosan a lábához tapadva, bizalommal, bölcsen, mint aki tudja, hogy mi a sors és hogy nincs kutyamennysország. Csak értelmetlen, meg nem érdemelt szenvedés van. Hogy csak egyszer volt Jób, aki tízszeresét kapta meg utána, hogy az Isten megbizonyosodott a hűségéről.

Már erősen besötétedett. Esti litániára harangoztak. Fekete kendős nénik biccegetek, bottal sántikálva a templomba, kezükben rózsafüzérrel. Borongós idő volt, az ég tele lila-szürke gomolyfelhővel, csillag sincs rajta. Szél kerekedett, viaskodott az emberekkel, tüként szurkoodta az arcokat. Megdőrdültek az ég tarackágyúi is. A vízbe nyúló sziklákon a hullámok vadul tajtékoztak.

Oszkár eloldott egy csónakot, a szél dühödött, dagadt pofával ellenkezett, cibálta, forgatta, könnyű volt neki, hiszen inkább lélekvesztő sajka volt. A kutya menten beleugrott. Ki tudja, talán megértette az emberi beszédet, tudja, hogy neki is van lelke és esze. Ő is megbocsátott mindenkinek, aki bántotta. A fickók a farkára kötöztek egy rongyot, papírt és meggyújtották, vagy egyszer akasztani vitték, de a zsinór elszakadt.

A halál az állatnak is rejtély, érthetetlen tengermély, megismerhetetlen rejtelem. Lehet, hogy az állat is hisz az újjászületésben, a feltámadásban, hogy a kimúlás után van egy jobb világ, tálak, tele húsos csontokkal, párnás kifűtött ólakkal, hogy van egy örök körforgás. Van ideje a születésnek, halálnak, szeretkezésnek, gyűlöletnek. Az is lehet, ahogy a közmondás szól, hogy ami volt, ugyanez lesz ezután is. Semmi új nincs, csak visszatérés a kezdet előttibe, az őskáoszba, tohuva-bokuba. Csak hiábavalóság van: vanitatum vanitas.

A kutya nem tudja, és Oszkár sem tudja talán, hogy ugyanezt mondta Spengler, Nietzsche, Löwith és Mirca Eliade.

A szél egyre dühöttebb. Várja, hogy üvölthesse a rekviemet.

Az állat sejtette, nem tudta, mi lesz. Nem vonít, nem érez halálszagot, nem szorong. Semmit se bán. Egyszer szerették, becézték, szépnek, okosnak mondták. Adtak kenyeret, szálnalmat. Érdemes volt mégis egyszer élni s egyszer meghalni.

Egyáltalán nem védekezett, nem ellenkezett, amikor a férfi a kötéllel a követ a nyakába kötötte. Megnyalta Oszkár kezét hálásan. Beleegyezett, hogy kimúljon, ne szenvedjen tovább. Minek még élni, minek, kinek?

– Most hagylak elmenni – sírt föl Oszkár, és a baltával ráütött a kutya fejére. Az élettelen tetemet bedobta a tengerbe. Menten elnyelték a falánk hullámok.

A zsebéből előszedett egy pirinyó japán papírhajócskát, rajta vékonyka, színes gyertyával. A városban vette a bolhapiacon akkor vasárnap. Halottak napján ezernyi ilyen parányi hajócska úszik a tengeren. Meggyújtotta a gyertyát. A lán-gocska dacolt a széllel, de a hajócska mégis tovarengett a haragos vízben.

Odakiáltott: Zarándokok vagyunk. Lehet, hogy egyszer még találkozunk.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

S, Smelzer: Die braune Elite, Darmstadt 1999

Boswell: Christianity, Social Tolerance and Homosexuality, To the 14 th. Century, Chicago, 1980

Assmann Ján a spol: Tod, Jenseit und Identität. Thanatologie. Freiburg 2000–2002

Esme Joseph: Sozialgesichte des Alters, Frankfurt 1990

Peter Ehmann: Ambisexualität. Androgyner Daseinweise, Bonn 1976

Eugen Drewermann: Die Botschaft der Frauen Olten 1993

Otto Skorzeny: Wir kämpfen, Ohlendorf 1975 (Horthy, Mafalda, Kállay)

Pastour Michel: Des Teufels Tod. Kulturgeschichte des Skreifeus, Frankfurt 1995

Wolfgang Reinhard: Historische Kulturanthropologie, München 2004

Németh István

Az vagy, ami voltál

„Az vagy, ami voltál!”

Ragyognak a csillagok, a nap.

Napkitörések, világűrnyi viharok,
bohóckodás, égi háború:

A kutyaórlaink már nem védenek.

Mágneses örvények, úrszemét,
a fénycsóvák kibuknak, körbevilágítják
az emlékhelyeket. Elefántok meszfehér
foszforeszkáló csontjait
mocsártemetőik partján.

A szíved behorpad, kalimpál,
tüdődben, szívedben viharzanak
a hamufellegek, mellkasod csontkosarán
megelevenednek életed írott és íratlan
kottafejei.

Zihálnak zengve az írott és íratlan kottafejek,
az úrhajók ablakán ragyog a tenger tükre,
föl-fölvillannak a hullámsírok titkai,
országok, nemzetek elvermelt véreirei lüktetnek,
az eresz alján dideregnek a denevérek.

Néha még összekapod magad, befogod a lovaidd,
felhozod a mélyből az emésztetlen csontokat,
szétszórodnak az izomtalan ujjperecek,
lecsupált homlokodon dobolnak.

„Az vagy, ami voltál!”

Furcsa, alaktalan állatok

Furcsa, alaktalan állatok:
most teremti őket az isten.
Még szennyes a keze, körme alatt
feketélik a gyurma. Modern, legmodernebb,
születik a jövő gyermeke.

Furcsa, alaktalan állatok:
költi hozzájuk a génterápiát,
kezet, lábat gyúr, ondót köpül,
keresi a nevüket, szemük színét
próbálgatja az ablakpárkányán.

Furcsa alaktalan állatok:
Az egyiknek három kezét,
hat lábat faricsgál, térdeket,
fület lehel a hátába,
elégedetlen, ha csak béget.

Furcsa, alaktalan állatok:
szárnyakat is próbál nekik
teremteni, álmokat és teret,
ahol ez is, az is élhet,
széldeszkat is kerítésnek.

Elnehezült szavak

Kívül-belül élek itt: Megszületetlenül.
Száműzött otthonomban száműzetetlenül,
száműzetetlenül száműzött.
A nyelvem, a nyelvem csupa ragacs,
kidagad, bedagad, torkomba ragad.
Kiáltanék, hiszen fáj,
de ki érti meg száműzetésemet?
Kiálthatok? – Soroljam? – Otthon
otthontalanul.
Nyelvem keveredik, kavarodik,
cipőmből még most is folyik a szégyen,
bevagonírozhatom, kivagonírozhatom

a tetveimet.

Cipőmből még most is folyik a szégyen,
ahogy a főtéren vetkőztek.

Tolvaj!

Nyelvem csupa ragacs,
kidagad, bedagad, torkomba ragad.
Ki érti meg száműzetésemet?

Kutatások

Kutatások az unokámmal:

Ő fejt az ércet,

én hordom a meddőt.

Nő, növekszik a meddőhányó,
de víz még sehol.

Már körbesáncolom a várost,
betemetem a völgyeket, eltorlaszom
a sötétlő folyók medrét:

Alig hallom

már a tárnából a hangját, ultrahang,
ott lenn csak a veríték gyűlik,
az átok.

Tarts ki! Tarts ki!

Üzenetek neki, kapaszkodom a kötelekbe,
láncokba, rángatom a káva fölött a kereket,
forgatom a nap küllőit,
megkorbácsol a gémeskút,
kifordítom a vödört és újra és újra
lebocsájtom a mélybe, majd vonzoló, húzom
az égbe. Ég, kisebesedik a tenyerem,
a szuszogását már alig hallom.

Él még?

Tövig koptak már a körmei, kibuggyant az ujjából a vér,
kihuny a szeme fénye...

Megéri? Kinek?

Tatárnak, töröknek – valaki hajcsárnak?

Kutatások az unokámmal:

ő fejt az ércet,

én hordom a meddőt,

mint ahogy régen az apám, nagyapám.
 Gyűlik, gyűlik a meddő, elfedi a napot:
 Az úristen
 már nem hallja az imánkat.

Feljutottam a kopár hegyre

Feljutottam a kopár hegyre:
 Csupa szikla, meredély, csupa szakadék.
 Ararát lehorgonyozott a nyílt tengeren,
 zavaros vizek mossák a lábát,
 Noé bárkája nem erre tart.

A tenger mélyéből feltörnek a tüzek,
 a teremtő szurdokok, szakadékok alján
 zihál, kapkod levegő után.

Ott fönny valahol fölzeng, kigyúl:
 Fényesen ragyog F é l i x Lajkó hegedűje,
 foszforeszkál a fészkek alján,
 az égis é rő hullámok taraján siklanak
 a bárkák, sodródnak a templomok hajói,
 hullámsírokba buknak a földrészek, égitestek,
 derékba tört száraz fatörzsek csonkolt
 villámhárítóin veszem az üzeneteket,
 az ezüstösen fénylő ökörnnyál létráin
 kapaszkodom az égbe – az egek terein
 meg – megszakadnak a mondatok, el-elhalnak az S O S-ek,
 az alagutak, föld alatti folyosókban még nyöszörögnek a szakadékba zuhant
 búvópatakok,
 társaim nincsenek, elhagytak, csak magamra számíthatok:
 bennrekedtem a barlangban,
 szürke itt, szürke itt most minden,
 az olajfák ágai elszáradnak,
 a galambok csőre véres.

Uramisten, tekintsd le ránk,
 szabadíts meg a bűneinktől,
 szoríts a melledre, amíg zeng a dal,
 amíg fénylik, zeng F é l i x Lajkó hegedűje,
 amíg énekelnek a gyermekeink.

Mondjak le a szavakról?

Most épp megfenelkett Kháron ladikja,
 zátonyra futott, de csak gyűjti,
 gyűjti a népet,
 telik a peronja.

Úsznak a jégtáblák tovább,
 úsznak egyre messzebbre:
 Anyám, apám hangtalan magába roskadt,
 némán sikoltoznak a földek közt, az erdők alján.

A jégtáblák fedélzetén sereglenek a társaim,
 lassan minden uszály megtelik haraggal,
 elszabadulnak a szigetek,
 sodródnak a tengerek, óceánok vizén.

Elszabadulnak a szigetek,
 sodródnak a tengerek, óceánok vizén,
 megtelik gyalázattal a fedélzetük,
 torkon ragadják a hajók kürtjeit.

A partok üregeiben, a hajókürtök torkában
 gyöngyhalászok vergődnek,
 gyöngyhalászok hörögnek.
 Mihez kezdenénk szavak, mondatok nélkül?
 Megolvadnának a hegyek
 a villámok mérge alatt.

Galambtemető (3.)

(Részlet Az *élet leszálló íve* című készülő regényből)

7. „NEM IS A MADÁR, HANEM A SORSA”

Galamb ül az ablakpárkányon. Nyakát nyújtogatva les be a hálósobába. A bodor nejlonszalagok sem zavarják, egyenesen alájuk bújt, fejét csavargatva pislog, gombszeme csillog, nem fél, magabiztos galamb. Roppant kíváncsinak tűnik fel s még inkább tapasztalatlanak, hogy kerülhetett az ablakpárkányra? Az asszony már felkelt, reggeli tornáját végzi a dolgozóban, ott több a hely a pokróca számára, nem látta a galambot, gondolja a férfi, felkeltett volna! Mindjárt hét óra, a szoba homályos, őszi borongás ül a tárgyakon, a nyári fények elmúltak, a nap felhők mögött készülődik, hogy láthatatlanul a város fölé emelkedjen. Korai nyomasztó idő, s akkor egy galamb...! Akárha rossz látomás lenne. Amióta Salgó ráccsal zárta le a világítóudvart, nincsenek galambok, eltűntek nyomtalanul, csak a vedlett falak maradtak s az emléke, ahogy a vakolatdudorokra ragadva lógtak. S egyikük visszatért, ijesztő emlék! Mozgékony, hamuszürke galamb, hogy került ide? Rohadt dög, gondolja a férfi nyugtalanul, kétségbe ejti az asszonyt! Az ördögbe is, morogja, még csak ez kellett...!

Nem kímélheti meg a hírtől, bár tudja, kétségbe esik. De jobb, ha tud róla, mielőtt meglátná! Nem hinne a szemének és még nagyobb lenne a megrázkódtatása. Fel kell készítenie a látványra, meggyőzni, hogy a véletlen műve, kivételes eset, nyomorúságos csoda, mely nem hozhat örömet. Talán valahol a mélyben átvészelt az elmúlt időt a szerencsétlen, beteg lehetett, de meggyógyult, erőre kapott. S most itt van, s mint aki kómából ébredt, mindenre kíváncsi, mi történt, mialatt ő a világról nem tudott semmit! Talán valami koszos sarokban vegetált a szeméthalom alatt. Az életképesség csodája, a biológiai erők remeklése, hogy életben maradt. Sokáig fejleszthette volna még a történetet, ilyenkor száguld a képzelete, aztán mégis így gondolta: az asszony nem gyerek, egy szót sem hinne az egészből! Hagyd a nemes, megnyugtató dumát! Mert ez valaki más, sokkal rosszabb...! Az asszony megsejti, hogy új helyzet áll fenn, más kezdődik, mint eddig volt, törés az időben és változás a drámában, a következő felvonás rejtélyesebb és alighanem iszonyúbb...

Az asszony a szőnyegen tornászik, kockás pokrócon. A hátán fekszik, nem

néz a férfire. Lábát derékszögben felemelte, fokozatosan engedi le s közben számol, néha százig is, míg ismét a földet érinti, s ő vízszintesen fekszik a hátán. Izmai rugalmasak, bőre feszes, lába karcsú, ám a combjai asszonyosan vastagabbak, mint a lányoké. Alig öregszik. Ilyen nehéz gyakorlatokat egyetemista koromban sem végeztem el! – gondolja a férfi.

– Galamb ül az ablakpárkányon, beles a hálóba... – mondja nyugodtan, igyekszik közönyös maradni, mintha semmi jelentősége nem lenne a ténynek –, pislog a fickó és a nyakát nyújtogatja... – A lényegre tér azonnal, nem kerülgeti, minek is kerülgetné, a határozottsággal, mellyel bagatellizálni igyekszik a nemkívánatos fickó jelenlétét, talán elejét veszi a döbbsent csodálkozásnak, ijedt felindulásnak. – Az ördög tudja, honnan került elő... hetekig nem mutatkozott...!

– Az nem lehet... – mondja sietve az asszony, fojtottan sietve, a fáradtságtól szaggatottan lélegezve –, teljesen lehetetlen... – Mintha magát is meg akarná győzni, hogy az lehetetlen. – Salgó azt mondta, hogy elkergette őket és rácsot tett a magasan az udvar fölé, lezárta előlük... – S folytatta egyre kétségbeesettebb hangon. – Istenem, hát Salgó megígérte, hazudott volna...?! Talán nem jól láttad, egy idő óta rosszul látsz, észrevettem, mintha romlana a látásod, gyengül a szemed... talán tévedsz, látomásod volt... – még ebben is reménykedett. Valóban beszéltek már róla, hogy a férfi az utóbbi időben mintha párás üvegen át nézne, a látása elbizonytalanodott, szemorvoshoz mehetne...

– Hamuszürke galamb – ismételte –, egyenesen a szobába kukucskál...

– Ó istenem... – mondja erre gyorsan az asszony –, én édes istenem...

Felkelt a pokrócról, lesimította hálóingét, nehezen lélegzett. Nagyon elfáradt, gondolja a férfi, titkolja, hogy fáradékony, könnyen kifulladás... Majd arra gondolt, hogy ez nem fáradtság, nem a nehéz fizikai teljesítmény következménye, hanem valami más, összefügg az időnkénti mély lélegzetvételekkel, ahogy az asszony mondja, ó semmi... semmi... de erre most nem akart gondolni, a hálóba mentek. A galamb ott ült a helyén, a nejlonszalagok bolyhának enyhében, pislogott és a fejét ingatta, mintha semmiről nem tudna, bután kérkedett a jelenlétével.

– Hess... – halk volt az asszony hangja, ahogy karját a galamb felé lendítette –, hess, te bolond... menekülj...! – Aztán már nem tett semmit, mereven állt, mélyeket lélegzett és nézte a madarat.

Később még így szólt. – Itt pusztul el... mert már nem juthat ki innen...! Salgó ráccsal zárta le a világítóudvart...

Erre én is gondoltam, mondta magában a férfi, de nem mondtam ki hangosan, de te kimondtad...! Aztán így beszélt a galambhoz.

– Tirhulj innen a pokolba, mihaszna nyomorult...! – Megkocogtatta az ablakot, a galamb felrebbent és a szellőzőnyílás peremére szállt, de nem félt, onnan nézelődött kíváncsian. Milyen naivul hülye galamb, még nem sejt semmit... – A férfi látszólag dühöngött, igazából azonban tehetetlennek érzi magát. – Még nem ismeri a magányt – folytatja –, Čapek írja, hogy mennyire tömeglény, egyénisége

sincs, csak szokásai meg ösztönei, csapatszellem. Talán élni sem képes egyedül, na, pajtás – mondta kedélyeskedve, mert közben eszébe jutott, hogy az asszony miatt nem dramatizálhatja a dolgot, feleslegesen nyugtalanítaná –, hát kösd fel a gatyád, meglátjuk, mire jutsz egymagadban...!

A galamb a szellőző remegő lemezeitől olyan fesztelenül nézte őket, mintha más dolga sem lenne, biztos önmagában.

– Fogalma sincs, mi vár rá... – folytatta a férfi szinte akarata ellenére –, nem érdekli őket a sorsuk, a jövő iránt nincs érzékük... mindig a jelenben élnek. Minden állat a jelenben él, a galamb méghozzá tömegben, egyedül mintha nem is lennének! Ez sem tudja, mi történt, érzi önmagát, de egyébként tehetetlen... van, semmi több... Hordanépekben nincs egyéniség, csak erősebb, gyengébb...!

Miközben elterelné az asszony figyelmét a galamb drámájáról, nem veszi észre, hogy kiemeli sorsának kilátástalanságát. A képzelete a céljai ellenében, kárára dolgozik.

Akkor sem döbbsz képzetele aknamunkájára, amikor az asszony hosszan ránézett és nem szólt. A galambra sem nézett, magába zárkózott. A konyhába ment reggelit készíteni, de alig koccant edény, csendben maradt. Láttam valamit a tekintetében, amit nem értek, gondolta a férfi, valami hűvös és elutasító volt a szemében, de mintha inkább megbántottság lehetett volna vagy bánat... igen, bánat, valami elvont szomorúság...! Még mindig nem értem őt, bár... mióta élünk együtt, s én mégsem értem... új helyzet lenne, olyan állapot, amilyennel még nem találkoztunk...?

Rántottát készített, a tiéd négy tojásból van, mondta halkán, engesztelően, mintha ő is érezné a hidegséget, közöttük terjeng, mint valami láthatatlan és anyag-talan feszültség, elég lesz négy tojásból...?! A tányéron aranysárga, csillogó rögek ületek, beszórva pirospaprikával, szinte párologva, gusztusosan. Művészi munka, nyilatkozott a férfi s az asszony kezére tette a kezét, hálaérzet töltötte el, okát nem sejtette, csak érezte, csak azt érezte, hogy szereti, s ez meghatotta. Milyen kiváló rántottát készített számára az asszony, s ezt teszi évtizedek óta, meg mást is, társ a minden napokban, az ágyban, az életben, milyen pontos magyar szó: feleség!, a fele annak, ami ő maga! Mindent megtesz s egyre nyugodtabb, igénytelenebb, így öregszünk együtt, gondolta, mint két összefogott lovacska – ahogy az asszony mondta egyszer, amikor még fiatalok voltak –, így van jól! S eszébe jutott, amire nem akart gondolni, hogy igen, nyugodtabb az asszony, kiegyensúlyozottabb, s valahogy mégis mintha rejtélyesebb is lenne, még mindig lennének titkai...?

– Lány tojást akartam... – mondta az asszony elgondolkozva –, bakfiskoromban nagyon szerettem, ahogy anyu készítette. Mindig pontosan annyira volt lány, amennyire kellett... de meggondoltam, hátha nem sikerül, se lány nem lesz, se kemény... lemondtam hát róla, keményre főztem, ez így biztos, ha elég sokáig főzöm...

– Kishitű vagy... hiszen neked minden sikerül! – Az előző hangulat még tartott a férfiben, ellágyította, hogy az asszony a bakfiskorát említi, amit ő nem ismerhetett. Más helyen élt, mint az asszony, találkozásuk véletlennek tűnt fel, ahogy

minden törvényszerű és magától értetődő jelenség feltűnhet véletlennek is. – Te nem ismeresz lehetetlent – folytatta –, finom ez a rántotta, ízletes...

– Nem... – az asszony a fejét rázta s gondolkodott –, az utóbbi időben mintha nem sikerülnének a dolgaim... elbizonytalanodtam. Azelőtt... ha lány tojást akartam készíteni, azt főztem...!

– Dehogy... – a férfi sietve megnyugtatta –, olyan vagy, mint azelőtt. Éppen olyan... alig változol. – Az asszony hangjának bánatos árnyalatára felfigyelt, de nem tudta, mit kezdjen vele, igyekezett elfelejteni. Valamiféle önzés dolgozott benne, hogy elhárítsa magától a kényelmetlen dolgokat. Nekilátott a rántottának, nagyon ízletes, finom, mondta...

– Nem... – rázta a fejét az asszony – egyre inkább nem sikerülnek a dolgaim, valahogy elbizonytalanodtam...

Nehézkes délelőtt, mintha semmi nem lenne a helyén. Pedig minden ott van, ahol azelőtt volt, a bútorok, a képek a falon, a konyhában halkán mormol a hűtőszekrény, majd nagyot horkantva megáll, mint a kifulladt ló, fénytelen tompaság ül az ablakokon. Mégis idegenség érződik a lakásban, s nem olyan, mint esetleges szóváltások, kisebb összecsapások és az őket követő némaság idején, ez valami más, furcsa és megközelíthetetlen idegenség, valahogy metafizikus természetű, mint sorscsapások ideje... Nem a látható formákban van, hanem valahogy mögöttük, mintegy a belső terekben s mindenütt jelenvaló. Nem anyagi természetű, nem a dolgokban fészkel, hanem egyszerre mindenben észlelhető. Mint amikor ketten, egész életükben egymásnak élők, váratlanul rádöbbennek, hogy magányosak, s a másiknak a terhére lehetnek. Sejtik, hogy a galamb a világítóudvarban, a pusztában jelenléte, hogy ott van és élénken nézelődik, s hogy holnap is ott lesz s azután is, majd a bekövetkező nemléte... mindez forrása lehet nyugtalanáguknak. Nem is a madár, hanem a sorsa! Amely emberi sorsnak is vehető, humanizálható, számos életes jelenséggel összevethető...

A férfi könnyebben túltenné magát rajta, keményebb fából faragták, mintsem egy buta galamb végzetén keseregjen. Az asszonyt azonban uralja, nem feledheti, állandóan eszébe jut, bár nem beszél róla, szinte rokonának véli, a végzet követéne érzé, és kétségbe ejti, ha rágondol. Időnként mélyet lélegzik, mintha nem kapna levegőt, orvosságot vesz be, jó ideje többféle orvosságot valamilyen megérthetetlen összetételben, csak a belgyógyász tudja a titkát, ezt úgy végzi az asszony, mint egy szertartást, mely ugyan nyilvános, ám nem tűr beleszólást. Ilyenkor nem közlékeny, a gyógyszer bevétele a napi tevékenység része, nincs mit beszélni róla, s a férfi nem kérdez, hogy ne nyugtalanítsa őt...

De közben figyel, mit tesz, ingeket mos a fürdőszobában, s ahogy átmegy a hálón, nem néz az ablakra, tekintetével kerüli a világítóudvart, mintha semmi nem történne, gondolatai nyugodtak, képzelete nem járja körbe a galambot, innen az idegenség a lakásban. Mindketten érzik, hogy a másik is kínlódik, de nem segíhetnek egymáson, valami szörnyű törvény megakadályozza őket ebben, mely tör-

tény az ösztöneikben munkál. Azt is sejtik, hogy nem igazi gond örli őket, csak egy oktondi galamb drámája, csapdába tévedt, de még nem tudja! Mégsem tehetnek ellene semmit, a galamb sorsa valahogy az asszonnyal függ össze, ismeretlen módon, de érezhetően, felfoghatatlan eset, de van ilyen, nagyon is gyakran, ettől oly kiszámíthatatlan az életünk!

Amikor az asszony kimosta és felteregette a fürdőkád fölé kihúzott kötelekre a fehérneműt, így szólt mintegy kezdeményezően.

– A Priorban szép szőnyegetek láttam... a mi régi szőnyegekhez hasonlókat, amikor még anyukával és apukával a Lazarett utcában laktunk, nézzük meg... talán vehetnénk is egyet a nagy pálma alá a dolgozóba...!

El akar menni, gondolta a férfi, nem akar itthon lenni, menekülne a galamb elől, de hát hogyan...?!

– Jó lesz – mondta komolyan –, nézzük meg a Priorban a szőnyegetek... ha valamelyik megtetszik, megvesszük... hiányzik egy kis változatosság az életünk-ből, nem gondolod...?!

S arra gondolt, magában elmosolyodva, mennyi latolgatásba és vitába, próbálgatásba és tervezési kísérletekbe került, míg egy-egy új bútort, berendezési tárgyat, képet, ne adj isten, szőnyeget elhelyeztek a lakásban. Felforgatja a régi, a megszokott rendet, mintha merényletet követtek volna el a nyugalommal, a renddel szemben, s igen... egymással szemben is, mert gyakran másként gondolták s nehezen engedtek elképzeléseikből. De hát ez már a múlt...

– Rendes vagy... – mondta gyorsan az asszony, láthatóan megkönnyebbült, azonnal öltözni kezdett. – Szépen öltözz fel – mondta –, talán szőnyeget veszünk, s ez mindig esemény...!

Nem talán, hanem biztosan, gondolja magában a férfi, ha így beszélsz...!

Már az előszobában fésülködött a nagy tükör előtt, s a férfi oldalról figyelte régi, jól ismert mozdulatait.

– Milyen sápadt vagyok... – mondta halkán –, ó istenem...!

A hangjába, nem abba, amit mondott, a férfi szinte beleremegett. Valóban halvány az arca, alig színezi pír, de a bőre fiatalosan tiszta és szemei sarkában alig van szarkaláb. A homloka is ránctalan. A korától fiatalabbnak néz ki, szépnek látta. Talán, gondolja a férfi, a szépség eszménye velünk változik az időben, s akivel együtt éljük az időt, sosem csúnyulhat meg, ha szeretjük! Egyenes, görögös orra nemessé teszi arcélét, válláig érő bronzbarna haját simára fésüli és csomóba fogja a tarkóján, vékony gumikarikával összefogja, majd kissé szétbolyhossa, laza kontytyá varázsolja. Majd barna árnyalatú rúzzsal kifesti ajkát. Közben állandóan nézi, figyel magát a tükörben, egyre kedvteltebben nézegeti, már az ösztönei nézik önmagát. Leopárdmintás, keskeny karimájú szerény kalapot tesz a fejére, hosszan igazgatja, próbálgatja, láthatóan kedvét leli a készülődésben, nagy keretes szemüvegét – Sophia Lorennek van ilyen – teszi fel legvégül. Alaposan megnézi magát, aztán hirtelen a férfihez fordul, szinte szelesen, csitri bakfis ösztönös mozdulatá-

val, pajkosan, mint egy maturázó világszép pillangószerű lény, akit nyugtalanná tett megsejtett szépsége. A férfihez lép és mosolyogva a szemébe néz, mennyire ismeri ezt a mozdulatot! Szembogara még nagyobbnak tűnik a szemüveg alatt, szürkészöld fényben tündököl, igen, a nézése mint régen, mindig ezzel a nézéssel uralta őt, a szemével, mely most is teli van kihívással és odaadással, a női szépség öntudatával és az asszonyi felkínálkozás ajándékával, gyakran ilyen volt azelőtt, szinte mindig.

Váratlanul érte az asszony metamorfózisa, pillanatnyi változása, ahogy a hosszan, szakaszosan filmezett virágok néhány másodperc alatt kinyílnak. Egy pillanatig tehetetlennek érezte magát a jelenséggel szemben, a komorság nehézkedési ereje fogva tartotta, s mire felengedhetett volna, a pillanat elmúlt. Az asszony elkomolyodott, pillanatra tehetetlen s zavart lett, a fogas felé fordult, szótlánul nyújtotta kabátját a férfinak, hogy segítse fel. Át kellett volna karolnom a vállát, gondolta az kínlódva, magamhoz ölelnem és azt mondanom: milyen szép vagy, látod, ha gyakrabban mosolyognál, más lehetne az életünk...! De már nem tehetett semmit, nem mondhatta a mondatot, elmulasztotta a pillanatot, amely talán számos gondot megoldott volna, ha úgy történik meg, ahogy természetes! Megérezhette volna, gondolta magában, hogy ő is, mint talán mindenki, felidézne a múlttal összekötő szájakat, a régi énjével keresi a kapcsolatot, kutatja, ami még maradt, de nem ismerte fel a helyzetet...!

Szótlánul mennek a lépcsőkön, az utcán az asszony belekarolt. Nem divat már a házastársak között sem, alig látni párokat egymásba karolva, régi elmúlt szokás, az asszony azonban – ő tudja, mi okból – ragaszkodik hozzá, az utcán természetes mozdulattal a férfibe karol. Lehet ebben az egykori formákhoz való ragaszkodás, a mélyen együvé tartozás kimutatása, az elválaszthatatlanság gyengéd bilincse, ám a férfi az utóbbi időben azt is kiérezte belőle, bár ebben nem volt biztos, hogy az asszonynak támaszra van szüksége. Mintha fogózt keresne, hogy biztonságban érezze magát, biztonságban, de mi elől? Alkalomszerűen felvillanó gondolatok, egyébként gyanútlan volt. Sejtelméi ellenére sem figyelte – netán aggódva – az asszonyt, váratlan és szokatlan megnyilvánulásait nem elemezte. Az egészség brutális magabiztosságában élve úgy vélte, az apró gyengeségek korukkal járnak, egyre érvényesebb számukra az idő törvénye, lassan eléri őket az öregség...!

A levegőben köd érződik, közeleg az őszutó. Hideg nincsen, ám mintha a levegőben éreznék már a hegyek fagyos üzenetét. Az asszony közlékenyebb, mintha szüksége lenne a beszédre, a férfi röviden válaszol, párbeszédük a hosszú ideje mélyen egymáshoz tartozók érintkezése, már nincs szükségük sok szóra, sem terjen-gős mondatokra, beszéd nélkül is értik egymást, s a ritka szavak csupán megpecsételik és alátámasztják ezt a kötést. Azonban valami oktalan és alaktalan feszültség is munkál köztük, érezteti magát, ám nem fejeződik ki, az asszonyt közeledési kísérletekre készíti, míg a férfit éppen ellenkezőleg, magányba taszítja. A képzelődők önmagába fordulására készíti, amikor ilyen magányos vívódók szűkszavúság-

gal, belső monológokkal és önelemző töprengéssel próbálják megérteni, mi játszódik le velük, mi történik körülöttük! Milyen jó, hogy belém karolt, gondolja, állandóan érzem őt s ez pótolja a szavakat, amelyek mintha elhagyták volna!

A szőnyegek változtatják meg a helyzetet. Mindketten szeretik a szőnyeget. Színes puhaságukban, kellemes tapintásukban mintha az otthonosság nyugalma pihenne, a meleg szobában való együttlét csendje rejtőzne, a napfényben ragyogó reggelek és a méla homályba hulló alkony békéje, a szőnyegek készítői valami féle életörömet is beleszóttak munkájukba. Olyan ismeret, amelyet régóta tud a férfi. Gyerekkorának azokban a vén rongyszőnyegekben is megérezte, amelyek a szülőháza rideg anyagtalaját borították. Hosszú, méternyi széles futószőnyegek, házilag festett szürke, kék, bordó és barnás fonalból szőtt csíkokkal harántolva, komor és sötét téli napokon nagyanyák és dédanyák szótták szátván, végeérhetetlenül csattogva a nagyszobában. Leginkább az „elsőházban” érezte őket, ahol nyáron is kissé hideg van, talaj menti fagyokra emlékeztették, mert az agyagtalaj a legnagyobb kánikulában is hűvös volt, amikor lefeküdt rá jóérzéssel, mit sem sejtve a veszélyről, öregmama tudatta vele a maga hagyományos tapasztalatai alapján: kelj fel, gyerek, ne fekjüdj a talajon, meghűlsz...! Megfázik a derekad...! A bolti szőnyegekbe, a perzsákba készítoik a szépséget is belefönték fonalukba és beleszótták anyagukba, beépítették és bedolgozták rejtélyes minták és káprázatos színek formájában. Az afgánok, a mongolok, az indiaiak és arabok idegen földek és távoli népek ízlését, ismeretlen lelkek örömeit és bánatát üzenték. Ridegpásztor nomádok és vad hegyi népek szenvedélyeinek mitikus jegyeit, s általuk az emberiség ősi kultúrájának forrásvidékeiről érkező jelzéseket, aminek a következménye folytán szépség és erkölcs viselői lehetnek a szőnyegek. Az egyszerű emberi lélek melegsége és az elmúlt idő üzen általuk annak, aki érti őket.

A férfi azt is tudja, számos elbeszélésből ismeri, hogy az asszony fiatalságának egyik legdrámaibb élménye a selyemperzsa szőnyegük története. A Lazarettutcai lakásban a parketten feküdt a kandalló előtt, nyáron csillogó színekben tündökölt, télen azonban, a jégpályáról jövőnek jótékony mesebeli szőnyeggé változott. Az asszony, tizenéves bakfis, korcsolyáit az előszobában hagyta és ráheveredve olvasott, citromos teát ivott és Ignác Rózsától olvasta a Rézpénzt, a képzelete ujjongva kalandozott, maradéktalanul boldog volt. Negyvennégy nyarán az Apolló bombázásakor találatot kapott a házuk, egy-két házat ért bombatalálat s éppen az övét is, a féltónás bomba nyomán a szép lakóház szobái megnyíltak az emeletől a földszintig, kettészelve tántogtak a szobák, és a leomló falak mögül halálosan sérült bensőségesség tárult a világra. A kép óriási meztelen hulla döbbenetes látványát mutatta. A selyemperzsa egy kiálló gerendán lógott kilyuggatva és cafatokra tépve, meg-meglebbent a szélben rokkant foszlányait mutatva. Azóta őrzi a látványt emlékei között, melyek nagy része szomorú! Később a szülei leszedték a csupasz gerendáról a maradékot, méternyi széles, százhusz centi hosszú sértetlen részt mentettek meg belőle, kitisztították és beszegették, varrattak rá új rojtokat,

a szőnyegtorzó megtartotta ritka szép eredeti színeit. Azonban mindvégig egy nyomorék hatását kelti, ma is ott van a sarokban, az asszony már nem néz rá idegenkedve, valami meleg fénnel az arcán nézi, ám nem szereti, mert arra emlékezteti, hogy érthetetlen és oktalan módon a legtisztább örömök is elveszhetnek. Néhány évvel rá a szülei is elmentek, régen nem élnek, háromszor annyi éve él nélkülük, mint amennyit velük élhetett. Ha élnének, gondolja néha, lassan százévesek lennének!

Az üzletben a szőnyegek mások, mint a selyemperzsa, gépek szövik őket, s gyakran műszáלבól valók. Modern minták jellemzik, méterre is vásárolhatók, színeik szokatlanok, nem természetes anyagokból, hanem vegyi úton állítják elő a szintetikus festékeket. Az új „perzsák” által sem a világ üzen már, legfeljebb Csehország, a Kasak típusú gyapotszálás gyártmányaival, s bár gépek szövik őket, a mintáik klasszikus „perzsák” és a színeik természetesen melegek és élők. Puhák is, kellemes tapintani őket, mintha igaziak lennének. Évekkel azelőtt az asszony a Mihály-kapunál lévő régi szőnyegüzletben – itt gyerekkorom óta, mindig szőnyegget árultak, mondta akkor –, ebben a hagyományaihoz ragaszkodó boltban felfedezett két mongol szőnyeget. Nem nagyok, kilencvenszer százhusz centiméteresek voltak, mint a selyemperzsa maradványa, ezeket is gép szötte már, ám a mintáik és színeik felvillantották a mongol sztyeppek rejtjelmeit, jurták és rideg csordák valóságát, s a lovas nomádok lelkületét, ilyen szőnyegjegyek, mint mondtuk, önmagukért beszélnek. Az asszony azonnal megvette mindkettőt. Rohant a férfiért, vigye haza őket! Beleizzadt, míg hazacipelte, mindkét hóna alatt egy-egy összegöngyölt szőnyeg, de boldogan tette, mert örömet szerzett az asszonynak. Vannak váratlan s annál őszintébb örömök. Máskor még kisebb, negyvenszer hetvencentis afgán szőnyegekre lelt az asszony a Priorban. Azóta sem láttak ilyeneket, egyszeri szállítmány lehetett. A hegyvidéki pastu törzsek asszonyainak kézi munkája, erős és vastag anyagok, egzotikusan élénk színekkel és kabalajelekre emlékeztető, misztikus ábrákkal hívták fel magukra a figyelmet. Mintáik az emberiség őskorának a szimbólumai lehetnének. Hármát vett az asszony, a falakra szánta őket, aztán mégis a földön talált helyet számukra, csábítóan színes foltok a parketten, akárha kicsiny vadvirág-mezőcskék lennének.

A Priorban sem a moderneket keresték, az asszony pillantásra sem méltatja őket. Oda tartott, ahol a nagy perzsák feküdtek egymáson halomban. Háromszor négyméteresek és még nagyobbak. Nagy szőnyegre nincs szükségünk, gondolta nyugtalanul a férfi, álljon meg a menet, hölgyem! Szorongott és mosolygott magában! Mi lesz, ha váratlan elragadtatásában megvásárol egy négyszer ötméteres behemótot! Nézte, ahogy sorban felemeli a szőnyegek sarkát és kezébe veszi, megtapintja és simogatja felületüket, ujjával morzsolgatja szövésüket, felméri minőségüket. A szemüvegét is felteszi, úgy vizsgálja a színeiket, egészen belemerül a műveltebe. Mintha játszana vagy még inkább valamilyen döntően fontos elhatározásra készülve mélyedne el a lehetőségek latolgatásában. Majd a férfi megkönnyebbülé-

sére, közben nem beszélnek, az asszony némán végzi küldetésnek beillő tevékenységét. A kisebb halomhoz lépett s itt folytatta elmélyült munkáját. Mely, s ez pillanatig sem kétséges, számára most a legfontosabb! Ezek kétszer háromméteres és másfél-szer kétméteres szőnyegek, sorra veszi őket. Egy kék és barna színű s ezek különféle árnyalatában pompázó, kazettás mintájú gyapotszőnyegnél megállapodott, sokáig tapogatta és simogatta, valóban nagyon szép! A férfi kissé megnyugodott s már azon töprengett, hol találnak majd számára helyet, az asszony ránéz, mit szólna hozzá?, kérdi a tekintete, de a férfi hallgat, a szeme sem válaszol, még bizonytalan, bár most mindenbe beleegyezne. Erre az asszony, csalódását nem mutatva, tovább keres, nagyon tarka s mégis tompán színes, finom keleti mintákkal ékes, virágokkal kombinált darab kerül a kezébe, árcédulája szerint bolgár munka, gépi szövésű, ám látványosan népi motívumokkal. Jellegzetes balkáni üzenet, színpompás s mégsem kirívó, igazán szolid üdvözlő délről, ahol valamikor először látták a tengert.

– Szozopol... ó istenem... – mondta az asszony és simogatta a szőnyeget –, emlékszel még Szozopolra, a homokra, a tengerre...?

– A legszebb nyarunk volt... – mondja a férfi helyeslően –, persze hogy emlékszem... sosem felejttem el...! Vannak dolgok, amiket nem felejtünk el...!

– Vannak... istenem, Szozopol... milyen kék és langymeleg volt a tenger...! A királpálma alá tesszük – mondta aztán –, a nagy pálma alatt méltó helye lesz, a tengerre emlékeztet...!

Boldognak tűnik fel s nagyon nyugodtnak. A férfi vaskos szivarrá göngyölve a hóna alatt viszi a szőnyeget. A forgalmas utcákat elkerülik, az asszony segítene, de a férfi nem engedi, ne hősködj! ez az én dolgom, mindketten jókedvűek. A lépcsőkön már nem ajánlotta fel a segítségét, lassan megy a férfi után, a kanyarulatokban megállt és rövid időre megpihent, a második emeleten járt, amikor a férfi már nyitotta az ajtót. Nyugodtan, kényelmesen gyere, szólott vissza a férfi, ne siess...!

A szőnyeget az előszobában a sarokba állítja, kabátját a fogastra akasztja, cipőjét veti, mire az asszony belép. A hálón át a fürdőszobába mennek kezét mosni. A galamb az ablakon ül, már nem élénk, magába húzódva csapzott tollcsomóként gubbaszt a sarokban, szerencsétlennek tűnik, mint aki egyszerre végzetére döbönt.

– Valamit sejt... – nézi az asszony s jókedve elszáll, eltűnik, mint az érdemtelen öröm, melyre nem szolgáltunk rá, majd kedvetlenül mondja. – Kergesd el, kérlek, látni sem bírom...!

– Semmit nem tud – próbálja őt nyugtatni –, az állat nem sejtja a jövőt, a jelenben él és a körülményei szerint viselkedik... – Erősen megkocogtatta az üveget, s a galamb nehézkesen felrepül, csapkodva keresi helyét, majd a szellőzőnyílásba száll, izeg-mozog, nyugtalan, bámulja őket a tört fényű gombszemével, de mintha már nem látná! – A szőnyeget mikor tesszük helyére? – kérdi, aztán nem tudja, miért, választ vár, várja s közben fél tőle, szorongva gondol rá. Az asszony azt mondja, hogy majd később, először ebédet készít, igen, majd aztán, később! Vagy talán

holnap...! Edényekkel bajlódik a konyhában, halkan megcsörrennek, s a gáztűzhelyre nagy kék fazekat tesz, meggyújtja alatta a gázt, s a mohó opálszín lángok gonoszul sziszegve körülnyaldossák a fazék alját.

A konyhában megnyugszik, gondolja a férfi, ott mindig biztosnak érzi és megtalálja önmagát. Mint az író az íróasztala mellett, mikor ír!

8. „MINT A BARÁZDÁBAN LAPULÓ NYÚL”

Sokat ülök az íróasztalom mellett, de nem mindig írok. Szerencsés pillanatokban, alkalmas időben éppen csak a gép elé kell ülnöm s máris verem a billentyűket. Széplelkek emelkedettségével szólva: ó, az ihlet termékeny pillanatai! Magam inkább azt mondom az ilyen ritka pillanatokra: szerencse! Megkímélnék a kintől, melyet az első leírt mondat okoz! Mert ennek jónak kell lenni. Szinte már benne van a mű minőségének természete, cseppben a tenger, mint egy zenedarab az első hangleütésben. Talán még inkább névjegye az írásnak, mint maga a címe! Kedvet ad az íráshoz s talán olvasásához is. Aztán ha a továbbiakban sok ilyen mondat van a szövegben, varázslatossá tehetik a művet. Ha az első mondat könnyen és biztosan kiválik a semmiből, hogy az üres fehér papírra telepedjen, a továbbiak is rendben folynak. De ha nem...! Akkor jön a kín! Szó szerint a szenvedés! A pontosság kedvéért s némi pátoszt megengedve: vonaglom, mint a fába szorult féreg! Korábban, szertelen és célratörő fiatalság, gyakran kávéházban s kézzel írtam. Aztán gépbe diktáltam, vagy még többször, magam gépeltem szövegeimet. Utólag látom, hogy a gépelt kézíratteremtés már némi otthonosságra, bizonyos háziasságra, civil nyugalomra utalt. A kézírásomat sikerült elrontanom, szinte olvashatatlanná vált. A gondolatok írásjelekkel való nyomon követése megkövetelte adóját, kézírásom furcsa gyorsírásá alakult. Egyéni volt, másoknak megfejthetetlen. Nem intézményesített jeleket használt, hanem alkalmi és zavaros, rapszodikus következőtlen görbületeket és vonaltöredékeket, avatott grafológus a felbomló lelkiállat pompás megnyilvánulásainak minősíthette volna őket, magam is nehezen olvastam és gyakran meg kellett fejtenem jelentésüket. S ha nem tudtam megfejteni, hát kitaláltam vagy újratertemtem értelmüket.

Életem derekán tértem át az otthoni munkára, dolgozószobámban gépbe fogalmaztam! Mondhatom, nem ment könnyebben! A gondolatok nem követték lassabban egymást, s amellet mondatokká egyberándulva, a fizikai részvételt is igényelték, a kezek munkáját és a papír közvetlen érintését, az anyaggal való teljes „azonosulást”. Aztán ezt is megszoktam s a gondolatok nem hagytak el, bár sokszor gyorsabban száguldottak, mint ahogy a billentyűket kalapálhattam, feltorlódtak és elborítottak, betemetéssel fenyegettek, jószerevel kétségbe ejtettek. Azzal szorongattak, hogy nagy részük veszendőbe megy. Kár lenne értük, riadoztam ilyenkor, hiszen pótolhatatlanok! Ahogy ugyanabba a folyóba nem léphet kétszer az ember, mint mondta volt a görög bölcs, ugyanabban a gondolatfolyóban sem fürdethető

a képzelet még egyszer. Ekkor jutott eszembe az agymagnetofon ötlete! Feltalálhatnák már! Felvenné és visszahallgathatóvá tenné a haszontalanul elszállt vagy könnyelműen eltékozolt gondolatokat!

Ma már békésen együtt dolgoznak az írógép és képzeletem. Mindkét kezemmel írok, bár csak egy-két ujjal, a gondolataim megjuhászodnak – a korról jár? – és alkalmazkodnak, hozzászoknak a gép ritmusához, futás helyett gyorsgyaloglást mímelnék, míg a jóindulatú írógép igyekszik szaporán követni a nyugtalanul mozgolódó, loholó képzeletet. Tehát az első mondat, de... nem csak az! Igazából az első fogalmazás, az egész vázlat! Vázlatnak nevezem, bár több annál: a mű gerince! Ha az első fogalmazás csapnivaló, aligha lesz belőle élő teremtvény. Ha épkezláb, fél siker. Mert rendszerint nemcsak a gerinc, hanem maga a csontozat is, a megéledő mű csontváza! Már csak szerves anyaggal kell borítani, hússal, inakkal és izmokkal felruházni, idegócokkal és sejtekkel ellátni! Fényesre csiszolt mondatokkal gazdagítani, stilizálással és finomítással kifényesíteni, csillogítani, mint az ünneplő félcipőt, akár suvicolni, akár a pompás lábravalót, amelyben a bálba megyünk. Az első fogalmazás nem nyersanyag, sem kísérlet, nem óvatos megközelítés vagy rámenős támadás! Hanem az alapok lerakása és az emeletek egymásra magasítása, még nem tökéletes, ám nem is hebehurgyán elsietett megközelítése az időtlennek. Az első megfogalmazás a teremtés hat napjához mérhető; a mű alapvonalai létrehozva! A kérdés vizsgálatának másik oldalát jelenti, hogy mire ment a hat nap munkájának eredményével a Teremtő?!

Nem szívesen szólok magamról, de kénytelen vagyok, nyakig ülök az elbeszélendő eseményekben. Ne csodálkozzunk hát, hogy írói gondjaim és munkamódszerem a történet szerves részévé válnak, értelmezik a dolgok súlyát és befolyásolhatják az eseményeket. Az elbeszélés az élet sűrített változata, nem igazabb annál, csupán másképp igaz. Könnyebben érthető és értelmezhető, megjeleníti a láthatatlant is. A képzelet és beleérző készség szavakból és fogalmakból szőtt hálót vet ki és szívszorongva lesi a mindenütt jelenvaló és állandóan rosszindulatúan munkálkodó végzetet! Mely tragikumnak, a felszín alatt bontakozó drámának magam is részese vagyok. Ennél fogva – most sejtettem meg – némi pátoztól, a veszélyeztetett élet nemes pátoztától mégsem menekülhetek! Az író munkája bizonyos értelemben maga is patetikus. Emelkedetten önző olyan értelemben, hogy kénytelen feltételezni magáról; jelentősége, értelme és súlya van, elhivatottsággal rendelkezik. Hogy joga van véleményt mondani az életről és ítélni az ember felett! Hogy véleménye mérvadó és az értékrend, melyet magabiztosan közvetít, kötelező lehet! Innen kiváltságos helyzete, de felelőssége is! Az irodalom szükséges életerőnek hiszi magát s az író a hiteles emberi tudat képviselőjének!

Hagyjuk meg ebben a hitében, különben nincs értelme tovább folytatni a történetet. Már pedig folytatni akarom. S nemcsak azért, mert már-már akaratomon kívül is a része vagyok, mondhatnám, sorsom, osztályrészem s végzetem a részeseinek lenni, hanem mert mit is tehetnék mást? Ha fiatalabb lennék, talán politikus-

nak mennék, a minoritás harcias képviselőjévé válnék, bár nemigen fűlik hozzá a fogam s alighanem alkalmas sem vagyok rá! Talán vállalkoznék, korunk hőseinek, a privatizőrnek a kiszámíthatatlan, ám általában kifizetődő pályájára lépnek, bár ehhez aztán aligha van tehetségem. Pedig tudom, jócskán hoz a konyhára, mérhetetlenül többet, mint a szerzői jogdíj, köznyelven honorárium, amely olyan manapság, mint a bűvópatak, valahol a háttérben a mélyben csordogál, míg végre felbukkan, s akkor is nagyon szegényes forrásnak bizonyul. Ám a vállalkozás... az igen, különösen annak, aki tudja, hogy bár fejtől büzik a hal, ám ilyen illatozó politikus fejek közelében langyosan termő pocsoltyák és halbő tavacsok hunyorognak a fényben, s a gazdagon vajúdó eszmeiség reprezentánsainak a környéke sás-, békanyál- és ebihaltermő mocsárvilág. Mégsem veszem hát feljüket az irányt, hanem elhitetem magammal, hogy a szellem birodalma hatalmas és megingathatatlan, amely – a mennybolthoz hasonlóan, ahol a Teremtő lakik – szilárd mennyezetként borítja az emberi világot. A magányos szellemiségek, az írók pedig messziről látható, karcsú és pompás világítótoronyok, s talán eligazítják az emberiséget önpusztító kísérleteiben. Segítik tébláboló botladozásában, míg a gondolkodás rögső útjait járja az egyre kaotikusabb és globálisabb életvalóságban. S ez bizonyára véleményem, érvényes akkor is, amikor az írók töredék népcsoportot képviselnek, szerény és magányos nyelv szószólóiként és tragikus történelmének termékeiként, egyszóval, ha olyan ismeretlen szellemi lidércfények, amilyen jómagam vagyok. Senki nem tehet róla, ha nem születik egy világbirodalom dicső fővárosának kellős közepén, sem világnyelvet birtokolva anyanyelveként, hanem a minoritás vidéki parasztportájának nehéz szagú, fehérre meszelt házában látta meg a napvilágot, ahol nyár elején tehéntrágyával kevert, híg sárral „csapják” a télen-nyáron hideg agyagtalajt. Ezzel azonban befejezzük az emelkedett hangulatú és nemes küldetésű ironizálást, amelyet, lám – egyre nélkülözhetetlenebb érezve – minduntalan előveszünk, amikor a hozzám hasonló írónak és irodalmárnak az egyetemességhez és a nagyvilághoz való viszonyáról elmélkedünk.

Végül lassan a lényeg közelébe férközöm! Ülök az íróasztal mellett és figyelek, mint a barázdában lapuló nyúl, ahogy réműlettől kimeredő szemmel figyeli a közeledő óriást, a vadászt, mint hozza számára a vészt. A férfi és az asszony mindennapjait követem, mint örülnek egyre kevesebbet és szorongnak egyre többet, bár erről alig vesznek tudomást. Az idő kérlelhetlenségébe belefáradva, változtató akarataiba beletörődve, ösztönösen és megadóan élük sorsukat. Valamint nyomorult galambokat nézek, ahogy gondtalanul, eleven élénkséggel várják holnapjukat s nem érzik végzetük markának szorítását. Elbeszélésem elején a Prisvin Madártemetőjét említettem meg Makkfejű Szytyepánt, aki tudja, hogy merre van a madártemető, s hogy – amiről az emberek nem tudhatnak – mi történik ott! De hol van Prisvin és Makkfejű Szytyepán világa az enyémtől...?!

Marián Milčák

Bevezetés a költészetbe

mosakodj meg magzatvízben
és maradj szárazon
szeretettel
a hártján keresztül is
mindent tisztán látsz

lépj ki a világból
nyisd meg
a haldoklás iskoláját
tépd szét a hálót
és gyűjtsd meg
a kifogott halat a sötétben

tárd szét
a fantázia lábát
emlékezz azokra
akik a tárgyilagosságra
tették fel csontjaikat
ápolj a szenvedés
nemes képességét
a megrepedt dobhártya
elvezet a zenéhez

rakj magadban tüzet
a parazsat kotord szét patával
szarvval döfj az ürességbe
akkor elered
a megbocsátás zivatara

és ha magad
kisebb vagy a semminél
dobd oda májadat
a kutyáknak és a nőknek
de mosolyodat ne áldozd fel

szent kézzel
támaszkodj
a lator kezére
írd tömören
bevezetést a költészetbe

Erik Markovič

Nem kellene szavak. Mennyei fedél alatt. Szerelmi vadászat

Sietünk, mert csak a kivilágított templomban
nem szabad soha hazudni, hogy megszólalhasson
a legszintisztább igazság.

Valami fontosat akarunk mondani, de abban a pillanatban,
mikor mindent egyszerre megértünk,
együtt húz bennünket felfelé,
a meghatottságtól hangtalanul nyitjuk ki a szánkat.

Hirtelen képtelenek vagyunk levegőt venni, röviddel az előtt,
hogy ajkaink összeérnek, a gótikus boltívek
és a keskeny falak is egymás felé irányítanak bennünket.

A templom bordáiból összefont termekben
és a csalogatóan telt vendégségekben
világítanak a szerelem vallásának egyházi csalétkei.

Az ámulattól és a kiejtés képtelenségétől eltátjuk szánkat,
mint az éjjeli, csillagoktól ragyogó halak,
mikor az evangelisták isteni kezei a leszűkített tornyoknál fogva
a templom hálóján az égbe húznak,
a felhők feletti jéggel kettészelt, Krisztus feltámadásától
és mennybemenetelétől világos térbe,
míg megváltva ki nem fognak bennünket a másvilágra.

Addig, amíg

Szorongás, mint csavar
és minden sóhaj,
minden lehelet
csak további csavarás
addig, amíg az öröm,

addig, amíg az öröm
szélcsendben lakozik,
melyet meg sem kell
érdemelni.

Melyre elég gondolni,
kényelmes fotelben,
vasárnap délelőtt.

Ami van

Abból, ami
van, addig,
ami úgy néz ki, mint
az, ami van.

Abból, amit játszva
elfúj minden szél,
a dal, a madár lényegéből,
ahhoz, ami
elviselhetetlenül
nehézzé teszi,
a tollhoz.

Ami nincs,
szabadon boldoggá
tesz,
kegyetlen képzelet,

mely nem lesi
saját alkalmát.

Saját helyeiken

Milyen gyönyörűek vagyunk
az időlegesség tükrében,
milyen fennköltek és tiszták.

Hiszen a tükörök
saját helyeiken vannak.
Az erdők sötétek, túl
sötétek ahhoz, hogy
megjelenhessenek a képben,
Az égbolt világos, mennyeien
világos, nem lehet
ránézni.

Pillangó, oly gyorsan
repülő pillangó,
hogy csak a hang nyoma
marad utána.

Így csak mi, halálosan
boldogok
súroljuk a felszínt,
és szemünkből az örökkévalóság
sugárzik.

Öllös Edit fordításai

A száműzött

I

A fenyvesek között lapuló kisváros parányi vasútállomására lihegve futott be a személyvonat. Jobb napokat látott, asztmás gőzmozdony büszkélkedett a három rozzant kocsni élén, s miután megállt, kényelmesen pöfékelve apró párafelhőket bocsátott a gyantaillatú áprilisi levegőbe.

Kéttucatnyi utas szállt le, csupa férfi. Jólesően nyújtogatták elgémberedett végtagjaikat, arcukra kiült a hosszú és kényelmetlen út végét jelző elégedettség. A végtelennek tűnő út során fesztelen csevegéssel múltatták az időt, viselkedésükben a leghalványabb nyoma sem volt az augusztusi szövetséges katonai megszállást követő tanácstalan zűrzavarnak. Az emberarcú szocializmus hovatovább feledésre merült, elkezdődött a normalizáció, s a dolgok látszólag lassan visszatértek a régi kerékvágásba.

Bálint őrnagy megállt az állomásépület előtt, s egy pillanatra, ahogy szeme a kehes mozdonyra tévedt, az a bizarr gondolata támadt, hogy nemcsak az utasok arcáról, hanem a kormos gőzmasináról is a megelégedettség jóleső érzése sugárzik fehér párafelhő alakjában, tudatva a világgal, hogy „látjátok, mégis csak sikerült felkapaszkodnom!”

– Szamár – korholta önmagát –, okosabb gondolataid is támadhatnak. Vagy legalább hasznosabbak – dűnnyögte kedvetlenül, s elindult a kijárat felé.

A vezérkari őrnagy rosszkedvű volt. Útközben órákig kellett hallgatnia útitársai céltalan fecsegését, s most kedvetlenül vette tudomásul, hogy akik a legtöbb zagyvasággal traktálták egymást, mind leszálltak. Kétségkívül ők is katonaiszttek, s minden bizonnyal a tisztai üdülőbe igyekeznek, aminek előreláthatólag az lesz a következménye, hogy az útközben elhangzott ostobaságokat még néhányszor kénytelen lesz végighallgatni.

– No, ez is jól kezdődik – morogta mérgesen, s letette útitáskáját az állomásépület előtt, ahol már húszfőnyi csoport álldogált. Előttük az üdülő egyik alkalmazottja, egy ötven év körüli, hatalmas pocakkal büszkélkedő férfi éppen azt magyarázta, miért nincsenek még itt a kocsik, milyen nagyszerű két hét várja az üdülőket, és különböző jó tanácsokkal tűzdelt tele rögtönzött szónoklatát, melyek közül külön kiemelte, hogy szerinte a világ legjobb csapolt söre, a Bakkecske, az üdülő melletti kiskocsmában kapható.

Bálint őrnagy a világ legszerencsétlenebb katonaiszttje volt. Legalábbis szentül meg volt róla győződve, hogy még egy ilyen nyomorult féreg, mint ő, nem jár tisztai egyenruhában sehol a kerek világon. E hitén, ha néha jobb kedve kerekedett, mindössze annyit volt hajlandó módosítani, hogy ha van is hozzá hasonló szerencsétlen flótás, és valami elképzelhetetlen, csodás véletlen folytán katonaiszt is, az semmi szín alatt sem lehet őrnagy.

Jóvágású, magas férfi volt, akit a nők sokat ígérő, hosszú pillantásokkal igyekeztek rádöbenteni, hogy egy magas rangú, jóképű katonaiszttel szemben vannak bizonyos elvárásaik. Rokonszenves, jó humorú fickó hírében állt, s nők, férfiak egyaránt keresték a társaságát, de nem értette, miért. – Mi a magyarázata ennek a különös érdeklődésnek – kérdezte néha önmagától, s jóllehet, egy sereg okot tudott volna felsorolni, tudta, hogy egyik sem az igazi. Nála is beigazolódott, hogy azt a legnehezebb meglegelni, ami a legjobban szem előtt van.

Széles körű műveltsége, hatalmas nyelvtudása és a szakmájában elért sikerek mellett a legtöbb sikert annak a megfoghatatlan, különös varázsnak köszönhetette, ami egész lényéből sugárzott és úgy áradt környezetére, mint a nap sugara a tájra verőfényes nyári délutánon. Okos, nyílt szeme, a halántéka táján csillogó ezüstszálakkal tűzdelt, hullámos barna haja, férfias arcvonásai, mozdulatai minden keménység és határozottság ellenére megértő gyöngédségről árulkodtak. S ami környezetére talán a legnagyobb hatást gyakorolta, az a szemének bizalmat keltő, mindamelletten feneketlen mélységeket sejtető, szomorkás pillantása volt. Láttára a nők kedvet kaptak, hogy megsimogassák deresedő hajtincseit, s kezük melegével ébresszenek benne olthatatlan vágyat feledhetetlen gyönyörök után.

Mivel nem sok reményt fűzött ahhoz, hogy a kocsik záros határidőn belül megérkeznek, fogta az útitáskáját és a jól ismert erdei ösvényen elindult az üdülő felé. Félúton járhatott, amikor azon kapta magát, hogy gondolatai zergeként szökdecselnek furcsábbról furcsább dolgokra, s közülük az utolsó az volt, ami leginkább meglepte, és arra ösztökélte, hogy intellektuális képességeivel kapcsolatban komoly aggodalmaknak szorítson helyet zakatoló agyában. Utolsó gondolata ugyanis az volt, hogy a legjobb lenne, ha most visszafordulna és a legközelebbi vonattal elutazna.

– Marha – foglalta össze röviden eddigi gondolatait. Ezt a kifejezést mély meggyőződéssel, gyakran gyűjtőfogalomként használta, mert véleménye szerint magában foglalta az emberi ostobaság minden lehetséges árnyalatát, és most is helyénvalónak találta, mivel elképedve állapította meg, hogy az elutazás céljával kapcsolatban gondolatai között a leghalványabb elképzelés sem lelhető fel. Egy kis ideig azon töprengett, vajon lehetséges-e, hogy az órákig tartó, kényelmetlen vonatozástól meggabalyodott, de a gondolatot gyorsan elvetette, úgy elmélkedve, hogy az említett szerencsétlenség bizonyára a közelmúlt eseményeinek a következménye, és ha útközben esetleg teljesen megbolondult volna, az már nem sokat ronthatott az elmeállapotán.

Gondolataiból az üdülő fenyőfákkal övezett épületének látványa zökkengette ki. Egy pillanatra megállt és körülnézett a tájon. A télutó erőteljesen rányomta bélyegét a vidékre. A hegyoldalon kis patakokban csörgedezett az olvadó hó vize, szaporán igyekezett a ritka párafelhőbe takarózó völgy felé. A lesikló pályák felvonóit már nem üzemeltették, a pályákon mindössze néhány mindenre elszánt kezdő síelő búcsúzott a téli örömeiktől. – Mi a nyavalyát csináljak itt két hétig? – tette fel a kérdést önmagának –, hiszen az időszak túrákra sem a legalkalmasabb –, s ezzel a megválaszolatlan kérdéssel lépett be az üdülő sok vihart látott, ódon tölgyfa ajtaján.

II

Az üdülő előcsarnokában öregedő, szőke hölgy fogadta udvarias fejbólintással. Átnyújtotta a beutalót, s kedvetlenül mondta be a szükséges személyi adatokat. A hölgy kérdéseit fölöttébb idegesítőnek találta. Nem értette, miért kérdezősködik, hiszen a beutalón minden szükséges adat megtalálható.

Az elengedhetetlen formalitások után a hölgy a kezébe nyomta a szobakulcsot. Csodálkozva állapította meg, hogy az egyes számú szobát kapta. Különös – mormogta –, a portás eddig mindig megkérdezte, megfelel-e a szoba. Nemleges válasz esetén választékul további három-négy szobát is felajánlott, most pedig kész tény elé állította. Baljós sejtelemmel, szorongva indult a szoba felé.

– Érdekes, nincs kulcsra zárva. Talán a takarítónő elfelejtette bezárni. De az is lehet, hogy szándékosan hagyták nyitva – fogadta el a legkézenfekvőbb magyarázatot. Lenyomta a kilincset és belépett az ajtón. Pillantása a sarokban álló szekrényről az ágyra tévedt, s kővé meredt a meglepetéstől. Az ágy szélén volt felesége ült kicsomagolatlan útitáskájára támaszkodva.

– Hát te hogy kerülsz ide? – dadogta.

– Miért vagy úgy meglepve? – kérdezte az asszony olyan hangon, ami minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy tulajdonosa a világ legtermészetesebb dolgának tartja, hogy az üdülőbe érkező volt férjet a számára kijelölt szobában ott várja volt felesége –, hiszen három évig egy felderítőtiszt felesége voltam.

A felderítőtiszt kifejezés hallatára valami megvillant a férfi agyában. Válasz helyett szájára tett ujjával jelezte volt nejeének, hogy maradjon csendben, majd intett neki, hogy kövesse. Becsukta a szoba ajtaját, kulcsra zárta, és a folyosó végén található tágas fülkéhez indult.

Mártával gyermekkoruk óta ismerték egymást. Osztálytársait, főleg a gazdagabbakat, ette is a sárga irigység, hogy az iskola szépe, aki ráadásul az igazgató lánya, legszegényebb társuk szemébe feledkezett. Ismeretségük a diákszerelem viharán keresztül, évek múlva jutott el a házasságig.

– Gondolod, hogy lehallgatják a szobát? – kérdezte az asszony.

– Nem vagyok biztos benne – válaszolt a férfi –, de valószínű.

– Úgy látom, látogatásom nem váltott ki belőled túl nagy lelkesedést – nézett rá az asszony, miután letette útitáskáját és helyet foglalt az ablakmélyedésben álló karosszékek egyikében. – Megrémített a feltételezett veszély, hogy a következő két hetet az olyannyira hiányolt szabadság helyett velem kell átkínlódnod. Mielőtt jövetelem célját félreértenéd, közlöm veled, hogy üzenetet hoztam.

– Nocsak! – ébredt fel Bálintban a kíváncsiság. – Megtudhatnám, kinek jutottam eszébe? – kérdezte, és közelebb húzva a másik karosszéket, leült az asszonnal szemben.

– Berkes ezredesnek – válaszolt az asszony.

– És mi készítette erre a nagylelkű kezdeményezésre? – érdeklődött az őrnagy.

– A jövőd iránti aggodalma, azazhogy inkább a jövőddel kapcsolatos bizonyosság.

– Sejtelmem szerint abban, hogy Berkesnek a jövőmmel kapcsolatban aggodalma támadt, elévülhetetlen érdemeid vannak. Egyébként az aggodalma rendkívül megtisztelő. Annál is inkább, mivel neki köszönhetem a szarvaimat – jegyezte meg a férfi enyhe keserűséggel.

– Azokat nekem köszönheted – vetette oda az asszony –, jobban mondva annak, hogy számodra a munkád és a tanulmányaid után mindig csak a harmadik voltam a sorban.

– Ezzel szemben most az első sorban foglalsz helyet, ami azt jelenti, hogy boldog vagy és elégedett – szögezte le a férfi.

– Úgy-ahogy – sütötte le a szemét az asszony.

– Értem – bólintott a férfi –, ezek szerint néhány kapitális agancs még tetszetős csomagolásban raktáron várja, amíg sorra kerül.

Az asszony fülig pirult, szája fájdalmasan megrándult, szemében haragos láng lobbant fel, amely azonban gyorsan kialudt, s néhány másodperc után nyugodt hangon megszólalt.

– Térjünk a lényegre. Berkes szerint a helyi pártszervezet taggyűlésén rendkívül cinikusan és ostobán viselkedtél. Sístergő iróniával bizonygattad a bizottság állításainak abszurditását, és az elnökből bohócot csináltál.

– Arra nem volt szükség – jegyezte meg a férfi –, e tekintetben maga is dicséretes igyekezetről tett tanúbizonyságot.

– A gyűlésen elhangzott kijelentéseidet illetően – folytatta az asszony –, miszerint az egész pártgyűlés értelmetlen, formális cirkusz, mivel a párt felettes szerveinek előzetes utasítása, amely a helyi pártfunkcionáriusok és politikai tisztek javaslatával összhangban született meg és részletesen meghatározza, kit, miért és hogyan kell megbüntetni, pedig az a véleménye, hogy minden valószínűség szerint teljesen megbolondultál.

– Én a bizottság tagjaival kapcsolatban jutottam hasonló következtetésre – közölte enyhe mosollyal a férfi.

– Ne szakíts folyton félbe – szólalt meg az asszony –, kevés az időm. A párt-

gyűlést megelőző bizottsági ülésen nyújtott alakításod ádáz dühre gerjesztette a bizottság valamennyi tagját és azt az egyhangú javaslatot eredményezte, hogy nagy ívben rúgjanak ki a pártból, valamint a hadseregből is, amivel a párt Berkes szerint nem sokat veszítene, de a nagyfőnök váltig hajtogatja, hogy a tapasztalatodra és a képességeidre szüksége van, és távozásod a felderítőosztályt szakmai szempontból rendkívül érzékenyen érintené.

– Mit szándékoznak tenni? – érdeklődött a férfi.

– A politikai osztállyal együtt felülvizsgálták a vizsgálóbizottság javaslatát és elhatározták, hogy a kizárás helyett szigorú megrovásban és utolsó figyelmeztetésben részesítenek, ami lehetővé teszi, hogy megőrizd párttagságodat, és bár nem vezető pozícióban, de beosztott tisztként tovább dolgozhass a felderítőosztályon.

– És mi lenne az én teendőm? – kérdezte a férfi, miközben azon töprengött, vajon főnökei iránta táplált rokonszenve és megbecsülése, vagy saját jól felfogott érdekük készítette-e őket erre a megoldásra. Majd kiderül – gondolta – és tovább hallgatta volt feleségét.

– Berkes szerint mindenekelőtt az, hogy fogd be a szád. Hagyj fel a kellemetlen politikai viccek terjesztésével, és barátkozz meg a gondolattal, hogy ezután vagy azt mondod, amit elvárnak, vagy semmit. Az eddigihez hasonló viselkedéssel a megmentésedre irányuló tervüket végérvényesen megtorpedóznák.

– Értem – bólintott a férfi –, arra serkentenek, hogy úgy viselkedjek mint a gyárigazgató, akit a megyei pártbizottság arról faggatott, mi a véleménye a párt gazdasági politikájáról.

– Beszélhetnél világosabban? – kérdezte az asszony.

– Készséggel – mondta a férfi mosolyogva. – Amikor az igazgató az ötödik kérdésre adandó válaszát is azzal kezdte, hogy teljesen egyetért a pártkongresszus határozatával, az elnöknek elfogyott a türelme. – Jó, jó... a kongresszus határozata... rendben van..., de mi a te véleményedre vagyunk kíváncsiak! Saját, egyéni véleményed nincs? – De van – válaszolt az igazgató – de azzal elvből nem értek egyet.

– Javíthatatlan vagy – állapította meg az asszony, majd folytatta. – Miután a taggyűlés a vizsgálóbizottság eredeti javaslatát a jelenlétedben nagy többséggel leszavazta, az eljárást a következő forgatókönyv szerint készítik elő: Távolléted alatt a pártszervezet tagjait igyekeznek meggyőzni, ha akarod megfélemlíteni, hogy a módosított javaslat elfogadása mindnyájuk személyes érdeke, mivel ellenkező esetben a pártszervezetet feloszlátják, és a belépést az újra megalakuló szervezetbe csak annak ajánlják fel, akit arra érdemesnek tartanak, ami a többség számára kétségkívül sokkal súlyosabb következményeket vonna maga után.

– Csodálkoznék, ha sikerrel járnának – jegyezte meg a férfi.

– Véleményem szerint lesz alkalmad és okod is a csodálkozásra – válaszolt határozottan az asszony. – Visszatérted után rendkívüli taggyűlést hívnak össze. Az

esetleges újabb kudarcot elkerülendő a beosztottjaid közül azokat, akikről bebizonyosodik, hogy sem meggyőzni, sem megfélemlíteni nem lehet, és még az akasztófa árnyékában sem lennének hajlandók ellened szavazni, egy nappal a gyűlés előtt különböző feladatokkal szolgálati útra küldik. Mellesleg a soron kívüli beutalót azért kaptad, hogy jelenléteddel ne gyakorolhass befolyást a beosztottjaidra, mert a politikai osztály és a vizsgálóbizottság egyhangú álláspontja szerint ez komolyan akadályozhatná terveik megvalósítását.

– Ez igen! Ez már döfi! Ha a párt vélt érdeke úgy kívánja, még a revizionistákat is megjutalmazzuk! Találékonyabbak, mint hittem – ismerte el a férfi.

– Biztosítlak, hogy a módosított javaslat elnyeri a szükséges támogatást – folytatta az asszony. A taggyűlés úgy jóváhagyja mint a pinty. Ne kergess tehát hiú ábrándokat. Egyébként nem árt, ha tudod, hogy a beosztottaid közül ötöt kirúgnak a pártból, s ennek következtében a hadseregből is, további tizenkettőt pedig különböző megrovásban vagy büntetésben részesül.

Az utóbbiak között a kitüntetett első helyen te szerepelsz, ami annyit jelent, hogy a legsúlyosabb büntetést a számodra tartalékolják.

– Le a kalappal! – mondta a férfi, és kissé meghajolva jobb kezével olyan mozdulatot tett, mintha nem létező kalapját tiszteletteljes köszöntésre emelné.

– Még valamit – folytatta az asszony, figyelmen kívül hagyva volt férje teátrális gesztusát, s hanglejtése jelezte, hogy mondanivalója a végéhez közeledik. – Ne keresd a kapcsolatot sem a nagyfőnökkel, sem Berkessel.

Kellemetlen helyzetbe hoznád őket. Az államvédelmiék ellenőrzik a levelezést és lehallgatják a telefont. Ha tudomást szereznek róla, hogy itt jártam, ami valószínű, mondd azt, hogy a közös vagyoni elosztásának részleteit kellett megbeszelnünk. Mit mondjak Berkesnek? – nézett várakozóan a férfira.

– Ne aggódjon, azon leszek, hogy ne okozzak neki kellemetlenséget. Köszönöm, hogy közbenjár az érdekemben. És neked is, hogy ide fáradtál – mondta halkán a férfi.

Az asszony tekintete hosszasan megpihent a férfi arcán, szemében részvét, csodálat és szomorúság kusza keveréke tükröződött. A férfihoz lépett, gyöngéden átölelte és a vállára hajtotta a fejét. – Vigyázz magadra és légy okos. Isten veled – suttopta, és kezébe véve útitáskáját gyors léptekkel távozott.

Az őrnagy sokáig mozdulatlanul nézett utána, majd jobb híján, hirtelen ötletről vezényelve, elindult az üdülő mellett meghúzódó kiskocsmába.

III

A félig telt kocsmá zajos beszélgetéstől visszhangozott. Az ajtótól balra két összetolt asztal mellett húsz év körüli lányok csoportja kacarászott. Az őrnagy szemé egy pillanatra megakadt az asztal végén ülő csinos lány derékig érő csillogó fekete haján. – Legszebb a szabadon széteresztett, hosszú, fekete női haj fehér pár-

nán – ébredt fel benne a férfi. Mielőtt tovább szöhetne volna férfias gondolatait, a lány egyetlen ugrással mellette termett, és a karjába csimpaszkodva harsányan közölte az asztal mellett ülőkkel: „Lányok, én már megtaláltam!”

– Kislány – mondta gyöngéden az őrnagy –, nekem szilárd meggyőződés, hogy ha a mindenható teremtett is valamit, ami jobb, mint a nő, azt megtartotta magának. De ma este szeretnék egyedül lenni.

– Elnézést – mondta halkán a lány, s mintha megriadt volna a férfi tekintetétől, elkomorodó arccal visszakullogott az asztalhoz. A társaság kárörvendő mosolyával nem törődve csendesén suttozta maga elé: „Ez a férfi nagyon boldogtalan!”

Az őrnagy leült egy üres asztalhoz a terem sarkában. Jóformán még el sem helyezkedett a széken, a pincér már ott állt előtte, és a helyi jó szokáshoz híven, hangos „isten hozta, uram” köszöntéssel kerek papírtálcát dobott a vaskos tölgyfa asztalra, s rátette a frissen csapolt sörrel telt, fehér habbal megfejtelt söröskorsót.

– Köszönöm – bólintott a pincér felé.

Egy kis ideig magába mélyedve, mozdulatlanul bámult maga elé, de néhány perc után már nem érezte a környezetet, nem hallotta a vendégek zajongását. Gondolatai gyermekkorra minden nyomorúság ellenére feledhetetlenül szép éveibe röpítették. Megjelent előtte egy élénk szemű, kopaszra nyírt nebuló képe, aki a könyvek mellett csak egy olyan pár csizma után áhítozott, amelyet jómódú unokahúga viselt, hogy szeptemberben ne kelljen mezítláb beállítania az iskolába és eltűnni osztálytársai gúnyolódását, és aki szilárdan elhatározta, hogy legalább olyan okos lesz, mint a gimnázium igazgatója, úgy gondolva, hogy az igazgató úr minden bizonnyal a legokosabb, mert ha nem lenne az, nem lehetne igazgató. Megjelentek előtte a szülei, amint az érettségi vizsga után túlradó boldogságukban, könnyező szemmel, felváltva ölelgetik, édesapja, amint büszkeségtől duzzadó melletl újságolja barátainak, hogy a fiát felvették a katonai akadémiára. Ezzel életének nagy vágya teljesült, mert nehezen viselte, hogy legénykorában alacsony termete miatt nem sorozták be katonának, és mint vasúti pályamunkást, a háború alatt még az általános mozgósítás idején is felmentették a katonai szolgálat alól, de a saját kezűleg készített, abban az időben elengedhetetlen, fekete katonaládáját élete végéig féltő gonddal őrizte.

Felvillant előtte édesanyja arca, amint aggódva mondja: „Jaj, kisfiam, csak valami bajod ne essék annál a fránya katonaságnál!” Majd önmagát látta, előbb édesapja, később édesanyja temetésén, amikor könnyező szemmel döbrent rá, hogy olyan elhagyatott ezen a világon, mint a gémeskút a hóborította pusztá messzeségében.

Gyors egymásutánban pergő emlékeiben felelevenedett előtte életének szinte minden fontosabb mozzanata. Gondolatai az augusztusi megszállás napjáig vándoroltak.

– Oltári nagy marha vagy te, Bálint – szögezte le, a revizionista erők veresé-

gét bizonygató szovjet ezredesre emlékezve, akinek szavait tehetetlen dühében úgy egészítette ki, hogy szerinte a történelem számon tart néhány, az ország szövetségesei által végrehajtott katonai megszálláshoz hasonló aljasságot, de hogy nagyobból tudna beszámolni, azt teljességgel lehetetlennek tartja –, de igazad van.

Eszébe jutott a helyettese, Csík százados, aki egy kenyérszállító gépkocsiba szerelt katonai adó segítségével a szétvert városi rádió hullámhosszán ellenállásra buzdította a lakosságot, s akit nyomban úgy kirúgtak a hadseregből, hogy a lába sem érte a földet. – Szegény mókus, számos sorstársával együtt kazánfűtőként tengeti az életét egy ingatlankezelő vállalatnál – gondolta sajnálkozva. – Nincs a világon még egy ország, amelyik annyi egyetemi végzettséggel rendelkező kazánfűtővel dicsekedhetne, mint a miénk. E téren történelmileg hihetetlenül rövid idő alatt leköröztük a kapitalizmust – állapította meg, s ezen akaratlanul elmosolyodott.

Hirtelen eszébe jutott Béres ezredes ajánlata, ami emlékeiből azonnal visszáröpítette a valóságba. – Bálint fiam, ez az út csak akkor lenne járható – szögezte le –, ha képes lennél a megalkuvásra. De még ha követnéd is a vezérkos kolompját, évekig fekete báránként tartanának számon, barátok, munkatársak kerülnék a társaságot, mert rossz fényt vetne rájuk, s kénytelen lennél megbékélni az államvédelmiék állandó felügyeletével. Ha meg nem engedsz a negyvennyolcból, marad a kazán. És, természetesen, az államvédelmiék állandó felügyelete. Ragyogó távlatok!

Gondolataiból a csapos érdes hangja rezzentette fel, aki harsányan közölte a kedves vendégekkel, hogy tíz perc múlva záróra. Odaintette a pincért, fizetett, és elindult a kijárat felé. A pincér sokáig értetlenül bámult utána, majd az asztalra, amelyen ott állt a korsó sör érintetlenül.

IV

Másnap reggel Bálint korán ébredt. Megborotválkozott, letussolt, felöltözött, és elindult az ebédlőbe. Mintha megszabadult volna kínzó gondolataitól, arcán nyoma sem volt a tegnapi tépelődésnek. Reggeli után bejelentette a portán, hogy mivel szombat van, lemegy a városba szórakozni, és valószínűleg csak késő este tér vissza, de az sincs kizárva, hogy a hétvégét vasárnap estig a barátjánál tölti.

– Ha netalán halaszthatatlan ügyben keresnének, a következő számon leszek elérhető – közölte a portással, bemondva a kisváros egyik szállodájának a telefonszámát, majd hátizsákjában a távcsövével elindult a város felé.

Húszpercnyi katonás menetelés után jobbra fordult, és lerövidítve útját, az erdőn keresztül lefutott a domb alatt meghúzódó városkába. Feltűnés nélkül elvegyülve a bevásárolni igyekvő férfiak és nők között, bement a város egyetlen áruházába, kalapácsot, csavarhúzó, kombinált fogót, drótvágó ollót, egy kilogramm házikolbász, öt zsemlét és egy üveg konyakot vásárolt, mindent gondosan berakott a hátizsákba, és belépett a közeli sörözőbe, amely a kora délelőtti óra ellenére jócs-

kán megtelt férfiakkal. Szorgalmasan vedelték a sört, miközben meghányták-vetették a hét politikai és gazdasági eseményeit és lehalkított hangon szapulták a kormányt, a különböző szintű pártvezetést, mindenkit, akinek véleményük szerint az országban uralkodó áldatlan állapot felrútható. Nyilvánvaló volt, hogy közeli barátok, ismerősök, úgymond törzsvendégek, mert belépése pillanatában rögtön észrevették, hogy idegen lépett a sörözőbe, s hangjukat még halkabbra fogták.

– Megengedik? – fordult az egyik asztalnál sörözgető két férfihoz.

– Üljön le, ha már itt van – dörmögte az egyik nem túl barátságosan, szemmel láthatóan nem örülve az új asztaltársnak. – Mi járatban van erre felé? – kérdezte színlelt érdeklődéssel.

– Az öcsém a szomszéd községbe nősült, hozzá megyek látogatóba. A buszra várok – válaszolt az őrnagy hangosan, hogy lehetőleg a szomszéd asztalnál is hallják, miközben a pincér elébe tette a fehérén habzó sörrel telt korsót.

– No, akkor igyekezzen – bökött az ujjával a másik a söröskorsó felé –, a busz mindjárt itt lesz.

– Egészségünkre – emelte meg a söröskorsót az őrnagy, egy hörpintésre felhajtotta, fizetett, és hangos köszönéssel kiment a megállóra.

– Jó huzatja van – jegyezte meg elismerően az egyik férfi, s intett a pincérnek, hogy jöhet az utánpótlás.

Az őrnagy felszállt a beérkező buszra. Nem kerülte el a figyelmét, hogy előtte egy utas a szomszéd községbe váltott jegyet. – Ugyanoda – mondta a vezetőnek, s helyet foglalt a hátsó ajtó közelében. A város szélén levő megállónál leszállt, elindult visszafelé, s amikor az autóbusz eltűnt a kanyarban, egy erdei ösvényen a domb tetején ágaskodó kilátótorony felé vette az útját. Félúton járhatott, amikor egy kis pihenőt engedélyezett magának. Egy kis ideig hallgatózott. Sehol egy lélek – állapította meg elégedetten. Elővette a hátizsákjából a kalapácsot, a kombinált fogót és a csavarhúzó, s az ösvénytől néhány méterre csörgedező patak mellett egy nagyobb szikladarab alá rejtette. Ezek a szerszámok feleslegesek voltak. Tudta, hogy a határővezetben a lakosok nagy része együttműködik a határőrséggel, s csak óvatosságból vette meg őket, nehogy valaki a mindössze egy drótvágó ollót vásárló idegen férfi és az államhatárt elzáró drótkerítés között összefüggést keressen.

Tizenegy előtt néhány perccel ért a kilátóhoz. Felment a toronyba, kifújta magát, kortyolt a konyakból, megevett egy zsemlet, egy darab kolbászt, majd a korláthoz lépett és lenézett a völgybe. A ragyogó tavaszi napfényben kitűnő kilátás nyílt a domb alatt háromszáz méternyire húzódó kettős drótkerítés végtelennek tűnő szakaszára. Jól ismerte a tájat, kegyvesztettségét megelőzően, a határőrség parancsnokának tudtával, de a legnagyobb titoktartás mellett tucatnyi alkalommal találkozott a külső kerítésnél a túloldalon beépített informátorral.

Elővette a távcsövét, és árnyékba húzódva, balról jobbra aprólékosan szemügyre vette a határszakaszt. Gondosan ügyelt, hogy a nap fénye ne essen a távcső-

re. Tapasztalatból tudta, hogy a napfény a távcső lencséjéről mozgó fénypont formájában verődik vissza, és nagy távolságra elárulja a megfigyelőt és annak pontos helyét. Felfedezte a jól ismert erdei utat, végén a tisztással, ahol a járőröket hatóránként, menetrendszerűen váltják, majd a tisztástól hétszáz méternyire jobbra a negyvenhetes számú oszlopot. Ha emlékezetem nem csal – villant át az agyán –, a szögesdrót alsó öt szála úgy van az oszlophoz erősítve, hogy pillanatok alatt eltávolítható, s mögötte két oszlopköz szélességében nincsenek aknák.

Néhány perc múlva felbukkant előtte a tisztás irányába lépkedő, kéttagú járőr. Amikor a negyvenhetes oszlophoz ért, az őrnagy karórája tizenegy harmincat mutatott, s tizenegy ötvenegy, amikor elérte a tisztást. Rövidesen távoli motorbűgás hallatszott, jelezve, hogy közeledik a váltás, s csakhamar felbukkant a visszafelé lépegető járőr. Ismét az órájára nézett, figyelemmel kísérte a járőr mozgását, s megállapította, hogy az út visszafelé hét perccel tovább tartott. Logikus – gondolta –, az út visszafelé enyhén emelkedik, a járőr pedig hatórási szolgálatnak néz elébe, tehát komótosabban mozog. Hazafelé meg a ló is frissebben lépked.

Bálint őrnagy erős kényszert érzett, hogy lefusson a határt jelző drótkerítésig, s utat vágjon magának egy új világba, amelyről nem tudta, milyen, csak feltételezte, hogy a jelenleginél rosszabb nem lehet. De az is világos volt számára, hogy feltétlenül meg kell várnia a váltás időpontját, mert addig a járőr mozgása kiszámíthatatlan. Lemászott a toronyból, körülnézett, s aggódva állapította meg, hogy feltámadt a szél, és északnyugat felől hatalmas viharfelhők közelednek. – Na, Bálint fiam – dörmögte –, téged ma alighanem elver az eső. – Bement az erdőbe, s lassan elindult lefelé a dombon. Száz méternyi utat tehetett meg, amikor a lombokon cikázó villámok és hatalmas mennydörgés kíséretében kopogni kezdtek az esőcseppek. Gondosan kerülve a magas fákat az erdő fiatal fenyőfákkal sűrűn benőtt részébe húzódott. – Nehogy most csapjon agyon a mennykő – mormogta, s letelepedett a hátizsákjára.

Amíg várakozott, az eső és a napsütés szinte rendszeres időközökben váltogatta egymást. – Április van – szögezte le –, és a hegyekben egyébként is gyorsan változik a időjárás. Akaratlanul felvillant emlékezetében egy gyermekvers az elemi iskola első osztályának olvasókönyvéből: „Hol a szél fúj, hol a nap süt, még sohasem láttunk ilyen bolond hónapot, mint április barátunk!” – szavalta gondolatban, azzal az egyértelmű megállapítással zárva elkalandozó gondolatait, hogy úgy látszik, a dolgok az agyára mentek.

Öt óraker ismét eleredt az eső. Közeledett az alkony. – Most aztán jól kösd fel a gatyád, Bálint – mormogta. Felállt, nyakába akasztotta a távcsövét, a drótvágó ollót viharkabátja oldalzsebébe tette, és óvatosan, kerülve a földre hullott száraz ágakat, zajtalanul elindult a határ felé. Becslése szerint hetven-nyolcvan méternyire volt az erdő szélétől, amikor a fák mögött meglátta a drótkerítést, s távcsöve segítségével felfedezte a negyvenhetes oszlopot. Egy fenyőbokr mögötti mélyedésközön óvatosan eltávolította a száraz ágakat, tobozokat, kezében a távcsővel úgy

helyezkedett el benne, hogy az oszlopot állandóan szemmel tarthassa, és dideregve, mozdulatlanul várakozott.

Már alkonyodott, amikor a távcső segítségével az oszlop közelében felfedezte a tisztás felé igyekvő járőrt. Ránézett az órájára és figyelmesen hallgatózva, feszülten várakozott. Negyedóra elteltével távoli motorzúgás ütötte meg a fülét.

– Most! – mondta izgatottan, s gyors léptekkel elindult a kerítés felé. Az erdő szélén megállt, távcsövét a tisztás felé irányította, s mivel nem látott semmi gyanúsat, az oszlophoz futott, kiakasztotta a drótkerítés alsó öt szálát, és átbújt a nyíláson. – És ha időközben ezt a részt is elaknásították? – hökkent meg, de a következő pillanatban a reá jellemző vakmerőséggel három ugrással a külső kerítés mellett termett. – Nincs idő a vizsgálódásra – mondta határozottan –, s hátán fekve vágni kezdte a szögesdrótot. A művelet két percet sem vett igénybe, de neki örökévalóságnak tűnt. Átbújt a nyíláson és befutott az erdőbe. Egy kőhajításnyira a szélétől megállt, s visszanezett. A túloldalán két piros rakéta röppent a levegőbe, s röviddel utána izgatott beszéd, szitkozódás, motorbúgás és ebek csaholása hallatszott. – Fogalmam sincs hogyan, de sikerült működésbe hoznom a jelzőrendszert – állapította meg, tudatosítva, hogy számára ennek már nincs jelentősége.

Bálint őrnagy arcáról eltűnt minden kínzó feszültség. Felszabadultan, határozott léptekkel haladt egyre távolabb a határtól. Rövid gyaloglás után egy erdei úthoz ért. Megállt az erdő szélén, hallgatózott, hátizsákjából elővette a konyakos üveget, alaposan meghúzta, és habozás nélkül tovább indult az úton. Alig tett néhány lépést, felcsattant egy ellenvetést nem tűrő, szigorú felszólítás angol nyelven: – Állj! Fel a kezekkel!

Az út két oldalán az amerikai hadsereg egy-egy tábori csendőre állt reá szegezett géppisztollyal. Amíg az egyik fegyverével sakkban tartotta, a másik hozzálépett és megmotozta.

– Nincs fegyverem – mondta az őrnagy angolul.

– Nincs – erősítette meg a motozást végző csendőr, mire mindketten megnyhülve engedték lejjebb a fegyverük csövét.

– Honnan került ide? – kérdezte egyikük.

– A határ túloldaláról. Átvágtam a drótkerítést – válaszolta az őrnagy.

– Maga angol? – kérdezte a másik.

– Nem. Politikai menekült vagyok. Vezessenek a parancsnokukhoz.

– Menjen előre – mondta az előbbi barátságosan.

Az őrnagy előrelépett, és a fegyveres tábori csendőrökkel a háta mögött elindult az előtte tátongó ismeretlen felé.

* A novella szerzője a csehszlovák hadsereg volt tisztje, nyugalmazott alezredes.

Farkas Kálmán versei

Két ág között

Két ág közé
szorult levél
száraz vagyok
már nem kevély
jöhet bitang
vagy enyhe tél
nem hullhatok
míg le nem ránt
és nem sodor
hazám iránt
a rég várt szél.

Arcaim

Ami van bennem megszünt
Ami nincs engem megszünt
Ami lesz törött billentyűk
Ami volt bennem eltűnt

Húznak a vadlibák
Vannak
Megszületnék
Hangjuk elaltat

Majdani arcomon a ráncok
hidegtű-műlesiklások
Hajdani arcaim
televénytisztások
szironyfoglalatban

Bója

Földet átívelő
fény akarok lenni,
s vagyok sarki
utcalámpa.
Mindenszentekkor
meggyújtott mécses,
karácsonyesték
csillagszórója,
ködbe mártott hazám
felszínén bója.

Kisbicikli

Motesiczky Gábornak

Egyre ott nyüzsgünk
a szétszedett
kisbicikli körül,
míg rétegesen
csuszamlik ránk a lét,
gondolat-fullajtárunk
egyre riadtabban
cikázik az erőszak
aknamezején,
a közöny-kőművesek
ingyen húzzák föl
közöttünk a falat,
s mi rátoccsantjuk
a gyűlölet habarcását,
be is vakoljuk,
bedeszakázuk az ablakokat,
kikapcsolnánk Isten
tv-készülékét is,
maradt hát a kisbicikli,
bent meg már nincs más,

Míg

Egyre vadabbul
lóbál a tér, a való,
talán a szeretet,
a hit harangkötelén
kell jojóznom addig,
míg megkondítom az
emberiséget.

Elhajlás

Amíg előveszed
a szemüveget,
rengeteg világ
szét- és összehull,
gyűjtőpontja lehetsz,
nem sodortja,
egy akart létnek,
barlangban elhajló
lángú szövétnek,
rajz a falon.

Újra lesöpörve

Csukódik az emberiség szíve,
ismét csukódik.
Suhogó, fehér szárnyak helyett
bakacsinos batárok között
botorkálunk egy ellentemplomba
s dobáljuk filléreinket
a milliomosok perselyébe,
hiába búgnak az oldalhajók
rejtett orgonái,
hiába látjuk csordogálni
a könnyeket magasról,
gondolkodó szörnyeket
szültél, Föld, s le is fogod
őket söpörni újra magadról.

Mács József

A költészet örök csillagai alatt

Tőzsér Árpáddal a szülőfalujában

Költőkkel (CselényiLászlóval és Tőzsér Árpáddal) utazom Gömörországba, azaz haza, s egész úton Rimaszombat felé azon gondolkodom, miképp fogad majd bennünket szeretett városunk irodalomkedvelő népe a *Globus et locus – Régió és irodalom* címet viselő rendezvényen. Vonzza-e vagy inkább taszítja őket a tudós cím, s mire jó ez nekik a már-már kilátástalan életükben, amikor a városban és a járásban szinte elviselhetetlen a munkanélküliség. Ilyenekre gondolok autóvezetés közben, Nyitrát, Zólyomot és Losoncot érintve, célunk felé suhanva.

Tőzsér meg arról gondolkodik hangosan, hogy indulás előtt, ránk várva, Márai egyik könyvét olvasta, de nekem úgy tűnik, hogy be is tanulta, mert szinte szóról szóra felmondja az olvasottakat. Míg hallgatom, azon töprengök, vajon egy ennyire okos költőt nem bénít-e alkotómunkájában a józan megismerés, nem fogja-e vissza az értelme a képzelőerejének a szárnyalását? A másik oldalról meg Cselényi mondja a magáét, aki természetesen mindig mást akar, mint ami van, most azt akarja, hogy házasodjon össze a Pozsonyban megjelenő Irodalmi Szelme a Rimaszombatban jegyzett Gömörország c. folyóirattal, hátha úgy nagyobb lesz két folyóirat iránt az olvasói érdeklődés.

S az ötlet talán nem is lenne rossz, csakhogy természetesen a különböző érdekek összekapcsolása szükségeltetne hozzá, s az már sohasem egyszerű.

Osgyánon átrobogva Tőzsér a kopár, csupán néhány fával, bokorral tarkított domboldalra mutat, jelezve mindkettőnk számára, térjünk vissza vágyálmainkból az élet valóságos világába, mert a domb hajlatában állt valamikor a Feketerét nevű tanya, s azon a tanyán volt juhász az ő dédapja és nagyapja! Odapislantottam, tanyának azonban nyomát sem láttam, régen elhordta az idő szele. Amit azonban Tőzsér a juhászledeiről mondott, elhittem neki, mert harmincvalahány éves korunkban számos verekedésszagú helyzetben magam is tapasztalhattam, hogy az ő ereiben is szilaj pásztorok vére folyik. Rimaszombatig már másról sem folyt a szó, csak a juhász-ösökről. Mintha Márai könyve helyett most Illyés verseit vettük volna elő.

A rimaszombati Daxner utcai Közösségi Ház kicsiny termében várakozó kicsiny közönség billentett vissza bennünket véglegesen a jelenbe. Rá kellett ébrednünk, hogy a szlovákiai magyar irodalom és művelői iránt az utóbbi időben ugyancsak megcsappant az érdeklődés. Az olvasó nem tud mit kezdeni az íróval, az író meg már nem tud olyat mondani az olvasónak, ami lekötne a figyelmét. Patthelyzet ez mindenképpen. Beszélgetőtársunk, Szászi Zoltán, és meghívó házigazdánk, B.

Kovács István persze mindent elkövetett, hogy ne fulladjon közönybe a találkozás.

Másnap Tőzsért, a friss Kossuth-díjast, a szülőfalujába várták. Ahogy előre elképzeltem, fény volt a gömörpéterfalai ablakokban, s az emberek szemében is, mert hiszen falujuk szülőttét Magyarország legrangosabb irodalmi díjával tüntették ki, ők meg díszpolgárukká fogadják, részükről ez a legtöbb, amit megtisztelésükpen falubelijüknek adhatnak.

S mi, Cselényi Laci és én csendben örvendezünk, hogy az ünnepelttel tartatunk, s részesei lehetünk az avatás emlékezetes, soha el nem felejthető eseményének. S hogy én se maradjak le az irodalmi hagyományaink idézésében, csendben Ady híres versének első strófáját mormogom: „Szigorú szeme meg se rebben, Falu még nem várt kegyesebben Városi bújdosóra... Vagyok tékozló és eretnek, De ott engem szánnak, szeretnek. Engem az én falum vár”.

A falu határához érkezve Tőzsérből úgy fakadnak fel az emlékek, mint a forrás a földből. Az autóbuszvilág beköszönte előtt Gömörpéterfaláról gyalog jártak az emberek Rimaszombatba, mondja. Vagy szekéren, teszi hozzá gyorsan, vagy biciklin, motorbiciklin, ahogy ő is tette. S meg sem kottyant nekik a körülbelül huszonnyolc kilométeres út.

Díszebéddel és gazdag kulturális műsorral kezdődik (déli tizenkét órakor) a falu ünnepelt költőjének a fogadása, majd köszöntése. De mi már tizenegy órakor a felvirágozott temetőben tartózkodunk: közvetlen halottak napja előtt vagyunk. Árpádot követve, édesapja, Tőzsér István sírköve előtt állunk meg, amely sírkőre a világbujdosó fiú elhelyezi Pozsonyból hozott koszorúját. Az apa szomszédságában a költő testvérbátyja, Géza, alussza örök álmát, akinek korai és váratlan halálára így emlékezik a Fájdalom című költeményében a költő: „Oktat a világ fájdalomra már engem is: riaszt. Próbál hajlítani, megríkatni, gyúrni, mint a viaszt”.

Nem tudom, sikerült-e a világnak Tőzsért 1957-ben megríkatnia (akkor halt meg a bátyja), én kemény embernek ismertem világeletemben. Ha könnyei voltak is, benne rekedtek, mint víz a felszínre törni képtelen búvómederben. Keménységére és bátorságára vall, hogy a pártállam legszigorúbb éveiben is merte írni az akkori világot maga ellen lázító Férfikor, így jöjj! című költeményében: „Szúrok, ha szúrnak, rúgok, ha rúgnak, nem hajlok se új, se régi úrnak. Csak a nád hajlik, törik a férfi: nem tört derékkal próbáljak élni.”

A temetőből úgy nézem a falut, a házakat, ahogy Tőzsér korai verseiből megismertem. Leghosszabban azonban a templomtornyon felejttem a tekintetem, amelyről a költő ezt írja:

Állok, majdnem az égben. Ha
széttetek,
havas dombkoszorút látok:
hegyeinket.
No meg itt, tőlem jobbra a
templom tornya

ágaskodik egypár házat
pásztorolva.
A torony úgy áll két nagy hegy
közé szúrva,
mint egy árokba fordított
kocsi rúdja,
mint egy karó, mit jelnek a
földbe vertek.
Kapom a sí orrát, nehogy
nekimenjek.
Nem látom, csak gondolom, hogy
tőle jobbra
van a Felvég, alatta meg
a parókja.
Mögötte az Alvég, meg a
Falurétje
s – kész az egész falu, nincs tán
egy marék se.

Ilyen tömören, szellemesen és szemléletesen egy tájat bemutatni ma talán csak Tőzsér Árpád tud. A Fialat szlovákiai magyar költők (1958) című antológiájában jelent meg a költemény először, s azóta számomra Gömörpéterfala egyenlő Tőzsér versével...

Még mindig a temetőben vagyunk. Nagy a temető, kicsi a falu. Erősen fogyanak Gömörpéterfalán a Tőzsér nevű életek is, a temetőben meg sokasodnak. Mint ha egy láthatatlan nagy malomban örölnék fel a barkósági falvak népét. Péterfalának a jobb időkben nyolcszáznál is több lakosa volt, most már csak két-százötven a számuk.

A temetőt elhagyva még egy fényképezéssel egybekötött megállás következik a falu túlsó végén, az egykori Tőzsér-ház előtt meg a halastónál, amit Árpád nagyon nem szeret, mert eltüntette a Papberke nevű erdőt, a költő gyermekkorának a felét – ahogy ő mondja. A távolban felködlik a Medves-hegy, mintha a medvesalji falvak mellett még a barkóságiakat is pásztorolná! S mindezek után már az történik, ami közös utunknak a tulajdonképpeni célja.

A községháza udvarán Kőből Gyula polgármester és az önkormányzat tagjai fogadják Tőzsér Árpádot, s az elmaradhatatlan és megszámlálhatatlan kézfogás mintha szintén Illyés Gyula-könyvben (Kézfogások) történe...

Ami ezután következik, azt legfrappánsabban talán az önkormányzat, illetve a polgármester díszes meghívója foglalja össze: „A nemzetiségi kulturális szervezetünk fennállásának 55. évfordulója alkalmából meghirdetett ünneppsorozat részeként Péterfala község önkormányzata és a Csemadok helyi alapszervezete tisztelettel meghívja Önt (Önöket) 2004. október 30-án a község művelődési házában megrendezendő ünnepi műsorra. A rendezvény díszvendége Tőzsér Árpád költő.

Fellép az almagyi női éneklőcsoport, az óbásti női éneklőcsoport, a füleki »Rakonca« ifjúsági táncegyüttes, a gesztetei »Barkó« női éneklőcsoport, a detki (Magyarország) »Tarnóca« táncegyüttes. Házigazda: a péterfalai menyecskekórus és a gyermek-citerazenekar...”

Az ünnepi műsorban kiemelt helyen szerepelt Tózsér Árpád köszöntése és tiszteletbeli polgárrá avatása. S én, aki őt meghatottam és a könnyeit nyelő embernek soha nem láttam, a művelődési ház színpadán, ahol szerintem elsősorban mégiscsak az ő tiszteletére szólt a dal, a tánc, a citera, a vers, neki is könnyben úszott két szeme pillája, mint a Petőfi-vers hőséneke, a szája is meg-megrándult köszönőbeszéde közben, olyan benyomást keltve, mintha szülőfaluja művelődési háznak színpadán egyszerre kisgyermekké változott volna vissza.

Érzékeltethette volna beszédében eddig megjelent vers- és tanulmánykötetei hosszú sorával az őt magasba emelő lépcsőfokokat, de nem tette. Csillogtathatta volna magyar és világirodalmi ismereteit, az új, modern irodalomról szóló elméleteit, de ezt is mellőzte. Falubelije nyelven beszélt arról, hogy ő most már költőként is, emberként is végérvényesen és megmásíthatatlanul Gömörpéterfala polgára! Egyetlen magyar irodalomtörténeti kiadványban és tankönyvben sem hallgatható el, hogy őt ez a falu adta a magyarságnak és a világnak!

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok fogalmazódtak meg a helyi polgármester, Köböl Gyula, s Pelle Sándor, a testvérfalu, a magyarországi Detk polgármestere, a gyöngyösi főiskola professzora, és Sebők Valéria, a Csemadok rimaszombati területi választmányának elnöke Tózsért köszöntő szavaiban is, a művelődési ház egész nagy termét összefogó hangulatban, s az éjszakába nyúló közös éneklésben, versmondásban szintén. S én, aki késő éjszaka, már azon törtem a fejem, hogyan lehetne véget vetni az önfeledt éneklésnek, versmondásnak s visszajutni a távoli szálláshelyünkre, a legszívesebben felültem volna a egyik Tózsér-vers „ponnijának” a nyergébe, s meg sem álltam volna Rimaszombatig:

Egyszerre világos lett minden:
a kegyelem napja ez ma, Isten
küldött egy ponnilovat is nékem,
hogy azon jelenjek meg az égben.
Felültem a ponni piros nyergébe,
a kert is szebb lett onnan nézve.
Elénk terült a csillagos este,
léptettünk föl, föl, egy mennyei versbe.

Később, mikor aztán valóban sikerült elindulnunk szép hazánkból, a póni helyett persze az autónk is megtette. De a csillagos este előttünk és fölöttünk valódi volt, olyan, amilyen az csak a szülőföld fölött lehet, mert a szülőföld maga a mese, s fölötte mindig a költészet örök csillagai szikráznak.

Fellinger Károly versei

Napraforgó

Tálcán nyújtja a fejét oda,
egy aranytányéron istenem,
benne a nap magára ismer,
hideg a fénye és idegen.

Tenyerébe rejtve az arca,
levelére meg rá van írva,
mint a szegyenlős tündérlányka,
már a fejét is elfordítja.

Kinyílt az első kis virága,
irigység lett a glóriája,
árnyékát magára próbálja.
az elmúlás úgyis bevárja.

Forog a világ körülötte,
felébred tán egy másik bolygón,
szíved a kebled, jaj, kinőtte,
napraforgóm, ó, napraforgóm.

Búzavirág

Búzavirág, búzavirág,
jaj de kicsi ez e világ,
elásott kincs, oly parányi,
nem is lehet megtalálni.

Búzavirág, búzavirág,
jaj de kicsi ez a világ,
elásott kincs, oly semennyi,
haszontalanság keresni.

Kiszáradt a rózsafácscsa

Kiszáradt a rózsafácscsa,
azt álmodta jó anyám ma,
odaát már hull a szirma,
odaát még hull a szirma.

Odaát majd a vázába
rózsát szakajt idejében,
hogya leül asztalához
megpihenni a jó isten.

Kiszáradt a rózsafácscsa,
azt álmodta jó anyám ma,
elmegy tőlünk nemsokára,
a nagykönyvben meg van írva.

Odaát majd a vázába
rózsát szakajt idejében,
mikor leül asztalához

B. Takács Mária versei*

Az élet ajándékai

Amikor kicsi a gyermek,
még nagyon kell a szeretet.
Ezt kapja anyjától, apjától,
ez kísér egy életet.

Amikor jön az ifjúkor,
jön a szerelem, oly édes.
Szeretni és szeretve lenni,
mondhatom, jaj de nagyon édes.

A házasság is jó dolog,
büszkén mondom „drágám” százszor.
Teveled élni olyan csodás,
édes, egyetlen, kicsi párom.

Aztán jönnek a gyerekek,
napsugarai az éjnek.
Tudom, hogy jövőim Ti vagytok,
tipegő-topogó gyermekek.

Az unokák nagyon szépek,
ragyognak mindig mint a nap.
Az Ő sugaruk éltet engem
boldogságban, fénylőn mindennap.

Tudjuk, az élet oly rövid,
de a sír nagyon hosszú lesz.
Én megkaptam mindent, mi szép,
Uram, hadd köszönjem mindezt most.

Sír, üvölt a téli szél

Úgy sír és üvölt a téli szél,
mintha fájna néki valami.
Talán fáj is, azért sír, üvölt,
nem értjük, nem tudja mondani.

Hiszen ha tudná, úgy mondaná:
„Nékem fáj ez a cudar világ,
ember, tudom, Te tetted rosszá,
lásd azért büntet, megtép a szél.”

Vélem Te nem tudsz mit kezdeni,
hiába kiáltod: „Állj meg, szél!”
Isten hatalma feletted van,
vigyázz, mert megfizetsz a tettedért!

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

L. ERDÉLYI MARGIT

Az alakzatkutatásról

„Mert nem csak te írod a könyvet,
ugyanakkor a könyv is ír téged!”
(Márai Sándor)

A retorikai-stilisztikai alakzatok világa című kiadványt Szathmári István szerkesztette, s a Tinta Könyvkiadó adta ki 2003-ban Budapesten. Szathmári István neve nem csupán azért ismert a magyar nyelvvel és irodalommal foglalkozók körében, mert különös energiával és egy stíluskutató csoport megszervezésével és irányításával, majd egymás után sorjázó kitűnő tudományos szakkönyvek és tanulmánykötetek megjelentetésével fémjeleződik a köztudatban, hanem azáltal is, hogy alapozó munkáiból generációk tanulták meg a magyar stilisztikát. Több évtizednyi fáradhatatlan kutatói/oktatói munkálkodásával állandó jelleggel fenntartotta az érdeklődést a stilisztika mint hangsúlyozottan fontos nyelvészeti diszciplína iránt. Amikor a szakma mélyvölgyeket emlegetett e tárgy kapcsán, Szathmári István professzor úrnak volt ereje/tudása ahhoz, hogy modern tudományos alapokra helyezze a magyar stilisztikai kutatásokkal kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismereteket.

Jelen tanulmánygyűjtemény is arról tanúskodik, hogy a sokféle szövegmegközelítési és szövegelemzési mód, amely a szemléletek nyitottságát és különféleségét erősíti, sok hozadékkal jár a nyelvészet és az irodalom számára. A Szathmári által vezetett Stíluskutató csoport munkálatait a *Tanulmányok a századforduló stílusterképeiről*, *Hol tart ma a stilisztika?*, a *Stilisztika és gyakorlat* című kiadványok s a tudományos konferenciák lenyűgözően színes programjai is vetítik az érdeklődők elé.

Jelen kiadvány címe A retorikai-stilisztikai alakzatok világa is előre jelzi, miszerint két, alapvetően önálló nyelvtudományi diszciplína „keresztkezéséből” szeretnénk szellemi hozadékot nyerni nemcsak a nyelvészet, hanem az irodalom számára is.

A kötet bejelentkező tanulmánya Boda István Károly és B. Porkoláb Judit tollából született. A két szerző Radnóti Miklós Újhold című kötetében a klasszikus retorika alakzatainak előfordulását és azok poétikai jelentésbeli vetületeit vizsgálja különös gonddal. A verseskötet általános bemutatása után a különböző lelkiállapotokat kifejező ismétlések, így a geminatio, reduplicatio és gradatio megjelenési formáinak, majd a chiasmus variálódásának, s ezek együttes költői kifejeződései-

* A szerző nyugalmazott óvónő

nek feldolgozását nyújtják. Radnóti zenei hatásokkal, alliterációkkal teli lenyűgöző nyelvi stílusa, költői képanyaga kitűnő alapot szolgáltat az „ősi források” felismerésére is. A bikahasonlat nemcsak a Bika csillagjegyben született költőt asszociálja, hanem visszautal a nagyszerű mitológiai témákra is (Gilgames, egyiptomi mítosz, héber mitológia, a keresztény irodalom).

Cs. Jónás Erzsébet Csehov-drámák fordításában végez alakzatvizsgálatot. A kontrasztív stilisztikai s a fordításstilisztikai vizsgálatokon túl fontosnak tartja a drámák célnyelvi „szövegszövetének” alakzatvizsgálatát, azzal a céllal, hogy árnyaltabb műfordítói és nyelvtudományi szempontú vizsgálatot nyújtson. Maga is hangsúlyozza, hogy ez a fajta vizsgálódás nem érintheti a színpadra szcenírozott teatralógiai aspektusú feldolgozások szövegeit, illetve ezekről a tényekről csak elvétve nyújthat lényegi információt az effajta elemzés. A dráma tehát mint szövegmű alkotja a kutatás anyagát, az alkategóriákban pedig a dialógusok, a replikák tipikus alakzataira kerül sor, legfőképpen a detrakciós alakzatok, ill. a szecessziós túldíszített stílus szemszögéből vizsgálva.

Czetter Ibolya a retorikai alakzatok fogalom- és tudománytörténeti áttekintését nyújtja. Tanulmánya fontos a tekintetben is, miszerint történetileg visszanezve vizsgálódik a fogalmak elkülönülődései, pontosításai, ill. mai szóhasználatban érvényesített változatai kapcsán. Felgöngyölíti az antikban kezdődő retorikai alakzatokra vonatkozó fogalmak fejlődési változásait, a középkor, a francia klasszicizmus, majd a neoretorika strukturalista nyelvészeti alapú, ill. az irodalom tért hódító alakzatelméleteit. Az írásban külön hangsúlyozott részben jelenik meg a magyar retorikairódom és stíluselméletek rövid felvázolása a kezdetektől napjainkig.

Alakzat(társulás)ok a retorizált műfajok szöveg- és stílusstruktúrájában a címe Eöry Vilma dolgozatának. Az írott sajtó két sajtónyelvi szövegét, a hírt és a glosszát, majd a vallomást veszi górcső alá a szerző. Összefoglalásában rögzíti alapos vizsgálódásainak várható eredményét is, a három műfaj ugyanis alapvetően különböző mennyiségi mutatókkal rendelkezik a vizsgált aspektus szerint. A szerkezetalakító alakzatokat tehát legkevésbé a hírben, majd intenzívebben a glosszában s végül a legbonyolultabb összefonódásaikat az irodalmi vallomásban ismerhetjük fel.

Gáspári László Retorikai-stilisztikai konstrukcionális egységek grammatikai szerveződése címmel és Nagy Gáspár-kommentárok alcímmel nyújtja át többszintű, kölcsönös összefüggéseket láttató vizsgálati eredményeit. Ez után olvasható Heltainé Nagy Erzsébet Az ismétlés nyelvi-pragmatikai rétegei egy Sinka-kisregényben című elemzése, amelyben a „Kadocsa, merre vagy?” című műben szereplő alakzatok kutatásával foglalkozik. Mivel ezúttal egy nagyobb elemzés rövidített változatát adja közre a szerző, csupán néhány kiemelt mozzanatra koncentrál. Először a pragmatikai szint rétegeiből, majd a szűkebben értendő nyelv és stílus alakzataiból kapunk ízelítőt, mindkettő esetében a kulcsfogalom az antitézis. Ez szolgáltatja a vizsgálódás lényegi részét.

Nem kevésbé érdemtelen egy másik epikai mű, Babits Mihály Odysseus és a szirének című novellájának mondatstilisztikai vizsgálat, amelyet Jenei Teréz írt meg A mondat szerkesztésben rejlő expresszivitás címmel. A szerző azt szeretné bemutatni, „hogy a mondattani háló, a tulajdonképpeni mondat szerkesztés miként rendelődik alá a tartalomnak, vagyis hogy tágabb értelemben a forma is metaforikus” (89). A babitsi lírai novella nyelvi megformálásában jellemző a költői elemek zsúfoltsága, a cizellált formai eljárások, azaz a babitsi műalkotásmódszer. A vizsgálódás kvantitatív mutatói végül ahhoz a konklúzióhoz vezetnek, hogy a lirizált novella kellően szubjektív jellemzői a mondat szerkesztés és jelentés grammatikai megformáltságának sokszínűségében, szabálytalanságban is megjelenítődnék.

A Funkcionális mondatperspektíva és szövegszervező alakzatok Petőfi Egy gondolat bánt engemet című versében című tanulmány szerzője Kabán Annamária. A költemény műfaji tisztázása (romantikus rapszódia) után az elemző a vers globális szövegszervező alakzatával foglalkozik, mégpedig az ellentéttel. A költői mondatok tartalmi és szerkezeti szempontú változatai erősítik és színesítik a műfaj karakterét, a vers mondandóját. Ugyanezt teszik a fókuszpozícióba kerülő kulcsszavak, pl.: olt, ágyban, párnák közt, közös sír stb.

Az ismétlés mint stílári eszköz Csoóri Sándor költészetében a címe Kincses Kovács Éva tanulmányának. A költészet és vizualitás, az Elméleti megközelítés, Makroelemzés, Mikroelemzés részek alkotják a részletező munkát, amely Csoóri műveinek negatív és pozitív töltéseit is vizsgálja. A színnevek (fehér, zöld, fekete, piros) előfordulása kapcsán kimondott szerzői konklúziók szintén figyelmet érdemelnek.

Kocsány Piroska Az enallagé kettős természetével foglalkozik. A meghatározás szerint az enallagé „az adott jelzett szóhoz illesztett olyan jelző, amely nem hozzá, hanem egy ugyanabban a szintagmában szereplő másik szóhoz tartozik logikailag” (113). A szerző példái még meggyőzőbbek: „Szőke rügyecske volt a lány.” (Tamási Áron), „az arcokon a halálsápadt mosoly” (Jókai Mór), „a gyermek cseperedő szavai” (Sütő András). A gondos elemzés nyomán arról győződhet meg az olvasó, hogy meg kell különböztetnünk a szemantikai enallagét a metaforától is, a szintaktikai enallagétól is. A három fogalom közti esetleges átjárás és értelmezési lehetőségek sok irodalmi példában jelenítődnék meg.

Kornyáné Szoboszlai Ágnes Az alakzat az archaizálás szolgálatában Kós Károly Az országépítő című regényében címmel ismét epikai művet elemző írást tesz elénk. Szerzőnk leginkább a chiazmust és a közlést látja úgy, hogy Az országépítő szövegében betöltik az archaizálás funkcióját.

Lőrincz Julianna Alakzatok és alakzattársítások Petőfi-versekben címmel írta meg a következő tanulmányt. A szerző bevezető soraiban figyelmeztet arra, hogy az öncélú, a szöveg üzenetét figyelmen kívül hagyó vizsgálatoknak nincs értelmük semmilyen kutatói eljárásban. Jó, ha élmény és világgép függvényében rendeződnek az alakzatok, amely mintegy értelmessé teszi a struktúrák vizsgálatát. Petőfi verseinek gondos elemzése, az adjekciós alakzatok számbavétele nem nélkülözi a

versek stílusának és a stilisztika szempontjainak kellő összhangját, indokolt esetben a dominanciák kiemelését.

Minya Károly A hiperkorrekció mint stíluseszköz (Szándékos helyesírási és nyelvhelyességi hibák Parti Nagy Lajos; Sárbogárdi Jolán: A test anyyala című giccsregényében). Ez a fajta (szokatlan) elemzés több kérdést vet föl a szerzőben is, az olvasóban is. Miként értelmezzük a hibahalmazt?, Mennyi múlik az anyanyelvi kompetencián?, Jobban élvezzük a szöveget, ha magasabb az anyanyelvi intelligenciánk?, Olvassuk el többször, hogy igazán élvezhető legyen?, A „valóságosan” használt szabálytalan szavak, nyelvi alakok humorosak-e vagy nyelvészeti csemegének számítanak? A hiperkorrekció s a hiperurbanizmus eszközeinek feltérképezését, a helyesírási és a nyelvhelyességi hibák számbavételét találjuk a dolgozatban, ezek részben a szépírói stílusérték szolgálatába vannak állítva a „habszódia” műfajában.

Nagy L. János A költői retoricitás fogalmához című írásában körüljárja a retorika fogalmát, történetét, majd a retorizáltság fogalmának tartalmi eltéréseit s végül a retoricitást.

Az alkotó, a szöveg, a befogadó hármására helyezi a hangsúlyt, amikor a fenti tisztázandó fogalmakkal operál. A saussure-i jelkoncepciótól kezdve Petőfi S. Jánosig vizsgálja a szemiotikai textológia interpretációs modelljének kidolgozását, újításait. Az irodalmiság és a retoricitás, a strukturalizmus és a retoricitás, a hermeneutika és a retoricitás, a dekonstrukció és a retoricitás címet viselik az alfejezetek. A hermeneutika és dekonstrukció érdekegyesítése, majd a retoricitás a költői retoricitás felé című szakaszban nyújt a szerző fontos alapozást a vajtfüllő olvasónak.

A figura etymologica Gyöngyösi István művészetében című elemzés N. Varga Andrea tollából került ki. Gyöngyösi versei bőséges példatárként szolgálnak a vállalt feladathoz. A szerző összegzésében is elégedettséggel konstatálja, hogy az idézett anyag változatossága, sokszínűsége lehetővé tette a több szempontú nyelvészeti alapú vizsgálódást. A költői anyag végső soron nem csupán a barokkos tartalmi gazdagságról, hanem az érzelmi dúsitottságról is számot ad.

Pethő József Koherencia és adjekció Krúdy Gyula Tájékoztató című írásának szövegstilisztikai elemzéséhez című tanulmány a nyelv- és stíluselméleti alapok s meghatározó alkategóriák magyarázatával kezd. Pethő stílusfelfogására – bevallása szerint – a pragmatika jellemző, majd további alapkategóriaként a dialogicitás és a hermeneutika, illetve a szövegközpontúság kerül feldolgozásra. Mondandóját nagyszámú hivatkozással bizonyítgatja, ami eléggé megterheli az érdekesnek ígérkező munkát. Alaposságra vall, hogy nemcsak általában értelmezi a koherencia fogalmát, hanem azt is forszírozza, ő mit ért rajta a Krúdy-szöveg vizsgálata kapcsán. A Szindbád ifjúsága különböző kiadásait is számon tartva jut el a szöveg-típus kérdéséhez, amelyben a Krúdy-stílusra jellemző halmazt alkotó alakzatait nemcsak említi, hanem idézett szövegekkel is bizonyítja.

R. Molnár Emma Alakzattársulások az ironia nyelvi megjelenítésében című

írásában Szomor Dezső: A párizsi regény című visszaemlékezés-regényét taglalja. Az ironia szakkifejezés tisztázására is kitér, mert a szakirodalom is különbözőképpen dolgozza fel, végül a szerző a stilisztikák szerinti megfogalmazásokat tartja legelfogadhatóbbnak. Mivel az ironia összetett, többarcú jelenség, megkínávják a regénybeli előfordulásai is, hogy gondos analízist kapjanak.

Szathmári István Az alakzat mint szövegszervező erő című Márai-vers elemzésében a stílus fogalmát a szokásosnál tágabban értelmezi. A halotti beszéd című versben is, egyéb műveiben is a költő/író stílusa világképéről is számot ad, így a világ teljességéről, a nyelvről, a gondolkodásról stb. A szövegszervező erő, a stíluskohézió eszközeit, elemeit vizsgálandó a szerző részletes fogalomvizsgálatot is tart a vonatkozó meghatározások és felismerések kapcsán. Alapos, részletes elemzése, s szöveg „feldarabolása” azonban a tanulmány végén mégis a stílus egységét demonstrálja, s nem utolsósorban hangsúlyt ad az alakzatok változatos stilisztikai és szövegtani funkciójának is.

Bőséges nyelvi és irodalmi anyaggal dolgozik Szikszainé Nagy Irma A „Miért?”-ek stilisztikája és retorikája című dolgozatában. A kérdésalakzatok sokféleségének definiálása, nyelvhasználati indoklása, többértelműsége a további vizsgálódás tárgya. A stílusrétegek szerinti különböző fajtájú és nyelvi megformáltságú kérdések a tiltást, tagadást, feddést, óhajtást, felszólítást, megállapítást bizonyítottan jelenthetik. A szépirodalmi idézeteken túl foglalkozik a szerző reklámszövegek tipográfiai megoldásainak miértjeivel. Summázatában – másokkal is egyetértve – kimondja: „mindazok a stíluszintek és szövegtípusok élnek a Miért?-es kérdésalakzatokkal, amelyek hatásra törekednek: így a szépirodalom, a tudományos előadás vagy értekezés, illetve a publicisztika” (216); de az egyéb nyelvi cselekvések is.

Tolcsvai Nagy Gábor Az alakzatok kognitív nyelvészeti megalapozása című részletes indoklásokat tartalmazó dolgozatában mintegy rendteremtésre törekszik a klasszikus retorikai kategóriák újraértelmezésében. Ezt a pragmatikai és a kognitív megközelítések eredményeinek bevonásával igyekszik részleteiben feldolgozni. A mátrixokkal, ábrákkal is szemléletesebbé tett szöveg hivatkozásaiban a legfrissebb elméleteket és a legismertebb nyelvtudósokat hívja segítségül. A szerző összegzésében hangsúlyt ad annak a gondolatnak, miszerint a nyelv dinamikus, interaktív jellegének figyelmen kívül hagyása okozott eddig gondot, amely részben elhárítható a funkcionális kognitív szemlélettel, illetve a kognitív műveletek alakzatformáló jellegének részletezőbb, alaposabb megközelítésével.

A fent leírtakból remélhetőleg kitűnik az olvasó számára, hogy az ismertebb tanulmánykötet igen sokrétű kérdéskörrel foglalkozik, bőséges forrásanyagra és tudományos vitára támaszkodik. Rövid leírásunkban éppen csak ízelítőt nyújthattunk a legelmélyültebb feldolgozást nyújtó tanulmányból is. Célunk csupán annyi lehetett, hogy felhívjuk az olvasó figyelmét arra, hogy az egyik legfrissebb megközelítésű retorikai-stilisztikai kötetet veheti kézbe, szakmai hozzáértését ily módon is megerősítve.

NESZMÉRI TÜNDE

A magyarországi szlovákok Závada Pál regényeiben

Závada Pál két regényében a *Jadviga párnájában* és a *Milotában* a szerelmi történet, a családtörténet és a jó lélekábrázolás mellett találunk kisebbségi kérdéseket is. A két mű szlovák nemzetiségi szereplőinek mindennapi életébe beleszövődő helyzet a kisebbségi helyzetükből adódik. Mint ahogyan azt megszokhattuk kisebbségben élő íróktól, hiszen az élményanyag adott a saját éltükből.

Ha tipikusan közép-európai regényt akarunk olvasni, fogjuk kézbe a Jadviga párnáját, mondják többen is, jogosan. Hiszen a mű a 20. század eleji Magyarországon játszódik (bár a cselekmény szála az ötvenes évekig elvezet minket, sőt az egyik naplóírónak, Misunak köszönhetően, egészen a 80-as évekbe). Egy olyan településen, ahol magyarok, szlovákok, zsidók együtt tudnak élni.

JADVIGA PÁRNÁJA

Žilka Tibor a regény színteréről azt írta, hogy mindenekelőtt szlovák környezetben játszódik, de német és osztrák kapcsolatokat is találunk a műben.¹ Hozzáteszem, a műben elég sok a zsidó vallású szereplő is, ami szintén hatással van a szereplőkre és a regény eseményeire. Gondoljunk csak Buchbinder Mikire és bátyjára, Ármira, vagy arra, hogy a hazatérő katonák néhány zsidó házat felégetik.

Az akkori (huszadik század eleji) Magyarország kisebbségi életét a szerző a szlovákokon mutatja be, hiszen ő is ezt a kultúrkört hozta magával, mint élményt.

A NAPLÓÍRÓK ÉS NYELVHASZNÁLATUK

A Jadviga párnája a szerző meghatározása szerint: napló. Csak éppen ennek a naplónak nem egy, hanem három szerzője van. Az első naplóíró, Osztatni Ondris, szlovák gazda, házassága történetét írja le. „Zacsínam túto knyizsecsku. Én, Osztatni András 1915. február hó 5-dikén kezdem meg ezt a feljegyzési könyvecskét, nőülésem előtti napon.”² Már ebből a mondatból is kitűnik Ondris kétnyelvűsége, ez jellemző a többi szereplőre is, keverik a magyart a szlovákkal.

A másik naplószerző Ondris felesége, Jadviga, aki csak a férje halála után szerz tudomást a feljegyzési könyvecskéről. Az öreg szolga, Gregor hozza be neki a tanjáról. Jadviga így kezd hozzá az íráshoz: „Beleírok és olvasok a naplójába, ha szólni akarok Magához, ha hallani vágyom a hangját, látni tollpercegő csuklóját s a pa-

pírról tűnődve fölemelt arcát, vagy az e lapokon örökül hagyott történeteiben felfedezni ifjúi alakját...”³ Jadviga bejegyzései tisztán magyar nyelvűek, egy kivétellel, mikor férje utolsó mondatait írja le, idézve férjétől, illetve Gregor mondatait is, eredeti, azaz szlovák nyelven citálja.

A harmadik szerző Jadviga fia, Misu. Misu még anyja életében tudomást szerz a feljegyzési könyvecskéről, de csak gondolatokban egészítheti ki, mert titokban olvassa. Anyja halála után kezd hozzá a jegyzeteléshez, kiegészítésekhez, és az üres lapokat is tele akarja írni, apró betűkkel ír, hogy minél többet elmondhasson. Misu is magyar nyelvű „szerző”, önmagának a fordító szerepét adta, de azért pár szó elhangzik tőle is szlovák nyelven, amit persze azonnal magyarul is közöl.

Mint, ahogy azt Žilka Tibor mondja, a regény alapján megtudhatjuk, hogy Tótkomlós a világháború előtt gazdag kulturális és gazdasági életet élt, ezt Jadviga élete is szemlélteti, hiszen nagyon jó nevelést kapott, tudott magyarul, szlovákul, németül és angolul is, fia Misu, se angolul, se németül nem tud, sőt én a szlovák tudását is kétségbe vonom, hiszen a fordításhoz szótárt használ.⁴

A műben használt szlovák nyelvhez Tózsér Árpád megjegyzi: „Závada regénye – Mikszáth művei után – minden bizonnyal a legtöbb szlovák szöveget tartalmazó opusa a magyar irodalomnak.” Talán ezért is olvas Ondris annyi Mikszáth-művet. Tózsér Árpád ugyanebben a tanulmányában a szereplők nemzetiségéről és nyelvhasználatáról így vélekedik: „Jadviga (...) egy kicsit magyar, egy kicsit szlovák, egy kicsit német”. Erről a regényben maga is vall, mikor Francival való megismerkedésüket írja le. „Ondris (...) a magyar környezetbe ékelődött s széthulló szlovák faluközösség képviselője, nyelvében még félig szlovák, de öntudatában egészen magyar, a naplóját (...) mindenesetre már magyarul írja, csak ha eredetileg is szlovák nyelvű helyzeteket, jeleneteket reprodukál, tér át a szlovák nyelvre.” Mint akkor, amikor anyjával való beszélgetését írja le, vagy Bacovszky tiszteletestől, illetőleg ha a disznókupectól, Hruskától idéz. „Winkler Franci, Jadviga elcsábítója, félig német, félig zsidó, nyelvében persze magyar is, szlovák is. Misu (...) Ondris és anyja, Jadviga naplójának széljegyzetelője, kommentálója, a szlovák nyelvű részek magyarítója, nyelvében már szintén inkább magyar, mint szlovák.”⁵

Arra, hogy Jadviga és a többi szereplő nem egynyelvű, egyébként maga a szerző is felhívja a figyelmet, amikor Jadviga ezt írja a naplóba: „Hogy »ezeknél« itt jobban értjük egymást mi, akik magyarok is vagyunk (ha az lehet egyáltalán egy félzsidó-félnémet fiú és egy szlovák anyától, magyar apától való, tótok közt felcseperedett leány ...)”⁶

KISEBBSÉGI LÉT, SZLOVÁK AUTONÓMIATÖREKVÉSEK A REGÉNYBEN

Mivel az első világháború idején járunk és a magyarországi szlovákságról van szó, a problémák is ebből az időből és helyzetből adódnak. Igaz, hogy az egyszerű embereknek úgymint jó lenne, ahogy van (a szlovákok többsége nem gondol az elszakadásra Magyarországtól), de mindig akad olyan, aki ezt nem így gondolja. Ez eset-

ben Bacovszky tiszteletes az, akinek a szívéhez közelebb áll még Románia is, mint Magyarország és a híveit is megpróbálja arra buzdítani, hogy az eddig hazájuknak hitt országra, mint ellenségre tekintsenek.

Ezzel kapcsolatban 1919. augusztus 14-én Ondris ezt írja naplójába: „Hallom, hogy tegnap honi szlovákjaink vezetői (köztük a mi bölcsességéért is Tisztelendő Bacovszky Mártonunk) a megyeháza előtt népgyűlésen kiáltották ki a csatlakozásunkat Romániához, minek fejében szenátori helyek lettek fölkínálva nekik. Elment mindenkinek az a maradék esze is.”⁷

A magyarországi szlovákok történelme és politikai törekvések a regényben titkos gyűlések és szervezkedések formájában jelenik meg. A gyűléseken résztvevők gyakran viccelődnek is azzal, hogy visszatérjenek az „anyatestbe”, ezt fokozza az is, hogy a lelkészt nem mindig értik, hiszen ő az irodalmi szlovák nyelvet használja, míg a többiek a magyar és a szlovák nyelv keverékét. Valamint a meg nem értéshez hozzátartozik az is, hogy lelkészüket nem becsülik, mert időnként nagy szlovák buzgalomban elfeledkeznek a híveiről.

Bacovszky hű követője és társa a gyűléseken és az autonómiatörekvésekben a tanító, Rosza Pali. Rosza barátjával, Buchbinder Mikivel is összeveszett a szlovákok ügyén. A fényképész szerint ugyanis semmi racionális alapja nincsen a Romániához való csatlakozásnak, azok úgysem adnak majd autonómiát a nemzetiségeknek, hiszen a magyar kisebbség törekvései ellen is durván felléptek és szétverték Kolozsváron a népgyűlést. A beszélgetés során Rosza több alternatívát is felsorolt, hogyan érhetné el az alföldi szlovákság az autonómiát, Miki pedig mindegyikre rá tudott cáfolni. Amikor Pali a Bánságot hozta fel példának a fényképész azonnal reagált: „Ott ez a fenegy boldogság egy-két napig tartott!”⁸

A gyűléseken nemegyszer szóba kerültek a nagy nemzetébresztők, hogy Bacovszky tiszteletes ezzel szemléltesse, tenni kell a szlovákságért, illetve a magyar kormány nacionalizmusára és szlovákellenességére is próbálta felhívni a figyelmet. „... belefogott, hogy földözze az előző században a nyelvért és kultúráért Štúr, Hodza és Hurban vezetésével folytatott ádáz harcot, rámutatván, hogy »most azonban már a nemzet feltámadásáról és egységéről van szó«. Majd példákat sorakoztatott fel a Monarchia magyar közigazgatásának megátalkodottan nemzetiség- és szlovákellenes jogtiprásaira az elmúlt évtizedektől a legutóbbi időkhöz.”⁹

Az egyik gyűlésen emlékeztetett a csernovai tragédiára is, de a hallgatóság nem tudta, mi az. „Micsodára? O com hovorí?” (vagyis „Miről beszél?” teszik fel a kérdést a hallgatók.)¹⁰

Autonómiatervekből egyébként több is volt, a történet szerint a tiszteletes próbálkozott a magyar államon belül is egy ideig a területi önállóság és nemzeti önrendelkezés kivívásával. A szlovákok ügyében „Bacovszky vezetésével tegnapelőtt deputáció járt Pesten a kormánynál (!) a helyi szlovákság folyamodványával, miszerint, mint hallom, adjon a kormány nekünk nemzetiségi jogokat... Továbbá, hogy legyünk mi járási székhely szlovák hivatalos nyelvhasználattal. Úgy látszik, ez most az autonómiaterv legújabb ötlete.”¹¹

SZLOVÁK JELLEMEL

Általában, ha kisebbségekről van szó, azt tartjuk pozitívnak, ha a nemzeti öntudat erős, minden érzést és tettet annak alárendelő személyiségekről beszélhetünk. Hogy ez mennyire helyes, azt most ne firtassuk. Ha az alapján kell kategorizálnom a Jadviga párnája szereplőit, hogy kiben mekkora az anyanyelv megőrzésének a szándéka és ki mekkora hévvel tart ki szlováksága mellett, mindenképpen Bacovszky Márton tiszteletest kell elsőként megemlítenem.

Bacovszky tiszteletes Štefánik tábornok halálára gyászmisét adott, amit a hívek többsége nem érzett át annyira, mint lelkipásztoruk. A gyászszertartáson elhangzottakat Ondris naplójában így kommentálta: „Énnekem, őszintén szólva (s úgy láttam, a többségnek hasonlóképpen) nemigen volt miért megrendülnöm. Az illető úr biztosan derék egy szlovák ember volt, de hát nem ismertem és se elévülhetetlen érdemeiről, se különösebb hőstetteiről nem tudtam valójában semmit. Hogy Bacovszky pedig eképpen istenítve ápolta eddig is kultuszát, az énrám pont ellenkezőleg hatott.”¹²

A naplói rögzítette nemtetszését a tiszteletes túl heves szlováksága ellen. „Bacovszky Tisztelendő már istentiszteleti szolgálatainak is elébe sorolja a Románia mare szent ügyét. Mert idestova egy hete odavan szívélyes kapcsolatokat ápolni kedves megszólítóinkkal és kifosztóinkkal, s mint hírlík, a szlovák hazafiság bűvöletében ismételtelen követségbe készül küldeni önmagát, hogy a Nagyromániához való csatlakozás hő óhaját kinyilvánítsa. Rosza Palival már nem is vitatkozom ezen.”¹³

Rosza Pál tanító, Ondris gyerekkori barátja is a nemzeti érzelműek közé sorolható. Az ő otthonában is szerveznek a szlovákok gyűlést, azt, amelyiket Ondris ki akart hagyni, hogy ne kelljen jelentést tennie Szilágyi kapitánynak, aki minden egyes gyűlésről mindent tudni szeretett volna. „Rövid volt, el is kellett sietnie, annyit hagyott csak meg, hogy másnap menjek el Bacovszky Tisztelendőhöz, pénteken pedig ez ügyben látni akar...”¹⁴ Szilágyi kapitány hozta haza Ondrist a frontról, ezért „hálából” jelentéseket kellett tennie a rendőrnek a szlovákok gyűléseiről.

Ondris nemegyszer kifejezi a lejegyzéseiben, hogy neki ez az egész „szlovákosdi” csak kényelmetlenség. Valószínűleg ebben közrejátszik az is, hogy minden gyűlés után jelentést kell tennie Szilágyinak, de nem hiszem, hogy csak ez az oka, hiszen az első gyűlésre is csak felesége unszolására ment el, illetve azért, mert azt mondták neki, apja is biztosan megtette volna. „A »szlovákok estéje« különben hasonló volt az előzőekhez, az utána való hónapokban pedig követte még kettő (...). Könyökömön jöttek már ki Bacovszky dagályos, kígyótekerű frázismondattai a matyica-hazánk, népünk, földünk és nyelvünk iránt kebelünkben lobogó szeretetről s a hűség eltéphetetlen kötelekeiről.”¹⁵

Egy kevés nemzeti öntudat azért szorult Ondrisba is, hiszen a frontról hazatérve írt egy cikket a „Hős tót legény Galíciai esete” címen. A cikkben egy tót legény vitézségét írja le, aki megmenti mások életét, sajátját nem féltve, mondhatni nagyobb hősként feltüntetve a szlovák legényt, mint a többi nemzet fiait, akik a harcban részt vesznek.

A nemzeti öntudat meglétére Ondrisban enged következtetni az is, hogy az e-

gyik gyűlésen, amikor a tiszteletes felvázolja, hogy csatlakozni fognak Szlovákiához elgondolkozik: „Mink ideleln?, ennyire távol őrölük?, ízlelgetem meg mégis az ötletet (...) Mert elsőre persze úgy vélekedne az ember, hogy minékünk a szlovák anyanemzettesttel határos érintkezésünk akkor se lehetne, ha a szabolicsi tirpáklakta sávot hosszan nyújtatnánk el délre, a maguk nyelvi területeit pedig erősen túlozva húznánk föl északra. No de ... hátha valamiképpen mégis! Ámbár elég merész egy idea!”¹⁶

A főhős idősebbik fia, Marci is érdemel pár szót, a fiút jobbra csak a naplóírók elbeszéléseiből ismerjük, illetve a Miso által a naplóba szerkesztett harctéri naplójából, melyben a hazafelé vezető útról ír. A részletből, amit Miso a naplóba másolt az derül ki az olvasó számára, hogy Marci inkább magyar érzelmeket hordoz szívében, mint szlovákot. Az egyik helyen ugyanis ezt írja: „15 000 vagyunk magyarok”¹⁷ Másutt pedig a határnak örülve jegyzi: „Az ezeréves magyar határ.” Ezt írja annak ellenére, hogy a második világháború idején, amikor katona volt, az ezeréves magyar határ már nem létezett. Marci tehát szlovák nemzetisége ellenére magyar határnak nevezi a történelmi Magyarország határát, ami akkor már Csehszlovákiához tartozott.

Miso nyelvében mindenképpen inkább magyar, mint szlovák, bár néhol elmondja, sajnálja, hogy nem tanították meg őt szlovákul a szülei, és a szövegek fordításánál is olykor bevallja, hogy szótárban nézte meg a szó jelentését.

Miso a tragikum megtestesítője, ő az utolsó a családban, akiről tudunk (bár még Marci fia, Jánoska él, de az ő élete előttünk rejtély, hiszen a regényből nem tudunk meg róla semmit, a születésén kívül). Žilka Tibor szerint Miso a társadalomból kivetett személy, aki nem tud beilleszkedni, szocializálódni a társadalomba.¹⁸ Írja is a naplóban, hogy őt csak kinevetik az utcán, mert spórol, és úgy néz ki, ahogyan kinéz. Nemcsak a család kihalásának szimbóluma, hanem a magyarországi szlovákság csökkenésének, kihalásának is jelképe.

Gregor Ondrisra nagy hatással levő szereplő, olyan, mintha apja helyett apja volna. Ő is csak szlovákul beszél. Žilka Tibor azt írja róla, hogy Gregor a tisztaság képviselője, olyan ember, aki a romlatlanságot képviseli.¹⁹

Mindenképpen meg kell említenem Vajasdi Jankó bácsit, aki mindenkor képes humorizálni, több gyűlésen is ezzel hívta fel magára a figyelmet. Érzelmeiben bizonyára szlovák, hiszen minden egyes összefüggésben ott van és mókázik, vagy mondhatnám inkább azt, ironizál. Egy alkalommal ezt mondja társainak Ondris naplója szerint: „Sokszor már elaludni se bírok anélkül, hogy a nemzettesthez legalább ne képzelném odatolni a seggemet!”²⁰

MILOTA

A Milota két ember életéről és vívódásairól szól. A két főszereplő, azt is mondhatnám rájuk, hogy elmélkedők, visszaemlékezők vagy akár mesélők, a saját, illetve környezetük életét mondják el. Milota György szóban mondja rá egy magnóra, amit aztán Roszkos Erka, a másik mesélő leír, néhol kommentál, kiegészít, kérdez. Ahogyan az öreg is kiegészíti Erkát, mikor a lány elküldi neki a szövegeket.

Az öreg Milota az 50-es évekről mesél előszeretettel. Erka az 1980-as évekről,

de az 1940-es évek is szóba kerülnek, egy színdarab kapcsán, amit abban az öregothonban játszanak, amit Erka vezet, és ahol Milota a gondnok. A darab főszereplője Zsofka néni (akit ez esetben Erka játszik), a színdarab alapjául szolgáló napló írója, az otthon lakója, aki mint utóbb kiderül, kicsit módosított a történeteken. A színdarabot a Ház a piactéren című fejezetben meséli el az öreg Milota, miközben ezt is kiegészíti Erka, de ő főleg csak a színpalack mögött történetekkel.

A LAKOSSÁGCSERE ÉS A SZÍNDARAB

A Milota ugyanúgy, mint a Jadviga párnája, a magyarországi szlovákok életéről szól, de megismerhetjük belőle a felvidéki magyarság életének egy szakaszát is. A mű az 1990-es évekből visszatekint a második világháború utáni esztendőkre, illetve az 1956-os magyar forradalom idejére és a 80-as évekre

A második világháború utáni évek és a szlovák–magyar lakosságcsere egy színjáték segítségével tárulkozik elénk a regényből, mondhatni, ez a színdarab egy mű a műben, amely a kisebbségek sorsával foglalkozik, hiszen egy olyan időszakot ír le, amikor a politikusok úgy akarták megoldani a kisebbségi kérdést, hogy a nemzetiségi és etnikai kisebbségeket a többségbe akarták olvasztani, akár úgy, hogy a két nemzetiség lakhelyet „cserél”.

Milota Gyurka a toborzásokról és az ünnepekről is mesélt: „Már az előkészítő mozgolódás sem volt akármi – az idelátogató szónokok, delegációk, összeíró- és ellenőrzőbiztosok, az egymást érő agitációs, illetve kitelepülésellenes programok, a műsoros-vacsorás, sőt templomi rendezvények, no meg az utcai nagygyűlések alaposan fölzaklatták a népet.”²¹

Milota Gyurka bácsi említi számadatokat is, az ő községüket is jelentős mértékben érintő lakosságcserevel kapcsolatban. „Közösségünk huszadik századi történetében a legnagyobb szabású népmozgalmat – nem először hivatkozom színdarabunk témájára – mégiscsak az 1947–48-as szlovák–magyar lakosságcsere váltotta ki. (...) A következő két év alatt végeredményben 3150 tót ajkú lakosunk települt ki Szlovákiába, helyettük pedig 1460 felvidéki magyar költözött mihozzánk.”²²

A lakosságcsere előtti években gazdag kulturális életet élt Tótkomlós. Talán Závada Pál otthonról hozta a színjátszó kör ötletét is, hiszen Tótkomlóson a színjátszásnak hagyományai voltak a 20. század első felében. Egyszer Milota Gyurka Kohut bevezetőjére hivatkozva utal is rá, hogy községükben valamikor volt színjátszó kör. Mint Gyivicsán Anna és Krupa András írják: „A háromrétegű, a leginkább tagolt modellben a szlovák nyelvhez kötött kulturális elemek a magas, az egyházi és a népi kultúrában egyaránt szerepet kapnak. Ilyen modellt képvisel néhány dél-alföldi szlovák település, köztük Tótkomlós (...). Ebben a körben a magas kultúra jelenlétének nem elhanyagolható súlyára utalnak például azok az adatok, amelyek a tótkomlósi öntevékeny színjátszás gazdag repertoárjára vonatkoznak”.²³

A nyelv romlása és keveredése tapasztalható a színdarabban, hiszen nem is szlovákul, és nem is magyarul játsszák, hanem két nyelven, „Fele magyar, fele tótul”.

Ahogy Milota a telepítési biztosnak mondja a Ház a piactéren szövege szerint: „Hát énnekem inkább szlovákul kellett volna (megtanulni, megjegyzés N. T.), pironkodik Milota, tetteve persze: Tudja, biztos úr, én csak úgy tudok, és kikacsint a képzeletbeli közönségre, ahogy nálunk szoktak, ugye, hogy: Tágyem do ipartestületa érvényesítovaty engedély...”²⁴

A színdarab próbájára betoppanó Kuhajda Samu ki is neveti a próbán elhangzott szöveg miatt a gondnokot, miután végig hallgatta, hogy „nye bugye tu semmiféle kitelepülés”. Kuhajda látogatásáról Milota így mesél a magnóra Erkának: „Hát ti meg mit povedáltok itten?!, röhincselte Samu hitetlenkedve. Nem tudtok se magyarul, se tótul? Mi?, hogy nye bugye kitelepülés?!, és csak pukkadozott a nevetéstől.”²⁵

A színdarab bevezetőjében a rendező beszédében a történelmi sérelmekről is szó esik, valószínűleg azért is, mert a színdarabban szlovákok és magyarok is játszanak. Szerepelnek benne ugyanis a lakosságcserevel Magyarországra került magyarok, Kuruncziék is. „Végül pedig hadd reméljem: A történelmi traumák drámájának közös eljátszása, közvetlen átélése révén talán oldódhatnak a régi görcsök a népek és egyének együttélésének szövevényében – bár segíthetnénk ebben! Jó szórakozást!”²⁶

A Jadviga párnájával kapcsolatban Žilka Tibor²⁷ megjegyezte, hogy több kultúra keveredik, az osztrákok és a németet emelte ki a szlovák és magyar mellett, én hozzáteszem a zsidót, ebben a műben is a szereplők nemzetiségi hovatartozását nézve az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi képe dominál, holott az a mű idejében már nem létezett.

Azt, hogy nincsen választási lehetősége a szlovákiai magyarnak, míg az ottaniak önként jöhetnek át a „matyica hazájukba” így idézi a gondnok a színdarabból: „Meg hogy Szlovákiából honnan hány magyar lesz ide átpakolva.” Mondja Kohut, az agitátor és Milota János boltos csodálkozó kérdésre: „Ott nincs önkéntes jelentkezés?” ezt válaszolja: „Á!, legyint Kohut, ott csak megkapja ukázba a fehér lapot, és szedheti a sátorfáját, akár tetszik, akár...”²⁸

Egy másik helyen pedig Milota Gyurka bácsi elmondja a színdarab alapján, hogy: „Jól van, öntsünk tiszta vizet!, kezdett bele Kohut. Szerződés azt mondja, és mutatta kézzel is: paritásos lakosságcsere, kölcsönös fifti-fifti. Őszintén: én ebbe nem hiszek. A felvidéki magyarokat büntetésből rakják át ide – rosszabbul járnak. Na de akkor a másik oldal meg!, bökte föl a mutatójúját, muszáj hogy jobban járjon! És azok vagyunk mi, a mellére bökött, itteni szlovákok, akik odamegyünk...”²⁹

NEMZETI JELLEMÉK

Szerintem ez a regény a békés együttélésnek egy pozitív példája. A regényben ugyanis elhangzik, hogy Kurunczi Gyula, aki a színdarabban a betelepülő családban a gabonakereskedő, valójában is a lakosságcserenek köszönhetően került a faluba, Milotának jó cimborája.

Ugyan a nemzeti, így a szlovák jellemeknek nem sok közük van ahhoz, hogy milyen vidéken él az ember, de egy passzust szeretnék idézni Rákos Péter könyvéből³⁰, amelyre mintha a milotai színdarab Ancikája reagálni szeretett volna. „Kezddjék

hát a természeti környezet hatásával. Chalupnýnak kapóra jön, hogy Szlovenszko hegyvidék (...) Magyarország ellenben sík föld, s itt segítségére jön a Národné noviny c. szlovák lap 1918. március 19-i száma is. „Hatvantól délre a kunok és a jazigok síkságai terülnek el.” Pontosítsuk ezt egy kissé: ama rónaság lakói az idő tájt (...) magyarok voltak. De olvassuk csak tovább „Nyomasztóan hat ez a szlovák lelkekre.” (...) Azt, hogy a végtelen rónaság a szabadság képzetét kelti-e a szemlélőben, alkalmasint nem lehet politikai vagy nemzeti előítéletek alapján eldönteni.” Ez az idézet azt mondja ki, hogy néhány szerző szerint a szlovákok a hegyekben érzik jól magukat, amivel Ancika biztosan nem ért egyet: „Én szerettem itt lakni... Milyen ország az? Hegyek vannak...”³¹

A Milota szereplői nem olyan öntudatosak, hiszen az első világháború előtt indultak be azok a törekvések, amelyek aztán az Osztrák–Magyar Monarchia szétszakadásához vezettek, a Milota ideje alatt, illetve a második világháború után a szlovákoknak már volt államuk, és aki csatlakozni akart az országhoz, az a lakosságcserenek köszönhetően ezt meg tehetette, úgy, hogy gazdaságilag semmit nem veszített.

A Ház a piactérenben a szlovák nyelvet is inkább csak az öreg szolgáló miatt használják, mert az nem ért rendesen magyarul. „Én csak a nyanya miatt, utal Kohut a cselédre, hogy: Nem tud magyarul!”³²

Van utalás a színdarabban arra is, hogy nem ilyen volt a negyvenes évek második felében a szlovákok öntudata, illetve a betelepülő magyarok nemzeti érzülete sem olyan volt, mint ahogy azt a színdarabban játszották. Ezen a témán veszekedtek is az öregek a rendezővel, Kohut Miskával. Gyurka bácsi kezdi a vitát: „Én eljátszom neked, apukám, ezt a részeges parasztot, mondom, és bohóckodok én teneked a kedvedért, tudod, hogy minden marhaságba’ benne vagyok. De azért azt tudni kell, hogy nem ez volt itt 1947-ben a szlovák nemzeti érzület. De a magyar se!, szólt közbe Kurunczi bácsi, mert ő is akkor ott állt még. Nem csak ennyi!, mondom. Itt akkor ennek komoly, szorgalmas gazdák álltak az élén, őszinte nemzeti hittel. És beszéltek szlovákul rendesen, igaz, hogy nem az irodalmi nyelvet, de nem az volt a tipikus, hogy »nacsim elintézovaty«! Ha ezt mondjuk látná az én volt padtársam, mondom, aki máma kollégiumigazgató Galántán, hát jogos volna, ha kikérné magának! Mert az ő apja nem így viselkedett!” A vita tovább folytatódott: „Mert nem mondom én, hogy a darabban ne legyen egy ilyen iszákos, hóbörgő alak, mint én. De mért nincs egy normális szlovák is? Meg normális magyar?!, toldotta meg Kurunczi bácsi.”³³

Kohut, a kitelepítési agitátor nem tud szlovákul, Milota boltosék pedig ugyan ki szeretnének települni, de ők is csak a szolgáló miatt beszélnek szlovákul, és csak az áttelepülés miatt „válnak” szlovákokká, Adamecné be is vallja Kohutnak, hogy nem tud szlovákul írni, aki aztán szintén elárulja, hogy hát neki is nehezen megy az írás, meg a beszéd is könnyebb magyarul. Mint mondja is a bemutatkozásnál Milota boltosnak: „Ha szabad magyarul is... (...) Megtanul az ember, na! Szlováknak születik, aztán, ugye, mégis...”³⁴

SZLOVÁK JELLEMÉK

Feltűnhet az olvasónak, hogy a Milotában nincsen olyan szereplő, aki olyan mély nemzeti érzelmeket hordozna a szívében, mint Bacovszky tiszteletes a Jadvigában, egyébként Milota róla is említést tesz elmékedése során.

Annak ellenére, hogy olyan mély nemzeti érzelmű szereplője a Milotának nincsen, mint amilyen Bacovszky tiszteletes, Bombitz Attila ezt írja: „benne (bennük) Závada mindenkori anyaga, a magyarországi kisebbség története, mint a saját belüli idegen, a centrumon belüli perifériakusság kapott kiemelten fontos szerepet. A centrumvesztő nemzeti kánon átrendeződése – tematikus szinten – kedvező teret biztosított a kilencvenes évek második felében e saját belüli idegen, a periférikus (de nem szubkulturális) értelmezésére, egyáltalán a róla szóló beszédre, a »regényesedésre«. Závada 'szlovák' regényei mellett (a Jadviga párnája után a kitelepítések fókuszálásával a Milota keményebben tárgyalja a 'szlovák' történetet)»³⁵

A szlovák jellemek leírásához Žilka Tibor³⁶ „kategóriáiból kölcsönzők” párat. A tanulmányában Gregort – a Jadviga párnájának szereplőjét –, mint tiszta, a romlatlanságot képviselő embert jellemezte, szerintem a Milotában is van ilyen szlovák ember, mégpedig a színdarab öreg cselédje, akit a játékban nyanya Zsofának hívnak. Tiszta és romlatlan jellem, hiszen annak ellenére, hogy nem ért egyet a fiatalasszonnyal, aki elhagyta a férjét, ő követi őket, még az internálótáborba is, és mellettük marad, amíg csak tud, és szlovák „tisztaságot” is hordoz magában, hiszen magyarul nem beszél, nem is tud.

Tiszta jellemnek tartom a színdarabból Ancikát is, aki szlovák lány létére nem akar kitelepülni, és akit Kohut a Slobodának, a kitelepülő újágjának címdalán szerepeltet. Tisztának tartom őt, mert őszinte, szlovák a lelke, de otthon érzi magát Magyarországon, hiszen itt vannak a barátai, ismerősei, bár bevallja, hogy nem tud szlovákul, viszont van olyan szófordulat, amelyet gyakran használ „Bozse moj szlatki”, ami tótságára utal.

A Jadvigából Misut Žilka tragikus szereplőnek nevezte, a Ház a piactérenben ilyen Milota János, akit rábeszélnek a kitelepülésre, elhitetik vele, hogy ott minden jobb lesz. Ő egy tipikus áldozat, nem elég, hogy kétévi fogság után végre hazatérhetett, el kell hagynia hazáját és családját.

Mint a regényből kiderült, a színdarab történéseit a szerző, Zsofika a valósághoz képest megszépítette, önmaga javára. Az igazi történet szerint a férfi hagyta el a feleségét és ment Szlovákiába, otthagynya a fiatalasszonyt gyermekével. Az eredeti történet szerint tehát inkább a fiatalasszonyt nevezhetnénk tragikus alkatnak.

A színdarabbeli Gyuro, mélyebb szlovák öntudattal rendelkezik, mint a többi szlovák, ezt abból a szónoklatból tudhatjuk meg, amit kissé ittasan mond el. „Ácsi emelem poharam az áttelepülésre!, s avval szónokolni kezdek: Hogy kétszáz év után végre visszamehetünk a mi Matyicánk Országanyácskánk ölébe!”³⁷

Ez a szónoklat valóban illett a gondnok által megformált szerephez, hiszen, mint a darab mesélése előtt a szereplők bemutatásakor elmondja: „Hiszen ő nyilván valóban is kitelepült pereputtyával Szlovákiába”.³⁸

JADVIGAI SZÍNTÉR A MILOTÁBAN

Angyalosi Gergely a Milota idejéről és időbeli közelségéről, valamint az ismerős színteréről azt mondja: „A Jadvigát kedvelő olvasó mindenestre meglehetősen ismerős környezetben és atmoszférában találja magát. Nem csupán és nem is mindenekelőtt azért, mert ugyanabból a szociológiailag, földrajzilag és történelmileg azonosítható közösségből (a Viharsarok szlovák és magyar népességéből) választja hőseit és problematikájának egy jelentős vonulatát. Hiszen a Milotában elbeszélte történet (történetek) túlnyomó része jóval közelebb esik hozzánk az időben, mint a Jadviga elbeszélésszövevénye, ahol jószerivel csak a végjáték kapcsolódott a közelmúlthoz. S ennek még akkor is jelentősége van, ha a különféle visszautalások révén néhol megelevenednek a Milotában a 18. századi szlovák „honfoglalás”, vagyis a falualapítás egyes jelenetei, a századforduló és különösképpen az ötvenes-hatvanas évek világa.”³⁹

Mint Angyalosi Gergely mondja: „Závada a szlovák–magyar lakosságcsere szomorú időszakának eseményeit játszatja el részint az öregekkel, akik átéltek ezt az időszakot.” „Ugyanakkor a színielőadás kapcsolja össze az egyéni életek individuális poklocskáit a szlovák–magyar közösség történelmi hányattatásaival. Mert Závada arról sem akart lemondani, hogy akár a Jadvigában, ennek a közösségnek a krónikája legyen; hogy megmutassa, mennyire elevenen él a múlt az egyéni sorsokban, a pusztán szubjektívnek és esetlegesnek látszó kínokban és kudarcokban.”⁴⁰

Weéry Imre azt írja: a Jadviga párnája után a Milota ugyanarra a helyre és majdnem ugyanabba a társadalmi helyzetbe, nemzetiségi közegbe visz minket. Závada „Társadalmi anyaga újra a békés megyei szlovákok közösségeiből vétetik, érzelmileg pedig továbbra is a szolid borzalomtól sem mentesülő lelki kuriózum (szenvédélyfinomság) ábrázolása köti le”.⁴¹

Hiszen tudtuk már a Jadviga párnájából is, hogy a városból telepítettek ki családokat, illetve a kitelepülést választotta néhány szlovák család a második világháború után. Ilyenek például Jadviga nevelőszülei Szpevács tiszteletesék, akik kitelepüléséről Miso lábjegyzeteiből szerzünk tudomást.

A szülőföldjéhez való ragaszkodást és az abból a tájból való problémák megírását is természetesnek veszi Závada: „Az én hőseim a XX. századi évtizedekben börtönlétek, amelyek sokunkat érdekelnek – és javarészt ebben a régióban, amely viszont az én szülőföldem. Ha pedig a hős is ezen a vidéken született, akkor természetes, hogy találkozik azokkal a kérdésekkel, amelyek a nemzetiségi helyzetből következnek, azokkal a helytörténeti eseményekkel, amelyeknek vagy tanúja, vagy részese kellett, hogy legyen (...), a szlovák nemzetiségi léthez való viszonyok típusait például – némi túlzással – már a gyermekkorom óta ismerem, a beszéd, a viselkedés a szokások különbségeit látva. Egyébként a szlovák nemzetiség regényszerű ábrázolását illetően mindig kételkedtem. Nem hiszem, hogy figurámban a szlovák jellegzetességeket le tudnám választani a nem szlovák sajátosságokról. És engem nem is az úgynevezett »tisztá« nemzetiségi tradíció érdekel – nem valamiféle szimbolikus szlovák tájház –, hanem az összetettség. Sőt az elmagyarosodás vagy a nyelv romlása.”⁴²

JEGYZETEK

- 1 Žilka Tibor – Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze – In. Romboid, 1999/3. 30–41., 38–39. oldal
- 2 Závada Pál – Jadviga párnája, 5. oldal
- 3 Uo., 57–58. oldal
- 4 Žilka Tibor – Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze – In. Romboid, 1999/3. 30–41., 38. oldal
- 5 Tózsér Árpád – Jadviga vánkosa, In: Irodalmi Szemle, XLIII. évf., 1–2. szám/2000. jan.–febr.
- 6 Závada Pál – Jadviga párnája, 102. oldal
- 7 Uo., 271–272. oldal
- 8 Uo., 227
- 9 Uo., 91. oldal
- 10 Uo., 92. oldal
- 11 Uo., 231–232. oldal
- 12 Uo., 236. oldal
- 13 Uo., 238. oldal
- 14 Uo., – 203. oldal
- 15 Uo., – 203. oldal
- 16 Uo., 205. oldal
- 17 Uo., 404. oldal
- 18 Žilka Tibor – Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze – In. Romboid, 1999/3. 30–41., 36. oldal
- 19 Uo.
- 20 Závada Pál – Jadviga párnája, 206. oldal
- 21 Závada Pál – Milota – 648. oldal
- 22 Uo., 648. oldal
- 23 Gyivicsán Anna–Krupa András – A magyarországi szlovákok, Útmutató Kiadó, Budapest, 1997
- 24 Závada Pál – Milota, 410. oldal
- 25 Uo., 475–476. oldal
- 26 Uo., 407. oldal
- 27 Žilka Tibor – Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze – In. Romboid, 1999/3. 30–41., 38–39. oldal
- 28 Závada Pál – Milota, 412. oldal
- 29 Uo., 424. oldal
- 30 Rákos Péter – Nemzeti jelleg a miénk és más nemzeteké, Kalligram, Pozsony, 2000, 89–90. oldal
- 31 Závada Pál – Milota, 487. oldal
- 32 Uo., 409. oldal
- 33 Uo., 155–156. oldal
- 34 Uo., 409–410. oldal
- 35 Bombitz Attila – Az építkezés öröme – www.jamk.hu.ujforras
- 36 Žilka Tibor – Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze – In. Romboid, 1999/3. 30–41., 36–37. oldal
- 37 Závada Pál – Milota, 413. oldal
- 38 Uo., 260. oldal
- 39 Angyalosi Gergely – A nagyszabás szétbomlása – www.debrecen.com/alfoldszerkesztoseg/2002
- 40 Uo.
- 41 Weéry Imre – Milota – www.bbi.hu
- 42 Elek Tibor – Szlovák–magyar táj-haza – Heti Válasz – 2003.05.02.

Pszichoanalitikus irodalom – Monarchia-irodalom, modern irodalom?

A pszichoanalízis nemcsak hogy eredeti közép-európai fenomén, hanem modern irodalommal való kapcsolata is ezen a kultúrterületen, a Bécs–Budapest–Trieszt háromszögben (Fried István kifejezése) született meg. Ebből akár azt a következtetést is levonhatnánk, hogy: (1) a magyar irodalom mint a Monarchia kultúrájának integráns része élen járt az irodalmi újításban, amit a pszichoanalízis jelentett, (2) a XX. század eleji magyar irodalom eleve modern irodalom. Úgy vélem, mindkét konklúzió részben teljesen igaz, részben teljesen hamis. Fölfogás kérdése.

1. MONARCHIA-KÖRNYEZET ÉS SKANDALLUMOK

Az Osztrák–Magyar Monarchia földrajzi, politikai és kulturális állapotainak következtében a Sigmund Freud-féle pszichoanalitikus mozgalom kezdettől internacionális jelleggel bírt. Ezen belül Magyarország pezsgő irodalmi közéletének köszönhetően különösen gyorsan reagált Freudra. Nem mellékesen Budapest mint a Monarchia keleti felének központja a legelső város volt a német nyelvterületen kívül, ahol a mélylélektan tartósabban gyökeret vert. A befogadás szempontjából az olasz–szláv–német–magyar kultúrájú Trieszt ugyan komoly vetélytársa volt¹, ám a két város szellemtörténetének részletes elemzése kimutatja, hogy míg a kisváros Triesztben titkos kultúrájának számított a pszichoanalízis, addig a magyar fővárosban nyíltan és szinte divatszerűen vállalták ugyanazt. A közvélemény megítélése szempontjából a pszichoanalízist a nevezett térségben két ellentétes hatás: a mohó befogadás és a merev elutasítás egyszerre jellemzi. A gyakorta boldog K. und K. korszakként aposztrofált századfordulón egyrészt sokan kritikátlanul rajongtak éret, de legalább ugyanannyian a polgári társadalom tradicionális közizlésének veszélyeztetőjét látták benne. Ez utóbbiban nagy szerepe volt a pszichoanalízis különféle botrányainak.

A legnagyobb botrányt – ha úgy tetszik: a döntő kulturális áttörést – a pszichoanalízis minden bizonnyal a nemiség terén érte el. A szexuális meghatározottság, egész pontosan, hogy az emberi lélek csak a szexuális ösztönrendszer megfejtése révén érhető meg teljesen, Freud tételrendszerének csupán egy kicsi, bár kétségtelenül lényeges eleme, de a kortársak tisztán látását nagyban akadályozták a pszichoanalízis esztétikai lehetőségeit jócskán túlbecsülő freudista munkák. Freud tételeinek laicizálódása, divatként való lobogtatása sőt omnipotens erőszakolása egészen extrém értelmezésekig vezetett. Egyes publicisták azért dicsérték nyilvánosan Freudot, mert végre fölszabadította a vallás terrorja alól az emberiséget; egy Pfister nevű zürichi lelkész a pszichoanalitikus értelmezés alapján „a vallási mániát (bigottságot) perverz erotikára vezette vissza”²; felhozható Stefan Zweig: Marie

Antoinett-je, amelyben a szerző olyan nagy, a történelem menetét is befolyásoló jelentőséget tulajdonít XVI. Lajos impotenciájának, hogy Zweig szerint „a francia forradalom bekövetkeztét...elsősorban ebből kell megérteni”³³; a magyar nyelvterületről pedig Nagy Lajost lehet említeni, aki A falu álarcában (1937) „a magyar falu életének minden jelenségért szexuális alapon”³⁴ magyarázta. A szélsőséges értelmezések ellen időnként Freud is tiltakozott, de a botrányok hullámverését nem tudta megakadályozni. Lehet, nem is akarta: ez az ízig-vérig bécsi kispolgár bátrabb volt, mint a legmerészebb francia naturalisták. Nem csoda, ha még akkor is, amikor világosan látni lehetett a pszichoanalízis tudományos körvonalait, az egyik leggyakoribb vád az volt Freud ellen, hogy mindent a szexualitással magyaráz. A klasszikus pszichoanalízis értelmezési bizonytalanságai, jogos vagy eltúlzott botrányai végső soron azt eredményezték, hogy tévesen minden olyan esetben Freud-hatásról kezdtek beszélni, amikor „a művekben szerelemről, szexualitásról vagy erotikáról esett szó”³⁵.

Ha elfogadjuk egy, a nemiség terén a modern civilizációra vonatkozó általános freudi kultúrhatás lehetőségét, akkor a közép-európai kontextusban a pszichoanalízis a századfordulós polgári létforma irodalmi kifejezésekként is értelmezhető. A pszichoanalízist már Lukács György is a polgári dekadencia megnyilvánulási formájának tartotta⁶, de a jelenség ennél összetettebb, hiszen a pszichoanalízis erősen nyelvi struktúra, vagy ahogy Michel Foucault fogalmazott: „Freud lángelméje abban állt, hogy már a XVIII. század óta a tudás és a hatalom stratégái által jelölt vonal egyik döntő pontjára helyezte rá, és ezáltal hihetetlenül hatékonyan újra felelevenítette...a szex megismerésének és beszéddé alakításának évszázados parancsát.”⁷ Ha a jelenséget úgy fogjuk föl, hogy a pszichoanalitikus munkák nem feltétlenül magát a vágyat, hanem a testiség társadalmi létmódját elemzik⁸, akkor végő soron a Monarchia társadalmi és magánéleti viszonyaihoz is közelebb kerülünk, és számos korabeli regényt érdemesnek látszik ebben az értelmezési tatományban vizsgálni; talán elég Arthur Schnitzler Therese c. művére vagy Kosztolányi Dezső: Édes Anná-jára utalni.

2. A MAGYARORSZÁGI KÖZEG

Társadalmi presztízsét tekintve az a furcsa diszkrepancia állt elő, hogy mielőtt a XX. század eleji magyar kultúrának és irodalomnak jelentős szerepe volt a pszichoanalízis nemzetközi népszerűsítésében, addig a mozgalom Magyarországon mindvégig egy kicsi entellektüel csoport ügye maradt. Egyik oldalon például a tízes évektől sok külföldi (amerikai, angol, svéd) érkezett Magyarországra, vagy betegként analizáltatni magát, vagy tréninganalízisre, azaz megtanulni az analízis technikát⁹, másik oldalon viszont Ferenczi időről időre munkatárshányról panaszkodott Freudnak

A pszichoanalízis fejlődésének egyetlen szakaszában és egyetlen országban sem vált tömegmozgalommá, és hogy a magyar szakemberek nem voltak sokan, tudható abból is, hogy a legtöbb fennmaradt történet, anekdota Ferenczi személyéhez fűződik. Ennek ellenére az 1913. május 19-én általa alapított Magyaror-

szági Pszichoanalitikai Egyesület – amelynek első elnöke Ferenczi Sándor, alelnöke Hollós István, titkára Radó Sándor, pénztárosa Lévy Lajos, addigi egyetlen tagja pedig Ignótus lett – alacsony taglétszáma ellenére (a budapesti pszichoanalitikus csoport taglétszáma a harmincas évek elejére 20–25 főre tehető) jelentős összetartó erőt volt képes és kénytelen fölmutatni. Egyes adatok egyenesen arra utalnak, hogy a beavatottak szűk körét maga Ferenczi idézte elő. Márai Sándor pl. úgy látta akkoriban, hogy Ferenczi valamilyen „ortodox kört alkotott kevés számú, kiválasztott orvosokból s e kör senkit sem engedett közel”¹⁰, és ugyanezt a gyanút erősíti egy másik, Csáth Gézával kapcsolatos adat is. Ferenczi ismerte a képzett, elmeszakértői tapasztalatokkal rendelkező orvos-ideggyógyász Csáthot, aki ráadásul egy tekintélyes intézetben, a Moravcsik-klinikán dolgozott, mégsem próbálta soha megnyerni a mozgalomnak¹¹, holott visszaemlékezők szerint Ferenczinek majdnem öt évre volt szüksége, hogy Magyarországon 1913-ban végre önálló csoportot tudjon alakítani. Csáthtal kapcsolatban egyébként ma sincs válasz arra, hogyan került kapcsolatba a freudi pszichoanalízissel.¹² A pszichiáter és író Csáth találkozása a tannal azon fiatal magyar orvosok találkozásához hasonlóan történhetett, akik orvosi szakmai berkekből értesültek Freudról valamikor 1908–1910 táján. Talán úgy, ahogy pl. Földi Mihállyal történt: „Orvosnövendék voltam, mikor a pszichoanalízis oly hevesen kezdett terjedni, hogy az egyetem konzervatív...katedráin is tudomásul kellett venni a létezését...tanulmányoztam Freudnak, követőinek és eretnekeinek könyveit s főként Freud műveit.”¹³ A létező érdeklődésére utal, hogy az 1908 szeptemberében Budapesten tartott pszichoanalitikus kongresszus végeztével budapesti egyetemi hallgatók „tömegei” kérték, „hívják meg Ferenczit előadások tartására”¹⁴. Csáth Géza az említett időszakban, 1904 és 1909 között járt egyetemre, és feltételezhetjük, nemcsak hallott a mélyléktan freudi ágáról, hanem szakirodalomként ő is olvasta az idevágó munkákat.¹⁵ Elmekörtani szakírók ismereteire támaszkodó irodalomtörténeti vélemények szerint Csáthnak 1911-ben, azaz alig két évvel az egyetem befejezését követően írt Az elmebetegség pszichikus mechanizmusa c. munkája „az első önálló hazai freudista ihletésű elmegyógyászati szakmunka”.¹⁶

A magyarországi csoport mérete és szoros összetartozása vélhetően csak részben volt tudatos program; nagyobb részt helyzetspecifikus kényszerek idézték elő. Freud munkatársi köre, az ún. Titkos Tanács is csupán 6-7 főből állt, bevallottan azért, hogy a mester – főleg a Junggal való végleges szakítás után – szigorú ellenőrzés és befolyás alatt tarthassa tanítványait. Azt viszont már külső kényszernek kell tartani, hogy a klasszikus pszichoanalitikus mozgalom a vele nem szimpatizálók megfogalmazásában zsidó dolognak számított nemcsak Magyarországon, hanem Bécsben és Triesztben, s később az USA-ban is. A korai pszichoanalitikusok túlnyomó többségükben zsidó származásúak voltak, akiket a helyi orvosi elit sem itt, sem ott nem szívelt. Ilyen értelemben a Magyar Királyság az első világháború utáni időben meglehetősen speciális környezetet jelentett a pszichoanalízis számára a ma-

ga fel-felbukkanó antiszemitizmusával. Lévén zsidó, baloldali és értelmiségi dolog, vállalása és a vele való foglalkozás eleve szűk körre korlátozódott, következőképpen társadalmi presztízse nem lehetett magas – a magyar irodalmi elit mégis felvállalta. Ennek a pszichoanalízisellenes (történelmi értelemben: antiszemita) hangulatnak tudható be, hogy Ferenczi Nagy Lajos által szorgalmazott egyetemi tanári állása a kommün bukásakor azonnal megszűnt, sőt 1920-ban Ferenczit a Budapesti Királyi Orvosegyesületből is, amelynek 1900-tól tagja volt, kizárták huszonegy, többségében zsidó származású kollégájával együtt. Ebben az értelemben a pszichoanalitikus mozgalommal való közösségvállalás és ilyen jellegű művek írása akár a rendszerrel való szembenállásról is tanúskodhat, azaz a Horthy-rendszer szellemi közéletére jellemző ún. belső emigráció egyik formájának tekinthető.¹⁷ A hivatalos rendszerrel szembeni szellemi ellenállás egyértelműen tetten érhető pl. abban, hogy a harmincas évektől a pszichoanalízis témájával elsősorban baloldali folyóiratokban találkozunk, legfőképpen a Gaál Gábor vezette Korunk hasábjain, miközben pl. a Babits vezette, a politikai rendszerrel való konfrontálódást kerülő Nyugatban Ferenczi halála után jelentősen megcsappant a pszichoanalitikus témájú írások száma.

3. DARWINIZMUS–POZITIVIZMUS–NATURALIZMUS–SZIMBOLIZMUS ÉS PSZICHOANALÍZIS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A pszichoanalízis történetileg igen sok szállal kapcsolódik a naturalizmus-hoz, alapvetően abból adódóan, hogy végső soron mindkettőnek a darwinizmus és a pozitívizmus volt az őse. Noha jelentős időbeli eltérés volt közöttük – a naturalizmus 1880 körül öltött határozott formát, a pszichoanalízis 1900 után –, felbukkanásakor mindkettő a pozitívizmustól örökölt módszertannal és a darwini ösztönélet hangsúlyozásával keltett feltűnést. Továbbá, mind a pszichoanalízis, mind a naturalizmus képes volt hozzásimulni a darwini alapokra épülő modern baloldali mozgalmakhoz, és például a XIX. század utolsó harmadában a radikális modernizást képviselő irodalmi naturalizmus ugyanúgy a szociális-biológiai meghatározottságra épített, mint a vele egy időben fejlődő marxizmus. Tulajdonképpen Sigmund Freud számára mind a darwinizmus, mind a pozitívizmus ideális előfeltételeket jelentett: ő is abban az értelemben (az ember ösztönlény) és úgy (egzakt kísérletekkel és terminusokban) akart beszélni az emberről és lelkéről.

Miért volt ezek között az egymáshoz szorosan kapcsolódó jelenségek között a közvetítő közeg a naturalizmus? Egyfelől azért, mert korstílusként kezdettől tartalmazott bizonyos politikai élt, felismerhető baloldali társadalomkritikát, másfelől, mert a testiség nyílt(abb) ábrázolásával fölkeszítette a társadalmat Freud szexuális élettel kapcsolatos botrányaira. A századfordulón a közvélekedés egyértelműen a naturalizmushoz kötötte a szexuális témák nyílt fölvetését, távlatosabb összefüggést látva Darwin korábbi hatása és a testiség művészi kifejezőmódjának hirtelen megváltozása között. A szépirodalomban a testiségnek, főleg a testiség szociális-társadalmi összefüggésinek elsőként a naturalizmus biztosított helyet,

csak akkor még senki nem sejtette, hogy a pszichoanalitikus irodalom is ugyanezen a naturalisták által kitaposott nyomvonalon fog haladni.¹⁸

Az irodalmi formában jelentkező pszichoanalízis esetleg fölfogható teljesen eredeti irányként, például ellenszegülésként a XIX. század túlzó prüdériájával szemben, mégis jobban alátámaszthatónak tűnik az az érvelés, hogy a pszichoanalízis ihlette erotikus irodalom a naturalista hagyományok szerves folytatása. Angliában Maeterlinck, Franciaországban Charles-Louis Philippe, Németországban Frank Wedekind, Ausztriában pedig Arthur Schnitzler számított az erotikus lázadás naturalista irodalmi vezérének, mindnyájan évekkel Sigmund Freud előtt – mégis mindnyájan komoly mélylélektani vonatkozásokkal! Amikor a naturalizmus Franciaországban és Németországban keletkezett (Zola 1880-ban fogalmazta meg a később nevéhez fűződött irányzat elméletét *Le roman expérimental* c. programírásában), tehát bő évtizeddel a pszichoanalízis előtt, Emile Zolát és Maupassant-t pikáns íróknak, stílusukat pedig a testiség addig szokatlan ábrázolása miatt erkölcsstelennek nyilvánították, akárcsak később a freudi hatásra írt műveket. A Freud-effektus művészeti értékelése szempontjából nem lényegtelen, hogy a naturalizmusnak mint irodalmi irányzatának minden konfliktusa és botránya ellenére sikerült elfogadtatnia magát, amivel nagyban elősegítette stílusrokonának későbbi meghonosodását. Tehát a Zola-féle naturalista írógeneráció tagjai, főként akik a századforduló és az első világháború között léptek színre, lényegében már Freud előtt készítették az utat.

A naturalizmus természetesen nemcsak adott a pszichoanalízisnek, hanem komoly viszonttámogatást is kapott tőle. Az előbbi viszonylag rövid időn belül, a XX. század elejére kifulladt (már 1891-ben egy anketon több mint félszáz francia író-gondolkodó nyilatkozott úgy, hogy a naturalizmus halott¹⁹), viszont ekkor a pszichoanalízis olyan lendületet adott a nemiség ábrázolásának, s a naturalista hagyományokra rákövetve oly fokú felszabadulásra serkentette az irodalmat, amire még a legprogramszerűbb naturalisták sem számítottak. Egy idő után szinte nem lehetett egymástól elválasztani a kettőt, miközben összeolvadásuk oly észrevétlenül történt, hogy a folyamat közben egyes íróink az ellenkezőjére számítottak annak, ami ténylegesen történt. Ráadásul a naturalizmus „a századforduló közeledtével pszichologisztikus változatokban kezdett terjedni”²⁰, így a két irányzat a tízes-húszas években egymást erősítve összefonódott. Ettől kezdve a naturalizmust leginkább csak a szexualitás irodalmi megjelenítésével kapcsolatban emlegették, neve azonban ekkor már nem naturalizmus, hanem pl. ösztönelvűség, azaz valami olyasmit láttak benne, amit Freud szabadított ki a palackból.

Még egy tényező említést érdemel, amely befolyásolta a naturalizmus, s rajta keresztül a pszichoanalitikus irodalom fejlődését. A naturalistáknak a XIX. század utolsó harmadában nemcsak azért kellett komoly kihívással szembenézniük, mert a stílus önmagában kifulladt, hanem azért is, mert külső támadás érte: a szimbolista, dekadens költészet ugyanis programszerűen a naturalizmus ellenében jött létre. „A (naturalizmus által képviselt – V. B.) nemi megszállottságtól csak az

az irodalom szabadulhatott meg, amely a lelkiség rejtett birodalmában új témákat, új érdeket, új misztikumot talált²¹ – vélte Babits a harmincas években. Naturalizmus és szimbolizmus viszonya már csak azért is kibékíthetetlen volt, mert az új stílus – Babits szavaival: az új lelkiség stílusa –, ha egyáltalán valamit, akkor a késő romantikát tekintette ideáljának, amivel viszont a naturalizmus mindenképpen szakítani akart. Érdekes, hogy ezen a ponton a pszichoanalízis szembe fordult testvérével (a naturalizmussal) és stilisztikai értelemben inkább testvére ellenségéhez (a szimbolizmusához) húzott, megteremtve ezzel azt a bizarr helyzetet, hogy a két egymásnak feszülő stílushatás mindkettőjéből képes volt valamit fölhasználni: a naturalizmusból a testi-lelki determináltságot, a szimbolizmusból-dekadenciából pedig a mély lelkiséget.

A szimbolista és az analitikus mozgalom között egyéb kulturális párhuzamok is fölfedezhetők. Hasonlóság van például a Freud által hetente egyszer szervezett magántársaság, ill. a szimbolizmus pápája, Stéphane Mallarmé szervezte szimbolista „magánkör” között: Freud minden szerdán, Mallarmé keddenként tartott lakásán kvázi magántanfolyamot, egyikük a pszichoanalízisről, másikuk a szimbolizmus esztétikafilozófiájáról. Párhuzam vonható továbbá a szimbolizmus költői ideálja és pszichoanalízis mint önelemző technika között. Arthur Rimbaud 1871-ben barátaihoz írt ún. látók levelekben vázolta föl újszerű költői programját. A szimbolista költő úgy tudja magasabb szintre helyezni érzelmeit – mondja Rimbaud –, ha eljut az ösztönélet teljes felszabadításához, tudatalatti énjének teljes és póré feltárásához, eljutva a híres szállóigéig: „Én – az mindig valaki más.” A Rimbaud megfogalmazta szimbolista költői ideál, hogy ti. annak az embernek, aki költő akar lenni, első tanulmánya önmaga teljes megismerése kell hogy legyen, szinte semmiben nem különbözik a korai pszichoanalitikusok számára törvényszerűen előírt analízis-tréningtől, ill. más vonatkozásban a rimbaud-i ars poetica ugyanúgy kísérlet volt a költői látomások teljes felszabadítására, mint Freud későbbi szabad asszociációs technikája.

4. PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOM LEHETSÉGES SZINTÉZIS

A pszichoanalízis befogadásáról mint egységes korszakról Magyarországon nem lehet beszélni. Ellenkezőleg: a klasszikus pszichoanalízis harminc évén (kb. 1900–1933) belül több alkorszak figyelhető meg, következőképpen egy-egy író életében lényeges lehet, a recepció folyamat melyik stádiumában vizsgálódunk, tekintve, hogy a jelek szerint akár egyetlen írói életművön belül is lehetséges az elfogadástól az elutasításig a recepció teljes spektruma: például Füst Milán és Kosztolányi Dezső kételkedő naplóbejegyzései, újságnyilatkozatai, valamint az Emberismeret körkérdésére adott válaszai (Az Emberismeret körkérdése magyar írókhoz: A pszichoanalízis hatása írókra és irodalomra. Emberismeret, 1935) árulkodnak erről a recepció során megnyilvánuló hangulatingadozásról.

A pszichoanalízis mint írói művekben fölbukkanó téma fölfogható úgy,

mint két kultúrterület alapfokú és közvetlen kapcsolata, melyet a korabeli művészek a gyakorlatban úgy alkalmaztak, hogy pszichoanalitikus szakember(ek)től vagy szakirodalomból megtanulták, hogyan és mit lehet felismerni az emberi viselkedés tudattalan motivációival kapcsolatban, s ezeket a tanulságokat – leggyakrabban pszichopatológiai jelenségeket – beillesztették regényeikbe. Csakhogy pusztán ez „nehezen juttatja el az írókat valóban új nyelvi és stilisztikai megoldásokhoz”.²² Gianpiero Cavaglia úgy véli, Krúdy Gyula kivételével az összes magyar író, Cholnoky, Babits, Kosztolányi, Nagy Lajos, Karinthy, sőt Csáth is csak és kizárólag ezt a primér hatást tudta fölhasználni. A téma mind kulturálisan (az osztrák–magyar kultúrközegben), mind időben (Freud kortársai voltak) közel állt hozzánk, ám nyelvileg nem tudtak áttörést elérni, amennyiben mindnyájan „a pszichoanalitikai problémát a késői naturalista regényirodalom igen elkoptatott nyelvbe és stíluslemeibe ágyazták”²³; így műveik az akkor újdonságnak számító pszichoanalitikus téma szempontjából modernnek, a pszichoanalízis nyelvi innovációja szempontjából nézve azonban elavultak. Krúdy Gyula az egyetlen a magyar nyelvterületen – állítja Cavaglia –, akinek a prózájában ténylegesen végbemegy az irodalmi nyelv „belső érése”.

Ismeretes, saját korukban milyen éles kritika érte a nyugatosok prózanyelvét, amiért radikálisan szembe fordult a Jókai-Mikszáth-féle vonulattal; a nyugatosokat már ez is kisebbsége szorította, és az elszigeteltséget még tovább fokozta a pszichoanalízis témájának újszerűsége, szokatlansága, helyenként idegenszerűsége a magyar kultúrközegben. Ha pedig elfogadjuk ezt a tételt, akkor a magyar pszichoanalitikus irodalom problémája a modernség–konzervativizmus-tengelyre állítható. Cavaglia azt állítja, hogy a pszichoanalízisben érdekelt magyar írók (Csáth, Babits, Cholnoky, Kosztolányi nevét említi) stilisztikai kritériumok szerint zsákutcába jutottak, mert „egyrészt a Weltliteratur felől nézve megannyi európai, és főleg osztrák írótól eltérően írtak, míg a hazai irodalom felől nézve a hagyomány ellenében valami mélységesen ellenségest műveltek”.²⁴ Azonban a hagyományokkal való szembe fordulás nem feltétlenül jelent zsákutcát, másrészt pedig a modernség mint minőség viszonylagos fogalom. A klasszikus korszak magyar pszichoanalitikus írói talán elmaradottnak tűnnek pl. Arthur Schnitzler stílusához képest (habár bizonyos áttételes kapcsolatok miatt, mint pl. Juhász Gyula esetében – aki kiváló némettudásának köszönhetően nem Freud, hanem Schnitzler pályáját követve szerzett értesüléseket a bécsi modernségről²⁵ – ez sem igaz), ám a korabeli helyzethez képest mindenképpen progresszív irányt képviseltek.

(Részlet a közeljövőben a Nap Kiadóban megjelenő kötetből.)

JEGYZETEK

1 Erről a témáról az általam ismert legrészletesebb munka: Lélektől lélekgig. Osztrák–magyar–kö

- zép-európai összefüggések. Szerk. Fried István. Szeged, 2000.
- 2 Freud, Sigmund: A pszichoanalitikus mozgalom története. In: Önéletrajzi írások, I. köt., Budapest, Cserépfalvi, é.n., I. köt., 92.
 - 3 Hermann István: Freud és a művészet. In: A szfinx rejtvénye, 290. Zweig művéről korábban ugyanilyen szellemben írt recenziót Karinthy Frigyes is, ld. K.F.: Életek regénye, regények élete. In: K.F.: Szavak pergőtüzében. Pozsony, Madách Könyvkiadó, 1984, 24.
 - 4 Tarján Tamás: Nagy Lajos. Budapest, Gondolat, 1980, 40.
 - 5 Hermann István: Freud és a művészet. In: A szfinx rejtvénye. Budapest, Gondolat, 1973, 279.
 - 6 Lukács György: Az ész trónfosztása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956, 180.
 - 7 Foucault-t idézi Martonyi Éva: Balzac és a pszichoanalitikai irodalomkritika. In: Helikon, 1990/2–3. sz., 271.
 - 8 Ezt a gondolatot Kiss Endre Robert Musil műveivel kapcsolatban fejti ki, amennyiben Musil sem „magát a vágyat elemzi, hanem annak társadalmi-társasági létmódját”. L. Kiss Endre: Fejezetek a pszichoanalízis és a modern klasszikus irodalom kapcsolatának történetéből. In: Helikon, 1990/2–3. sz., 196-7.
 - 9 Vö. Kosztolányi Dezső, in: In memoriam Ferenczi Sándor. Szerk. Mészáros Judit. Budapest, József Műhely Kiadó, 2000, 56.
 - 10 Márai Sándor: Élők és holtak. In: In memoriam Ferenczi Sándor. Szerk. Mészáros Judit. Budapest, József Műhely Kiadó, 2000, 49.
 - 11 Erről részletesen ír Harmat Pál. In: Csáth Géza: Egy elmebeteg nő naplója. Budapest, Magvető, 1998, 208.
 - 12 Vö. Harmat Pál utószava. In: Csáth Géza: Egy elmebeteg nő naplója. Magvető, Budapest, 1998, 200.
 - 13 Az Emberismeret körkérdése magyar írókhoz: A pszichoanalízis hatása írókra és irodalomra. Eredeti megjelenés: Emberismeret, II. évf., 1. köt., 1935, 103–110. Újabbban: Helikon, 1990/2-3. sz., 322-330.
 - 14 Linczenyi Adorján, in: Ferenczi Sándor műveiből. Budapest, Magvető, 1982, 25.
 - 15 Ez a feltételezés más kutatónál is felbukkan. Csáth „1909-ben Az álom címmel értekezik freudi frazeológiával [»cenzúra«], olyan fölkészültséggel, hogy vitathatatlan, alaposan kellett tanulmányoznia Freud tanait.” Vö. Szalay Károly: „Elmondom hát mindenkinek”, 30.
 - 16 Szajbély Mihály: A novellista Csáth és a pszichoanalízis. In: Csáth Géza: Egy elmebeteg nő naplója. Budapest, Magvető, 1978, 269.
 - 17 A belső emigráció fogalmat Nemeskürty a rendszerrel nem szimpatizáló, de Magyarországon maradó írókra, pl. Rejtő Jenőre használja. Vö. N.I.: Diák, írj magyar éneket. Madách Kiadó, Pozsony, 2. köt., 791.
 - 18 Vö. Paul P. Reuben: Late Nineteen Cent. – Naturalism. www.csustan.edu/english/reuben/pal/chap6/6intro.html
 - 19 Vö. Szerb Antal: A világirodalom története. Budapest, Magvető Kiadó, 7. kiadás, é.n., 678.
 - 20 Vö. Világirodalmi lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975–1982, 3. köt., 285.
 - 21 Babits Mihály: Az európai irodalom története. Budapest, Európa– Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957, 490.
 - 22 Cavaglia, Gianpiero: Krúdy Gyula és a pszichoanalízis. Helikon, 1990/2–3. sz., 280
 - 23 Uo.
 - 24 Uo., 281.
 - 25 L. Fried István: Lelkek a pányván, 12.

MARGÓ

Győr vármegye kéziratos térképei

(Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratos térképeken.)

Szerkesztette Néma Sándor.

Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr, 2003)

Nagyon szép könyvet jelentetett meg 2003 őszén a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Nem is egyszerűen könyv ez, hanem album, 18–19. századi térképek albuma. A kiadvány a könyvek szokásos álló formátumától eltérően széles alakú, külső megjelenésében is némely nagy, 19. századi országleíró albumra, kép- és térképgyűjteményre emlékeztet. Igaz, a hagyománytisztelet mellett valószínűleg a célszerűség is ezt a széles alakot kívánta meg a tervezőktől, ebben tűntek leginkább elhelyezhetőnek a különböző méretű térképek és térképrészletek. A kiadvány műszaki, nyomdai kivitelezése, a mai technikai lehetőségek felhasználásával, kiváló minőségben készült, a címnegyed támogatókat felsoroló listájának bizonyossága szerint egy egész város, Győr a szakterületen legjobb erőinek összefogásával.

A kötet közel száz színes kéziratos térképet tartalmaz – az eredetik kisebbített másolatát – az egykori Győr vármegye 18–19. századi településeiről. Az eredeti térképek a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának, a Győri Egyházmegyei Levéltár és a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárának gyűjteményeiben található. A válogatásba bekerültek legtöbbször községtérkép a település, a bel- és külterületek egészéről vagy határtérkép a település teljes határáról, esetleg egy részéről (legelőről, győpről, pusztáról). Ezek mellett található a kötetben néhány beltelektérkép (Győr városáról 1793-ból és a 19. század közepéről, Ásvány [1880], Kóny [1867], Ravasz [1844], Szentiván [1845] beltelkeiről) és uradalomról, egyházi birtokról készült felmérés (a hédervári és ráói uradalom térképe 1815-ből; a szentmártoni uradalom Szentmárton környéki birtokainak térképe 1818-ból, a Szentmártoni Főapátság Győr megyei uradalmának áttekinthető térképe 1821-ből). Egy térképet közöl a gyűjtemény Győr és Moson megyéről is 1786-ból. S végül van benne egy, a Rába Győr megyei folyását (1838) s egy, talán az egyik legérdekesebb, a Duna véneki szakaszán kikötött hajómalmokat és üres malomhelyeket ábrázoló rajzolat az 1832-es évből.

E térképek – amint Filep Antal bevezető tanulmányában többször is hangsúlyozza, a magyarországi műszaki gondolkodás, a mérnöki munka és tudás fontos és értékes emlékei – a mai szemlélő számára legelőször is vizuális élményt nyújtanak. Arányos, szép megkomponáltságukkal, részleteik finomságával, olykor bájos naivitásával (különösen a térképeket díszítő járulékos rajzok, ábrák megformáltságával) gyönyörködtetik az olvasót – köszönhetően a mai nyomdatechnika lehetőségeinek is, amelyek révén a mára legtöbbször megfakult eredeti mappák e másó-

latai újra élénk színekben, olvasható föliratokkal pompáznak a kötetben. Eredetileg legtöbbször birtokösszeírások, határviták, határhasználati módok kijelölése, elkülönülések, karaszteri felmérések, tagosítások alkalmával készültek. Céljuknak megfelelően olykor igen részletesen ábrázolják a terület térszíni viszonyait, vízhálózatát vagy útvonalait, a határbeli építményeket, facsoportokat, a birtok határát jelző magányos fákat, kutakat, a beltelken a középületeket, az egyes portákat a rajtuk álló építményekkel. E sokféle célt szolgáló ábrázolásmódjaik révén váltak később, eredeti pályájuk befutása után, több tudományterület – mint a településtörténet, a néprajz, az agrártörténet, a botanika, a nyelvészet, avagy akár a legújabban felfedezett s már értékes eredményeket felmutató történeti ökológia fontos forrásaivá. A Győri Levéltár vállalkozásának jelentősége éppen ebben rejlik. Kiadásukkal oly módon teszi széles közönség számára hozzáférhetővé e térképeket, hogy közben – a nyomdai kivitelezés és a kísérő tudományos apparátus révén – forrásértéküket is megőrzi a szűkebb szakkutatások számára.

A térképek gyűjteményét leírásuk és egy bevezető tanulmányokból álló egység előzi meg a könyvben. A térképleírások mintegy muzeológiai vagy könyvtári, levéltári leírókartonok kilenc pontba szedve tartalmazzák a legfontosabb adatokat az egyes térképekről és közlik a térképen található összes feliratot, szöveget. A kilenc pont alpontjaival együtt megadja a térkép levéltári jelzetét, méretét, anyagát, színezését, nyelvét, méretarányait, leírja a díszítettségét, állapotát, meghatározza a típusát (úrbéri, település-, város-, határelkülönözési, hajózási térkép stb.), megadja a címét, készítője nevét, készítése évét, felsorolja a rajta található útvonalakat, épületábrázolásokat, a hely-, hegy- és vízrajzi neveket, utcaneveket, dűlőneveket stb. –, közli az összes fő- és mellékszöveget eredeti nyelven és eredeti helyesírással.

E gazdag, teljességre és pontosságra törekvő apparátus szemlézése közben már csak azt sajnálja az elkényeztetett olvasó, hogy e nagy vállalkozás belső szakmai indítékairól, a közölt térképek válogatásának, a gyűjtemény összeállításának szempontjairól, avagy akár az eredeti térképek fellelhetősége felől semmi közelebit nem tud meg a kötetből. (Az eredeti térképek gyűjteményi helyére vonatkozóan egyedül a levéltári jelzetek tájékoztatnak, amelyeket a térképleírások első pontjai tartalmaznak, és a térképek alatt is megtalálhatók. E jelzeteket is föloldó rövidítések jegyzékéből következtetheti ki a kíváncsi olvasó, hogy a kötetbe került térképek a megye három gyűjteményéből valók.) A térképek leírásának módjáról és szempontjairól ugyancsak szívesen olvasnánk esetleg valamivel többet, mint a leírás pontjainak feloldását adó (szó)jegyzék. S végül a kötet használatát segítő eligazító útmutató elmaradása is némi hiányérzetet kelt. A szerkesztői előszó, a Lectori salutem! e tekintetben a tartalomjegyzékhez irányítja az olvasót, amit azonban több szempontból sem tarthatunk szerencsés ajánlatnak. A térképgyűjtemény s így a hozzá tartozó térképleírások fejezete is az egykori, 19. századi járások szerint csoportosítva közli az egyes térképeket, s csak ezen belül van ábécérend. Feltehetően kevés olyan olvasója lesz azonban a kötetnek, aki a 19. századi járáshatárokat, il-

letve a települések 19. századi közigazgatási hovatartozását illetően megbízhatóan pontos ismeretekkel rendelkezne. Így, aki az egyes térképek részleteiben is szeretne elmerülni, és ebbéli foglalatossága közben szívesen támaszkodna a térképleírások adta információkra, az a kötetben való állandó ide-oda lapozgatásra, keresgélésre kényeszerül. Ugyanis a térképeknek és a térképleírásoknak nincs sorszámozásuk, az adott térképre vonatkozó leírás (vagy fordítva: a leíráshoz tartozó térkép) megtalálást gyakorlatilag semmi sem segíti a kötetben, sem sorszámozás, sem ábécérend. Legcélszerűbb talán, ha az olvasó a kötet közepén levő helynévmutató segítségével tájékozik, ennek alapján keresi meg az összetartozó párokat a könyvben. Ha a szerkesztői ajánlás szerint a tartalomról próbálna megtenni ugyanezt, sokkal nehezebb dolga volna a járások szerint való csoportosítás nehézségei miatt.

A sorszámozás hiánya olykor a bevezető tanulmányokban való elmélyedést is megzavarja. Hivatkozásaik során ugyanis a szerzők – sorszám hiányában – az egyes térképek levéltári jelzeteire utalnak. E bonyolult jelzetek alapján megtalálni a kötetben a szóban forgó térképet viszont időigényes s az olvasásból kikölkentő vállalkozás.

Összesen hat tanulmányt olvashatunk a kötet bevezető, első részében. Göcsei Imre dolgozata a térképezés általános történetét foglalja össze röviden, s ebbe a képbe helyezi el Magyarország területének felméréseit az ókori térképezéstől kezdve a császári és királyi, majd állami rendeletek nyomán indult nagy vállalkozásokig, esetenként a földmérők, hadmérnökök egyes nevezetes kartográfiai munkáit is részletesebben bemutatva. Unti Mária a földrajzi névkutatás szempontjából veszi vizsgálat alá a 18. század elejétől a következő két évszázad folyamán készült úrbéri térképek tanulságait. Az elemzésbe néhány Győr környéki falu – Gönyű, Győrszentiván, Bőnyréta és Szap – külterületi neveit vonja be, s ezeknek a földrajzi, ökológiai, birtokhasználati s egyéb átalakulások hatására történt változásait vizsgálja mintegy másfél évszázad folyamataiban. Filep Antal szinte monografikus igényű tanulmánya néprajzi, tájtörténeti, agrártörténeti és főleg a környezeti kultúra átalakulásai szempontból elemzi Győr megye településeinek 18–19. századi kéziratos térképeit. Járásonként, azon belül kistájanként csoportosítva mutatja be a kötetbe került térképeket. E bemutatásokon keresztül – miközben a térképeknek az értő szem számára sokat mondó adatait nagy terepismeretének és a szakirodalom s főleg saját néprajzi gyűjtéseinek adataival, eredményeivel is bőven kiegészíti – a tájnak mintegy néprajzi leírását is megadja a szerző. Néma Sándor dolgozatában Győr megye településhálózatának török kori átalakulásával, a települések pusztulásának mértékével foglalkozik korábbi szakmunkákra és saját levéltári kutatásaira támaszkodva. Forrásai elsősorban az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a nemesi közgyűlések jegyzőkönyvei és az adóösszeírások. Főleg ezek leírásaiból, illetve az egyes településeken összeírt porták és adózó családfők számának változásaiból következtet a települések életének folytonosságára, avagy a pusztásodás mértékére a megyében, s mindezt kiegészíti a térképek beszédes adataival. Nemeséri Lilla a megye vízjárta területeinek jellegzetes életmódjához szorosan hozzátartozó építmények-

kel, a 18–19. században a Dunán nagy számban, de a Rábán és Rábcán is működő hajómalmokkal, ezek típusaival, üzemelésük módjaival, a molnárcéhekkel és rendszabályaikkal foglalkozik. Forrásai közt ugyancsak kitűnően hasznosítja az egyes településekről, illetve Duna-szakaszokról készült térképeket. S végül Tanai Péter egyetlen település, Nyúl község térképein illusztrálja a mai számítógépes technika nyújtotta lehetőségeket a térképek elemzése során.

A tanulmányfűzér – miközben bemutatja Győr megye korabeli kéziratos térképeit – összességében nagyvonalú, ugyanakkor sok apró részletre is kiterjedő áttekintést ad a török kori és az azt követő két évszázad táji, településtörténeti, ökológiai átalakulásairól, a népélet változásairól a megyében.

A térképek nemcsak a természetföldrajzi eltéréseket tükrözik Győr megye három nagy tájegysége, a Tóköz, a Szigetköz és a Csilizköz vízjárta területei, a keleti, Pusztai járás kiterjedt pusztái, „száraz vidékei” és a Sokoróalja dombvidékei közt, hanem az ezzel legtöbbször szorosan összefüggő kulturális különbségek, a megye keleti és nyugati részeinek eltérő történelmi fejlődése is jól leolvasható róluk. Míg a Rábán és a Dunán túl fekvő részek nem tartoztak a török hódoltságához, a keleti rész hosszú évtizedeken keresztül hadműveletek színhelye volt, s középkori településhálózata elpusztult. A pusztaságok helyén később uradalmi majorok, majd 1945 után állami gazdaságok alakultak. A Csilizköz településeit ugyanakkor a vízjárások szeszélyessége és az árvizek kényszerítették olykor akár helyváltoztatásra is. Az áradások ismétlődéseit, avagy az árvízvédelem munkálatainak részleteit (pl. a folyó vízszintjének szabályozását) jól dokumentálják Balony, Kulcsod és Szap térképei.

Hogy a vizekkel és vízjárásokkal mennyire megtanult együtt élni a korábbi évszázadok embere, s hogy ezeknek mennyire nem volt elválasztó szerepük a tájak együttélésében, arra legjobb példák éppen a csilizközi falvak, amelyek bár a Duna bal partján fekszenek, 1914-ig mégis Győr megyéhez és Győr vonzáskörébe tartoztak. A tájak természetes együttélését, a táji adottságokat hosszú évszázadokon át respektáló közigazgatás határait az első világháború után a politikai akarat egyetlen tollvonással áthúzta. Ezzel a Csilizköz mai divatos szóval kistérségi kapcsolatainak évszázados fejlődése megszakadt. Falvai Csehszlovákiához, a Komáromi járáshoz kerültek.

Győr megye 18–19. századi kéziratos térképei, a térképek jelzései például a birtokhatárokról, az utakról, révátkelőhelyekről, kompokról, e kartográfiai alkotások jelen válogatása és az őket bemutató és elemző dolgozatok – az ilyen erőszakos átalakításokkal szemben – a természetes és hosszú távú folyamatok erejéről és szívósságáról tanúskodnak, ezt bizonyítják, s az ökológia és a társadalom fejlődésének összefüggéseire, szempontjaiknak célszerű méltánylására hívják fel a mai olvasó figyelmét.

Kocsis Aranka

Eseménynaptár

FEBRUÁR

1950. II. 5-én született Varga Imre költő

1885. II. 7-én született Sinclair Lewis Nobel-díjas amerikai regényíró

1650. II. 11-én hunyt el René Descartes francia racionalista filozófus és matematikus

1865. II. 13-án született Csók István Kossuth-díjas festő

1925. II. 14-én született Rákos Péter irodalomtörténész, esszéista

1600. II. 17-én égették meg nézetei miatt Giordano Bruno itáliai természettudóst, dominikánus szerzetest

1825. II. 18-án született Jókai Mór

1790. II. 20-án hunyt el II. József német-római császár

1535. II. 22-én született Bornemisza Péter költő, egyházi és drámaíró

1685. II. 23-án született Georg Friedrich Händel német–angol zeneszerző

1865. II. 27-én hunyt el Jósika Miklós író

Napló

MAGYAR IRODALMI DÍJ TOLNAI OTTÓNAK

A Magyar Irodalmi Díjat nyerte el Tolnai Ottó a „Költő disznósírban” című regényéért. A díjat február 17-én adják át a Magyar Tudományos Akadémián. Az immár ötödik alkalommal kiosztásra kerülő díjat – amely ötmillió forint anyagi elismeréssel jár – minden évben a legjobbnak tekintett szépirodalmi mű alkotója kapja. A díjazott regény egy, a rádióban elhangzott beszélgetéssorozat szerkesztett változata, ahol Tolnai Ottó beszélgetőpartnere Parti Nagy Lajos volt, akivel 1998-ban, a jugoszláviai háború alatt arra vállalkozott, hogy a költő egész munkásságát felölelő életútinterjút készít. A díjat korábban Esterházy Péter, Bodor Ádám, Balla Zsófia, Szilágyi István, valamint Rakovszky Zsuzsa kapta. Tavaly Parti Nagy Lajosnak ítélték oda a díjat.

PARTI NAGY LAJOS POZSONYBAN

A Magyar Kultúra Napja alkalmából, január 19-én, a Magyar Köztársaság Kulturális Intézete irodalmi estet rendezett. Az est vendége Parti Nagy Lajos, József Attila-díjas és az Év Könyve díjas költő, író volt. Beszélgetőtársai Grendel Lajos, Kossuth-díjas író és Németh Zoltán irodalomkritikus voltak. A kétórás beszélgetés a költő munkásságát és az irodalmi élet időszerű kérdéseit egyaránt érintette. A pécsi Jelenkor folyóiratnál eltöltött évek mellett felvetődött az is, mennyiben volt más a 70–80-as évek irodalmi élete, mint a mai. Parti Nagy Lajos a korábbi irodalmi életet egységesebbnek ítélte, artikulálható különbségekkel, a tabuk és a puha diktatúra keretei között. Napjainkban az irodalom atomizálódott, kisebbek a tétjei, és a szakmai tétek nem e közélet fórumain, hanem az íróasztaloknál és a kiadókban szoktak eldőlni. A nyelvi változások terén a tömegtájékoztató eszközök uralmát említette, azokat a „borzalmas nyelvi jelenségeket, melyekből az író ugyanúgy dolgozik, mint a nyelv legszebb kincseiből”.

